

К.С. Кожухар, А.О. Люшнівська, А.І. Нікітченко

Українська мова і літературне читання

Підручник для **4** класу

За науковою редакцією доктора
педагогічних наук К.С. Кожухар

Știința, 2017

CZU 811.161.2 + 821.161.2.09(075.2)

K 58

Elaborat conform curriculumului disciplinar în vigoare și aprobat prin Ordinul ministrului educației (nr. 645 din 20 iunie 2013). Editat din sursele financiare bugetare.

Ecaterina Cojuhari, Albina Liuşnevschi – Limbă și comunicare (Мова і мовлення);

Ecaterina Cojuhari, Ala Nikitcenko – Lecturi literare (Літературне читання)

Comisia de evaluare: *Ana Krîjanovskaia*, profesor școlar, Liceul Teoretic „Vasilii Suhomlinskii”, or. Edineț; *Svetlana Gribovskaia*, profesor școlar, grad didactic întâi, Liceul Teoretic „Taras Șevcenko”, or. Briceni; *Ina Dvornic*, profesor școlar, Liceul Teoretic „Ivan Neciu-Levițkii”, mun. Chișinău

Recenzenți: *P. Kononenko*, profesor universitar, director al Institutului de Limba Ucraineană, Kiev (Ucraina); *L. Palamar*, doctor în pedagogie, profesor universitar, Universitatea de Stat „T. Șevcenko”, Kiev (Ucraina); *V. Krîjanovsika*, specialist principal, Direcția Generală Învățământ, Kiev (Ucraina); *Alexei Colîbneac*, profesor universitar, șef al Catedrei „Grafică”, Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, maestru în arte; *Irina Ionova*, doctor habilitat, profesor universitar, șef al Catedrei „Filologie Slavonă”, Universitatea Slavonă din Republica Moldova; *Tatiana Baciu*, doctor în psihologie, lector superior, Universitatea Pedagogică de Stat „I. Creangă”; *Ala Maslova*, doctor în pedagogie, conferențiar, Universitatea de Stat din Tiraspol (cu sediul la Chișinău)

Responsabil de ediție: *Larisa Dohotaru*

Redactor: *Ludmila Rokițika*

Corector: *Mariana Belenciuc*

Tehnoredactor: *Nina Duduciuc*

Pictor: *Ana Evtușenko*

Machetare computerizată: *Anatol Andrițchi*

Copertă: *Vitalie Pogolșa, Vitalie Ichim*

Întreprinderea Editorial-Poligrafică *Știința*,

str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova;

tel.: (+ 373 22) 73-96-16, fax: (+ 373 22) 73-96-27;

e-mail: prini_stiinta@yahoo.com; prini@stiinta.asm.md

www.editurastiinta.md

DIFUZARE:

ÎM Societatea de Distribuție a Cărții *PRO-NOI*,

str. Alba-Iulia, nr. 75; MD-2051, Chișinău, Republica Moldova;

tel.: (+373 22) 51-68-17, 71-96-74; fax: (+373 22) 58-02-68;

e-mail: info@pranoi.md; www.pronoi.md

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Întreprinderii Editorial-Poligrafice *Știința*.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Кожухар, К.С.

Українська мова і літературне читання: Підручник для 4 класу/К.С. Кожухар, А.О. Люшнівська, А.І. Нікітченко; Min. Educației al Rep. Moldova. – Ch.: Î.E.P. *Știința*, 2017 (Tipografia „BALACRON” SRL). – 304 p.

ISBN 978-9975-85-072-8

811.161.2 + 821.161.2.09(075.2)

© *Ecaterina Cojuhari, Albina Liuşnevschi, Ala Nikitcenko*. 2013, 2017

© Desene: *Ana Evtușenko*. 2013

© Întreprinderea Editorial-Poligrafică *Știința*. 2013, 2017

ISBN 978-9975-85-072-8

Зміст

Українська мова

Ти наше диво калинове, кохана материнська мово!	
Мова і мовлення	9
§ 1. Усне й писемне мовлення.	
Культура мовлення	9
§ 2. Поняття про стилі мовлення	18
Батьківщина — то найкращий край!	
Текст	23
§ 3. Тема і мета тексту.	
Заголовок	23
§ 4. Будова тексту. План	25
§ 5. Текст-розповідь. Текст-опис.	
Текст-міркування	29
§ 6. Абзац	35
Осінь щедра. Осінь золотава	
Речення	37
§ 7. Основа речення. Зв'язок слів у реченні	37
§ 8. Однорідні члени речення	44
§ 9. Поєднання однорідних членів речення за допомогою сполучників	45
Україно, земле мила!	
Частини мови. Іменник	54
§ 10. Повторення вивченого про іменник	54
§ 11. Відмінювання іменників ..	59
§ 12. Розрізнення відмінків іменників	65
§ 13. Зміна приголосних [з], [ж], [х] на [з'], [ж'], [х'] перед закінченням <i>-і</i>	68
§ 14. Чергування кореневих <i>е, о</i> з <i>і</i> в окремих іменниках чоловічого і жіночого роду	70
§ 15. Правопис закінчень іменників жіночого роду на <i>-а (-я)</i> в родовому відмінку однини	73
§ 16. Правопис закінчень іменників жіночого і чоловічого роду в орудному відмінку однини	76
§ 17. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини	78
§ 18. Правопис іменників жіночого роду з основою на приголосний в орудному відмінку однини	80
§ 19. Відмінювання і правопис іменників у множині	82
Дивний голос природи змалку слухаю я	
Дієслово	92
§ 20. Повторення вивченого про дієслово. Роль дієслова в реченні	92
§ 21. Зв'язок дієслова в реченні з іменником. Зміна дієслів за числами	94
§ 22. Неозначена форма дієслова	97
§ 23. Часи дієслова	99
§ 24. Змінювання дієслів за особами і числами у теперішньому і майбутньому часі	101
§ 25. Перша і друга дієвідміни дієслів. Особові закінчення	106
§ 26. Вимова і правопис особових закінчень дієслів першої особи	108
§ 27. Друга особа дієслів	110
§ 28. Третя особа дієслів	112
§ 29. Змінювання дієслів у минулому часі за родами (в однині) і числами	115
§ 30. Дієслова на <i>-ся (-сь)</i> . Значення, вимова і правопис	118

Все — із доброго чи злого — починається з малого

Прикметник	120
§ 31. Прикметник як частина мови	120
§ 32. Відмінювання прикметників у однині	125
§ 33. Вимова і правопис прикметників із суфіксами -ськ-, -зьк-, -цьк-	132
§ 34. Вживання м'якого знака перед закінченням прикметників	134
§ 35. Вимова та написання закінчень прикметників жіночого роду у давальному і місцевому відмінках однини	137
§ 36. Відмінювання прикметників у множині	139
Як зробити день веселим	
Займенник	143
§ 37. Займенник як частина мови	143
§ 38. Займенники першої,	

другої і третьої особи однини і множини	145
§ 39. Відмінювання і правопис займенників 1-ої особи однини і множини	147
§ 40. Відмінювання і правопис займенників 2-ої особи однини і множини	149
§ 41. Відмінювання і правопис займенників 3-ої особи однини і множини	151

Хліб — усьому голова

Числівник	157
§ 42. Числівник як частина мови. Зв'язок числівника з іменником	157
§ 43. Відмінювання і правопис окремих числівників	162

На порозі красне літо

Прислівник	166
§ 44. Поняття про прислівник як частину мови	166
§ 45. Вимова і правопис найуживаніших прислівників	169

Літературне читання

Ти наше диво калинове, кохана материнська мово!

Рідна мова. <i>Д. Павличко</i>	173
Наша мова. <i>Ю. Рибчинський</i> ...	173
Дивна дівчинка. <i>Л. Храплива</i> ...	174
Рідна мова. <i>С. Воробкевич</i>	176
Перший диктант. <i>О. Вишня</i> ...	176
Наша мова	178
Якого кольору слова. <i>Є. Гуцало</i> ...	179
У школі все таке знайоме. <i>А. Коваль</i>	180
Клумачний словник. <i>Д. Білоус</i> .	182
Учіться! <i>Ю. Федькович</i>	183
У нас що не сільце, то своє слівце! <i>В. Скуратівський</i>	184
Молдова — рідна моя земля!	
Молдова. <i>А. Чокану</i>	188

Казка про рідний край (<i>Калмицька народна казка</i>)	188
Батьківщина. <i>С. Жолоб</i>	190
Корінь життя (<i>Притча</i>). <i>О. Паламарчук</i>	190
Цвіркун (<i>Легенда</i>). <i>А. Литвин</i>	192
Маруся Богуславка. <i>Р. Завадович</i>	193

Осінь щедра, осінь золотава

Осінь! <i>Ю. Клен</i>	195
Що край — то звичай. <i>В. Скуратівський</i>	195
Журба. <i>Л. Глібов</i>	197
Осінній клопіт. <i>О. Копиленко</i> ...	197
Учителька. <i>І. Христенко</i>	199
Перша вчителька. <i>Т. Коломієць</i> ...	201

Україно, земле слава	
Україна... <i>С. Васильченко</i>	202
За руським морем є така країна. <i>Я. Бабич</i>	203
Хто ми?	203
Ми всі діти українські. <i>Ю. Шкрумеляк</i>	204
Загадка дорога історії. <i>В. Шевчук</i>	205
Хрещення України. <i>А. Лотоцький</i>	206
Ярослав Мудрий. <i>В. Близнець</i> ...	207
Повчання Володимира Мономаха. <i>В. Близнець</i>	208
Про славних козаків-запорож- ців та про їхнього першого кошового Дмитра Байду-Виш- невцького. <i>А. Лотоцький</i>	210
Шарада. <i>О. Пчілка</i>	212
Українка (<i>Народна пісня</i>)	213
Кармелюк (<i>Уривки</i>). <i>М. Вовчок</i> ...	213
Наш прапор. <i>Д. Павличко</i>	216
Український прапор	217
Тризуб. <i>М. Сопілка</i>	218

Дивний голос природи змалку слухаю я

Перший сніг. <i>Г. Чупринка</i>	219
Витівки бабусі Зими. <i>К. Ушинський</i>	219
Завірюха. <i>Я. Щоголів</i>	221
Зимова ніч (<i>Уривок з опові- дання «Морозенко»</i>). <i>П. Мирний</i>	221
У свят-вечір. <i>Г. Черінь</i>	222
Святий вечір (<i>Образочок</i>). <i>Л. Українка</i>	222
Різдвяна квітка	223
Різдво. <i>Б. Лепкий</i>	225
Готування до Різдва. <i>С. Килимник</i>	226
Колядки та щедрівки. <i>За С. Килимником</i>	227
Щедрівка. <i>С. Жупанин</i>	229
Засівальна	229
Лютець сказав: «Якби в батькових літах...» <i>В. Скуратівський</i>	229

Весняні квіти. <i>О. Пчілка</i>	231
Квіти-символи. <i>О. Кириченко</i> ...	231

Все із доброго чи злого починається з малого

Людина починається з добра. <i>Л. Забашта</i>	233
Їжак і лисиця (<i>Естонська народна казка</i>)	233
Зозуля й Півень (<i>Байка</i>). <i>Л. Глібов</i>	235
Орел і лис. <i>Є. Ярошинська</i>	236
Підлога буде чиста... А душа? <i>В. Сухомлинський</i>	237
Найбільший скарб. <i>Є. Ярошинська</i>	237
Суд Соломона (<i>Біблійна легенда</i>)	241
Маленький грішник (<i>Ско- рочено</i>). <i>М. Коцюбинський</i>	242
Який слід повинна залишити людина на землі? <i>В. Сухомлинський</i>	247
Ким хочеш бути, хлопчику...? <i>М. Рильський</i>	248

Як зробити день веселим

Безконечні казочки. <i>М. Підгірянка</i>	249
Паличка-рятівниця. <i>Ю. Ярмиш</i> ...	250
Прогаяний день. <i>В. Сухомлинський</i>	253
Роби, щоб не перероблять. <i>Д. Білоус</i>	254
День народження. <i>В. Святовець</i>	255
Коли б я був чарівником. <i>В. Кухалашвілі</i>	257

Уславлені імена

<i>Тарас Шевченко</i> (1814–1861) ...	258
Тарас Шевченко. <i>Л. Храплива</i> ...	258
Що говорила червона калина малому Тарасикові. <i>А. Лотоцький</i>	259
Садок вишневий коло хати. <i>Т. Шевченко</i>	262
Зоре моя вечірняя... <i>Т. Шевченко</i>	263
На Тарасовій могилі.	

<i>В. Сухомлинський</i>	263
Іван Франко (1856–1916)	264
Поет-Каменяр. <i>Р. Завадович</i> ...	264
Вовк війтом. <i>І. Франко</i>	266
Леся Українка (1871–1913)	267
У вінок Лесі	267
Пісня. <i>Л. Українка</i>	268
Конвалія (<i>Уривок</i>)	269
Біда навчить. <i>Л. Українка</i>	269
Леонід Глібов (1827–1893)	273
Вовк і Кіт (<i>Байка</i>). <i>Л. Глібов</i> ...	273
Лебідь, Шука й Рак (<i>Байка</i> , <i>Уривок</i>). <i>Л. Глібов</i>	275
Чиж та Голуб (<i>Байка</i>). <i>Л. Глібов</i>	276

Хліб – усьому голова

Не кидайсь хлібом...	
<i>М. Рильський</i>	277
Крихта хліба. <i>А. Качан</i>	278

Хліба (<i>Бабусина розповідь</i>)	278
Христос воскрес!	
<i>К. Перелісна</i>	280
Найдорожчий скарб (<i>Казка</i>) ...	281

На порозі красне літо

Обруч (<i>Казка</i>). <i>В. Чухліб</i>	283
Коза-дереза. <i>Дніпрова Чайка</i> ...	285
Легенда про матерів. <i>І. Паньків</i>	290

Література рідного краю

Скривджені долі. (<i>Уривок з роману</i>). <i>К. Попович</i>	292
Маланка. До Різдва. Зимова ніч. <i>Г. Рогова</i>	294
Хліб. Віночок. <i>Н. Авідон</i>	295
Зразки тестів	296
Словничок	300
Тлумачний словник	301

Зверни увагу на умовні позначення!

Читаємо виразно.
Виконуємо завдання.

До твого словничка.

Твоя творчість.

Завдання для допитливих.

Працюємо колективно.

Історія, звичаї та традиції
українського народу.

- Голосний звук.
- Твердий приголосний звук.
- == М'який приголосний звук.

- Пом'якшений приголосний звук.
- ==: Подовжений м'який
приголосний звук.

Види розборів

1 – Звуко-буквений аналіз слова.	3 – Розбір слова як частини мови.
2 – Розбір слова за будовою.	4 – Розбір речення.

Українська МОВА

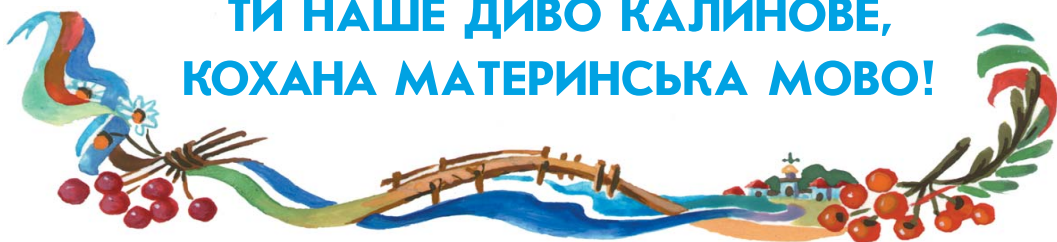
Любі друзі, хлопчики і дівчатка!

Ось уже четвертий рік ви, маленькі українці Республіки Молдова, долучаєтеся до духмяного рідного слова, пізнаєте мудрі закони материнської мови. Усвідомити ці закони і правила, навчитися ними уміло користуватися, зробити ваше мовлення правильним, точним, красивим і виразним покликаний наш підручник «Українська мова і літературне читання». А ще він познайомить вас з кращими зразками української дитячої літератури. Розповість багато нового і цікавого про український народ, його історію, звичаї і культуру. Навчить дружити, творити добро, поважати інші народи і культури.

Пізнавайте дивосвіт рідного слова. Вчіться міркувати, аналізувати, порівнювати, робити висновки. Працюйте натхненно і сумлінно. Шануйте і любіть свій рід і Батьківщину.

Автори

ТИ НАШЕ ДИВО КАЛИНОВЕ, КОХАНА МАТЕРИНСЬКА МОВО!

Мова і мовлення

§ 1. Усне й писемне мовлення. Культура мовлення

 1. Зверни увагу на слова, якими поет характеризує рідну мову.

Материнська мова

Колискова пісня, колискова —
то найперша материна мова.
Пахне вона м'ятою і цвітом,
чебрецевим і суничним літом.
Пахне молоком і споришами...

Скільки в ній ласкавості і шани,
скільки в ній тривожності людської,
і надій, і сивини гіркої...

Колискова пісня, колискова —
то солодка материна мова.

(М. Сингаївський)

1. З якими запахами мова зіставляється у вірші? А якою вона видається тобі?
2. Вивчи вірш напам'ять.

Шана — повага, уважне ставлення до людини.

2. Як ти розумієш слова «Все у природі має свою мову»? Зверни увагу на те, як про це говориться у тексті?

Послухайте: вранці роса на сонці *виддзвонює*², жайворонок співає, цвіркунки у травах переливаються срібними голосами.

Все у природі має свою мову.

І *тільки*² людське серце озивається до світу Словом. Тим єдиним, яке Бог дав нам через маму і тата. Тим словом, у якого² є сила приносити усмішку і сльози, навчати добра і любові! Тим словом, яке розуміли українці всіх часів. Тому рідна мова — це світла стежина у минуле і майбутнє.

(М. Чумарна)

1. Для чого людям потрібна мова?
2. Перепиши останнє речення. Чи згоден ти з висловленою у ньому думкою? Як ти її розумієш?

3. Чи згоден ти з тим, що мова допомагає людині пізнати світ, про все дізнатися, навіть про те, чого вона ніколи не бачила, де ніколи не бувала. Поясни свою думку.

Першим до нас приходять слово з колисковою материнською піснею, тихою казкою, доброю ласкою. «Мама, тато, баба, льоля, киця, жижа», — лепече дитина.

Які дивні перші двоскладові слова! А потім дитина спинається на ноги, пізнає за день десятки нових слів, звучних та красивих: сонечко, квітка, казка, пісня, хліб, сіль, вода, трава. З кожним словом світ ширшає, розкриває свої принадні обрії... Світ — мов казка. І пізнаємо ми його за допомогою слова.

(За І. Цюпою)

- Пригадай, які колискові пісні ти знаєш. Одну із них проспівай або виразно прочитай.

4. Поясни зміст прочитаного.

Мово рідна, свічуся тобою,
як земля сонцем,

як роса — небесними самоцвітами...

Правда говорить тільки твоїми устами.

Уста — губи.

(М. Чумарна)

1. Перепиши, підкресли звертання.
2. Знайди іменники. Доведи, що не помиляєшся.

5. Чим відрізняється усне мовлення від писемного? Які допоміжні засоби має усне мовлення?

Літери, які придумали наші далекі предки, — це умовні знаки, що допомагають записати живий звук, висловити найтонші порухи людської душі. Без них не було б літератури. Наша мова дуже багата, красива, мелодійна, бо ті звуки видобуваються із доброго та співучого українського серця.

(Б. Ченурко)

1. Пригадай, якими умовними знаками ми користуємося в писемному мовленні.
2. Якими словами автор характеризує нашу мову?
3. Склади речення про мову, запиши його.
4. Підкресли слова-ознаки. На які питання вони відповідають? Якою частиною мови є?

 Яким вимогам має відповідати усне мовлення? Чи достатньо знати тільки слова, щоб оволодіти усним мовленням?

6. Чи згоден ти з твердженням, що на початку всього, що творить людина, знаходиться слово? Доведи свою думку.

Тільки людина має великий дар мови. Тільки вона зуміла пов'язати живі звуки у склади, склади у слова, слова в речення, речення в розмову. Розвивай у собі цей дар. Серденьком і розумом пригорнися до слова! Навчися творчо думати і виразно говорити. Всією душею відчуй живе слово, яке було і буде на початку всього, що творить людина.

1. Що означає розвивати дар слова?
2. Знайди речення, які містять заклик. Які вони за метою висловлювання — розповідні, питальні чи спонукальні? Які за інтонацією? Перебудуй їх у розповідні так, щоб підметом виступав займенник я.
3. Запиши. Підкресли дієслова. Чи змінили вони свою форму?

7. Як ти гадаєш, що об'єднує українців усього світу?

Українська мова — це мова українського народу, який проживає не тільки в Україні, а й далеко за її межами — в Канаді, Австралії, Бразилії, Росії, Румунії. У Молдові мешкає більше ніж півмільйона українців.

Українською мовою видаються книги — вірші, казки, підручники — в багатьох країнах світу. Вона приходить у наші оселі з голосами дикторів радіо і телебачення. Нашу мову вивчають у школах, ліцеях, університетах.

1. Знайди слова, написані з великої літери. Поясни їх правопис.
2. Яким вимогам має відповідати писемне мовлення?

8. Підготуйся до переказу тексту.

Жоден учений не зможе точно сказати, скільки мов існує в світі. Їх дуже багато. Більше двох тисяч. І вони, як і люди, об'єднані в сім'ї.

Українська мова належить до сім'ї слов'янських мов. Серед цих мов є російська, білоруська, польська, чеська, словацька, болгарська. Між мовами-родичами багато спільного. Люди, які говорять цими мовами, можуть легко зрозуміти один одного.

Найближчі сестри української мови — російська і білоруська.

1. Усно постав питання до кожного абзацу.
2. Перепиши другий абзац. Підкресли букви, які позначають м'які приголосні звуки.
3. Поясни вживання апострофа. Пригадай 5-6 слів з апострофом. Запиши їх.

9. Як ти гадаєш, чи можемо ми підрахувати, скільки у нашій мові слів? Чому?

Розвиток, збагачення мови — природний процес, і він тісно пов'язаний з життям і діяльністю багатьох поколінь. Все, що відбувається в житті, так чи інакше відтворюється в мові. Кожна епоха вносить свій вклад у мову і культуру. У нашому ХХІ столітті людина зробила крок в космос, створила чудодійні ліки і препарати, розумні прилади і пристрої, нові тканини, машини і механізми. Внаслідок цього у мові з'явилися сотні нових слів і найменувань. Усе знаходить відображення в мові.

(За А. Коваль)

1. * Як з'являються нові слова? Спробуй придумати їх.
2. Знайди слова з ненаголошеними [e], [и]. Як правильно їх треба вимовляти? Пригадай правила написання слів з ненаголошеними [e], [и]. Наведи власні приклади.

* — Завдання підвищеної складності.

10. Якими бувають слова? Знайди відповідь у вірші М. Ткач.

Слова, слова... Вони в собі всі різні:
 тривожні й тихі, радісні й сумні;
 є терпеливі, є жорстокі й грізні,
 лукаві, чесні, мудрі і смішні...
 Не грайся словом. Є святі слова...

Лукáві — хитруваті,
 пустотливі.

1. Спиши. Серед слів-ознак добери слова, протилежні за значенням. Добери антоніми до решти прикметників з тексту.
2. Вивчи вірш напам'ять.

11. Поміркуй, що означає рости й оберігати рідне слово.

У вигляді мови природою дано людині великий дар. Не тільки користуватися ним, рідним словом, а й натхненно рости, оберігати його коріння й леліяти його цвіт, ось тоді воно й буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності.

Леліяти — пестити,
 вико́хувати.

(О. Гончар)

1. Як ти ставишся до рідної мови?
2. Назви іменники в першому реченні. Визнач їх число.

12. Спиши. Підкресли звертання.

Рідна мово, без тебе ніхто я, мов відірваний вітром листок.

(П. Перебийніс)

- Добери до слова *мова* якомога більше споріднених слів. Пригадай, які слова називаються спорідненими. Яка частина основи робить їх рідними? Запиши ці слова. Познач корінь.

13. Поміркуйте, що дивує і зачаровує поета Д. Білоуса.

Чи не чари й не диво?
 Мова — спів, мова — казка.
 Все сказати можливо:
 Є і гнів, є і ласка.
 В мові — воля героїв,
 вияв вільного духу,
 духу нації прояв,
 сила вільного руху.

- Дійсно, сказати можна все. Однак сказати можна по-різному. А щоб розмовляти і писати гарно й правильно, потрібно дотримуватися культури мовлення. То ж пригадайте, що таке *культура мовлення*.

Культура мовлення — це правильність, точність, виразність, багатство мовлення.

Домагайся, щоб твоє мовлення — усне й писемне — було змістовним, правильним, логічно струнким, виразним, доречним.

14. Поясни зміст виділеного речення. Чи пристаєш ти до думки, висловленої письменником? Чому?

...В словах — уся доля народу. Без них немає нас, немає нашого минулого, немає й майбутнього.

У нашій мові — думки і мрії наших предків про волю і щастя, боротьба й звитяга, їхнє одвічне трудолюбство і мрійлива душа.

Звитяга — перемога.
Рахманне — тут: запашне.

Просте, рахманне слово несе людям Добро, Правду, Істину. Його не можна не любити, без нього не можна жити... (Ю.Мушкетик)

- Спиши другий абзац. Поясни правопис *не* з дієсловами.

15. Поміркуй, чи можуть слова Бориса Харчука слугувати висновком до тексту з попередньої вправи? Доведи свою думку.

Нещасна, неправдива людина, що добровільно і легко зрікається рідної мови. Щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі.

(Б. Харчук)

- Спиши. Назви букви, що позначають два звуки. Яка буква не позначає жодного звука?

16. Чому слово може бути мудрим, добрим, а може бути й злим, нерозумним? Від чого це залежить?

Слово — найтонше доторкання до серця.

Мудре і добре слово дає радість, *нерозумне і зле, необдумане і нетактовне* — приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити й вилікувати, викликати посмішку й сльози, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину.

(За В. Сухомлинським)

- * Склади власне міркування на тему «Слово добре і зле» (5-7 речень). Запиши.

17. Чи дружиш ти з книгою? Про що тобі подобається читати? Яку книгу ти читаєш зараз?

Мудрі поради

Був один чоловік. Що його *попросять* — він усе *зробить*; що його *спитають* — він усе знає. Сусіди дивувалися:

— Як це ти все вмієш і все знаєш?

— А я з мудрими людьми *раджуся*, — відповідав чоловік.

Ще більше *дивувалися* сусіди, бо ніколи вони не бачили, щоб чоловік їздив кудись або щоб до нього хто приїздив. Де ж він з тими мудрими людьми радиться?

Прийшли до нього, *подивилися*, а чоловік живе *одинок*о. Тільки вся кімната в нього знизу доверху заставлена книгами. І сам він *сидить* за столом, а перед ним розкрита книжка.

одинок
доверху
приїздити
поради

— Де ж твої мудрі поради? — *питають* сусіди.

— А ось, — відповів чоловік і обвів кругом рукою.

1. Про яких мудрих радників йдеться у тексті? Поясни.
2. Як ти гадаєш, чому над окремими словами в тексті поставлено знак наголосу? Про що свідчить неправильне наголошування? Перекажи текст, дотримуючись правильної вимови.

18. Прочитай виділені слова з попередньої вправи. Якою частиною мови вони є? Доведи, що не помиляєшся.

1. Як ти вимовляєш кінцеві приголосні у виділених дієсловах? Чому? Якими буквами в українській мові позначається м'якість приголосних звуків?
2. Повправляйся у правильній вимові і написанні дієслів на *-ть*, *-ся*, *-сь*.

Вимовляй і пиши правильно!

зроби[т']	зробить	спитаю[т']	спитають
попросья[т']	попросять	сиди[т']	сидить
дивіти[с'а]	дивитися	дивіти[с']	дивитись
радіти[с'а]	радитися	радіти[с']	радитись
дивувати[с'а]	дивуватися	дивувати[с']	дивуватись

3. Добери 5-6 власних прикладів. Промов слова чітко і запиши.
4. З двома словами кожної колонки склади словосполучення «дієслово + іменник». Введи їх у речення.

19. Склади прислів'я і запиши їх.

Хто більше читає,
Вік живи
Вчи іншого,
Свій розум май,
Наука для людини,
Наука і труд

але мудрих людей питай.
як сонце для життя.
добрий плід дають.
і сам помудрієш.
вік учись і трудися.
той більше знає.

1. Як ти вважаєш, чому краще говорить і пише той, хто багато читає і вміє уважно слухати?
2. * Склади зв'язне висловлювання на тему: «Як я працюю над своїм мовленням». Використовуй прислів'я.

20. Про що йдеться в вірші?

Книжечко моя!

Книжечко моя
Дрібнесенькая!
Люблю я тебе читати,
Листоньки ті оглядати;
Відганяєш мені скуку,
Даєш розкіш і науку,
Книжечко моя,
Дрібнесенькая!
Книжечко моя,
Дорогесенькая!
Я любити тебе мушу;
Роз'ясняєш мені душу,
Вчиш любити правду ясну,
Жити чесно, мирно, красно.
Шанувати родиноньку,
І любити вітчизноньку.
Книжечко моя,
Дорогесенькая!
Книжечко моя,
Прехорошая!
Все буду тебе читати,
Листоньки ті оглядати,
За таку твою прислугу,
Ти на все моя подруга!
Книжечко моя,
Прехорошая!

(С. Яричевський)

1. Скажи словами вірша: книга вчить любити правду, чесно жити, поважати рідних.

Красно — тут: щіро.

2. Випиши слова з суфіксами *-еньк-*, *-оньк-*, *-ечк-*. Якого значення вони надають словам? Із яких значущих частин складається основа слова? Виписані слова розбери за будовою.

21. Визнач головну думку уривка із літопису «Повість минулих літ».

Про перекладання книг

Велика-бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які напоюють собою весь світ; це *джерело*² мудрості, в книгах — бездонна глибина; ми ними *втішаємося*² в печалі; в книгах — світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене — люблю, а хто дошукується мене — знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для *своєї*² душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

Благодать — тут: дар, ласка вищих сил.

(*Переказав В. Близнець*)

1. Як ти розумієш слова *книги — мов ріки, книги — джерело мудрості*?
2. Спиши останнє речення. Поясни його зміст. Які слова не можна поділити для переносу?

22. Чи замислювався ти над тим, для чого люди кажуть «спасибі»? Вислов свої міркування.

Для чого кажуть «спасибі»

Дрімучим лісом ішли два мандрівники — Дідусь і Хлопчик. Було жарко, мандрівникам хотілося пити.

Нарешті вони прийшли до струмка. Тихо дзюрчала холодна вода. Мандрівники нахилилися, напійлися.

Дідусь сказав:

— Спасибі тобі, струмок.

Хлопчик усміхнувся.

— Чому ти *усміхаєшся*, Хлопче? — запитав Дідусь.

— Навіщо ви, Дідусю, сказали струмкові «спасибі»? Адже він не жива істота: не *дізнається* про вашу подяку, не почує ваших слів.

— Це так. Якби води напився вовк, він може й не дякувати. Ми ж не вовкі, а люди. А знаєш, для чого людина говорить «спасибі»? Знаєш, кого це слово вшановує, звеличує, підносить?

Хлопчик замислився. Він ще ніколи не думав над цією мудрою істиною. Тепер же був час подумати: шлях через ліс ще довгий.

(В. Сухомлинський)

1. Що тебе вразило в тексті? Чому?
2. Які слова ввічливості ми вживаємо при зустрічі, прощаючись, висловлюючи побажання?
3. * Добери по п'ять слів на -шся і -ться. Запиши їх. Прочитай, дотримуючись правил літературної вимови.
4. З трьох дієсловами склади речення. Підкресли в них головні члени.

Вимовляй і пиши правильно!

усміхає[с':а]
дізнає[ц':а]

усміхаєшся
дізнається

§ 2. Поняття про стилі мовлення

23. Порівняйте тексти. Що їх об'єднує і чим вони відрізняються?

1. Молодий олень стояв під ялиною і вдивлявся брунатними очима в засніжені хащі.

Раптом на білий сніг упали сірі тіні. То були вовки. Олень весь напружився. А тоді нагнув гіллясті роги і, мов блискавка, кинувся на ворогів.

(За М. Чабанівським)

2. Олень п'ятнистий належить до класу ссавців, родини оленів. Самці мають роги (здебільшого гіллясті), які восени відпадають, а

навесні виростають знов. Довжина тіла 90–120 см, вага 40–90 кг; самки дещо менші. Хвіст короткий. Влітку хутро рідке, руде, покрите білими плямами, взимку — густе, бурувато-сіре. (Із енциклопедії)

3. Андрійко з Миколкою зупинилися біля огорожі.

— Дивись, дивись, олень! Ой, який гарний!

— Атож. Та не кричи, а то ще злякаєш.

— А які роги величезні! Ого, оце да!

— Ой, голову до нас повернув. Красень! Иди, йди до нас, хороший.

Висловлювання на одну й ту саму тему можуть істотно відрізнятися не тільки змістом, але й метою та мовними засобами. Такі різновиди мовлення називають **стилями**. Кожен стиль відрізняється від іншого характерними для нього мовними засобами.

Розрізняють *художній, науковий, розмовний* та інші стилі.

Поміркуймо! Яким стилем ми користуємося, коли:

а) образно описуємо дійсність, намагаємося вплинути на читача;

б) повідомляємо про досягнення науки, точно визначаємо якість поняття;

в) розмовляємо з кимось, ділимося своїми почуттями?

Художній стиль виявляється у мові творів художньої літератури. Художні твори відображають дійсність у художніх образах, тому в них часто вживаються образні слова, окличні речення, неістоти описуються як істоти, наприклад: «Осінь подарувала берізці вишиту золотом сукню».

Науковому стилю властиве вживання спеціальних слів-термінів з певної галузі науки, відсутність образних засобів. Науковий стиль використовується в підручниках, наукових працях.

Основною формою *розмовного стилю* є розмова двох чи кількох осіб між собою. Для нього характерне вживання розмовних слів.

24. Порівняй тексти. Зверни увагу, що про одне й те ж саме можна сказати по-різному.

Летюча квітка

Метелик на стеблинку сів —

І вже незрозуміло:

Чи то метелик там сидить,
Чи, може, квітка біла.
Бо крильця — білі пелюстки,
А в квітки — білі крила.
Зацвів метелик у траві,
А квітка полетіла.

(Н. Кир'ян)

Метелики — (лускокрилі), ряд комах. Крила (дві пари) вкриті різноманітно розфарбованими лусочками. У великих комах крила в розмаху до 30 см, у мілких — близько 3 мм. Дорослі комахи живуть від декількох годин до декількох тижнів (ті, що зимують — декілька місяців). Метелики сприяють запиленню рослин. Личинки багатьох метеликів (гусінь) пошкоджують сільськогосподарські і лісові культури, продовольчі запаси, вироби із вовни та хутра.

(Із енциклопедії)

- До якого стилю належить кожен із текстів? Скажи, в чому відмінність між цими стилями?

Виразності художньому стилю додають образи, порівняння, характеристики, наприклад: *чистий, як сльоза; червоний, як жар; тихо, хоч мак сій.*

25. Працюємо в парах. Складіть діалог (4-5 речень) «Як ми ловили метелика». Відтворіть його.

- Яким стилем мовлення ви користуєтеся при цьому?

26. До якого стилю віднесеш текст? Чому? Знайди порівняння. Зроби висновок: які особливості має художній стиль.

Моє оленятко

Хто не бачив оленяти,
можу вам намалювати.
В оленяти білі ніжки,
мов тонесенькі берізки,
шерсть м'яка, неначе пух,
два листочки — двоє вух,
очі — сливи, хвіст — що з вати.
Чи я вмю малювати?

(В. Марсюк)

1. Чи сподобався тобі словесний малюнок? Чим?
2. Спиши вірш. Поясни написання виділених слів. Визнач, якою частиною мови вони є. Які ще іменники використав поет?

 27. Склади опис будь-якої тварини чи рослини (за бажанням). Подумай, як ти її описуватимеш – точно чи образно? Текст запиши. Визнач стиль.

- Візьми в бібліотеці підручник для третього класу і повтори визначення вивчених частин мови (іменника, прикметника, дієслова, займенника).

 28. Віддзвеніло, відспівало літо. Тепле, веселе, стоголосе. А літні ранки! Хіба можна їх забути? Пригадаймо і ми, які вони, літні ранки.

Літній ранок

Боже, як гарно буває літнього ранку, коли сходить сонце! Луки виблискують росяними краплинами, наче дорогими самоцвітами. Пташки, що ховалися на ніч десь по очеретах, випурхують із своїх схованок. Легенькою пеленою здіймається туман над рікою. А гори під яскравим сонячним промінням вкриваються позолотою й блиском. Від світла й тепла життєдайного сонця розливаються чудові пахощі трав і квіток. Все навкруги прокидається від сну, набирає жвавості.

(М.Вовчок)

Літній ранок

Тепле сонце встало пишно,
одягається розкішно
в яр і золото долина, —

встань і ти, моя дитино!
Ранку тратити не треба,
дочувайся: із-під неба

пісня жайворонка лється —
то привіт тобі несеться!
Подивися на рослину:
кожну квітку і тварину
криє чистая сльозинка —

діамантова росинка.
Вітерець на тебе дише,
джерегелями колише,
на вушко тобі шепоче,
щоб вставала ти охоче.

(Я. Щоголів)

1. Порівняй два тексти. Зроби висновок, що спільного в цих текстах і чим вони відрізняються.
2. Знайди слова, вжиті в переносному значенні, епітети, уособлення.

Джерегелі — кіси.
Розкішно — пишно,
чудово.

29. * Чи доводилося тобі спостерігати літній ранок? Розглянь малюнок і склади за ним текст. Вживай образні слова. Яким стилем ти користуватимешся?

30. Випиши з вправи 28 по три іменники, прикметники і дієслова. Склади граматичну розповідь про одну з частин мови.

- До якого стилю відноситиметься твоя розповідь?

31. Визнач тему і стиль тексту.

Більша частина учнів.
Брати участь.
Я вважаю.
Не можна надивуватися.
Мені стало ніяково.

У селі

Гостював Грицько півліта
на селі в бабусі й діда.
Їхня хата у садку,
у вишневім холодку.
Попід лісом в'ється річка,

хоч вона і невеличка, —
Гриць та дід ловили щук,
упіймали десять шук.
І на пасіці були,
рій із дерева зняли.

(В.Марсюк)

1. Склади власну розповідь за темою тексту (7-8 речень). Добери заголовок. Запиши.
2. * Порівняй свій текст із поданим. Що у них спільного і чим вони відрізняються?

БАТЬКІВЩИНА — ТО НАЙКРАЩИЙ КРАЙ!

Текст

§ 3. Тема і мета тексту. Заголовок

 32. Про що йдеться у вірші? Яка його мета?

Батьківщина

Наша рідна Батьківщина,
Де родились я і ти.
На усій землі єдина,
Кращої нам не знайти.
Наче рідна мати, любить,
Пригорта дітей своїх,
І навчає, і голубить —
Тож дорожча від усіх!

(Л. Делеану)

1. З ким порівнює поет Батьківщину? Чому?
2. Знайди слова-ознаки, які допомогли авторові передати свою любов до рідної Молдови.

33. Пригадай, що називається текстом. Які питання допомагають визначити тему і мету тексту?

Текст — це декілька зв'язаних за змістом речень. Те, про що розповідається, повідомляється у тексті, є його *темою*. Кожна розповідь ведеться з певною *метою*. До тексту можна дібрати заголовок.

34. Визнач тему тексту.

Батьківщину часто порівнюють з матір'ю. Кажуть: мати — Вітчизна. Це ж бо так. І годує усіх нас, і поїть вона. І дбає про нас. І віддає все найкраще.

(В. Бичко)

1. Добери заголовок, який більш точно розкриває зміст тексту: *I варіант* — «Батьківщина»; *II варіант* — «Мати—Вітчизна».
2. Чому ти обрав саме цю назву? Поясни.

Пригадай! Заголовок передає те найголовніше, про що розповідається у тексті.

35. Ще раз уважно перечитай висловлювання В. Бичка.

1. Замість якого слова автор вживає слова *Вітчизна, вона*? Чому?
2. Знайди у тексті іменники і дієслова. Назви їх.

36. Спиши речення.

Рідний дім. *Дорога батьківська хата*. Гостинна, *ласкава* оселя. Які *близькі* і знайомі нам ці слова! Тут ти народився, вперше побачив світ, зробив свій перший крок.

(За І. Цюною)

1. Чи становлять ці речення зв'язний текст? Чи можна дібрати до нього заголовок? Доведи свою думку.
2. Знайди синоніми. Яка їх роль у висловлюванні?
3. Постав знак наголосу над виділеними словами. При потребі користуйся словником.
4. Слова *батьківська, оселя, близькі, знайомі* поділи для переносу.

хата
дім
домівка
оселя

37. Визнач тему і мету тексту.

Яка стежка найкраща?

Засперечалися дітки, яка стежка найкраща.

- До крамнички, бо там є цукерки.
- Ні, до школи, бо там є дітки.
- Ні, до річки, бо там можна скупатися.
- Ні, в садок, бо там є груші, яблука.
- Ні-і, в поле, бо там просторо...

Аж тут приспіла мама. Дітки й питають, яка стежка найкраща.

- Додому, дітки. До рідної хати.

(За Д. Чередниченком)

1. Поясни, як ти розумієш відповідь матері.
2. Добери синоніми до слова *поле* і склади з ними речення.

Приспіла — тут: надійшла.

38. Спиши вірш, вставляючи замість крапок пропущені букви.

Сте...ка

Сте...ка з головою
 Вкрилася травою
 І заснула. Спить.
 Я біленькі ні...ки
 Полоскочу трі...ки —
 Хай встає й біжитьь.

Хай тікає в поле,
 Аж на ті околи,
 Де ширяє птах.
 Але ні! Хай сте...ка,
 Люба² траволе...ка,
 Політає² в снах.

(Д. Павличко)

1. Змалюй словами картину, яка виникла в твоїй уяві. Використовуй слова, вжиті поетом у переносному значенні.
2. Підкресли букви, які позначають два звуки.

§ 4. Будова тексту. План

39. Про що йдеться у вірші?

Чому *верба*, від крапель кришталева,
 Мені сказала: «Здрастуй!» — крізь туман.
 Чому ліси *чекають мене* знову,
 На щит піднявши сонце і зорю.

Я їх люблю. Я знаю їхню мову.
 Я з ними теж мовчанням говорю.
 (Л. Костенко)

1. Поясни правопис виділених слів.
2. До слова *говорю* добери синоніми й антонім.
3. * Знайди слова, в яких є букви, що позначають два звуки. Визнач головні і другорядні члени в передостанньому реченні.

Вимовляй і пиши правильно!

в[е^И]рба́ — верба́

м[е^И]ні́ — мені́

40. Визнач тему і мету тексту.

Верба над ставком

Оксанка гуляла біля ставка. Знайшла вербову гілочку та й устромила її в сиру землю. А сама пішла додому.

Зачин

Потім Оксанчині батьки переїхали до міста. Минуло десять років. Навідалась дівчина до рідного села.

Ось прийшла вона якось до ставка. Побачила високу гіллясту вербу, що схилилася над водою.

Здивувалася Оксана і питає:

— Вербо, де ти взялася?

А верба й каже:

— Ти мене посадила маленькою гілочкою.

Головна частина

— Яка ж ти велика стала, — тішиться Оксана. — Я тебе й не впізнала.

— А я тебе впізнала, — тихо мовила верба.

Заклучна частина

(В. Сухомлинський)

- Скільки частин у тексті? Як вони називаються? Для чого слугує кожна із частин?

Чи є різниця між будовою тексту та його планом? Яка?

Пригадай! Текст складається з трьох частин — зачину, головної частини та заключної частини або кінцівки.

План коротко й послідовно відображає найголовніше в тексті.

41. Вчімося самостійно складати план тексту.

Пам'ятка

Щоб скласти план тексту, треба:

1. Знайти в тексті зачин, головну і заключну частини.
2. Подумати, яким одним реченням можна передати зміст кожної частини тексту.
3. Записати речення до плану в такій послідовності, як описано події.
4. Перевірити, чи можна за записом переказати твір, не пропускаючи головного, зберігаючи зв'язок між частинами.

42. Ще раз уважно перечитайте текст попередньої вправи. Зіставте його будову з планом:

1. Зачин.

1. Оксанка посадила вербову гілочку.

2. Головна частина.

2. Дівчина переїхала до міста.

3. Несподівана зустріч.

3. Заключна частина.

4. Вдячна верба.

- Перекажіть оповідання за поданим планом.

43. Підготуйтеся до читання легенди в особах.

Верба і Водяний цар

Жила колись у нашому краю дівчина рідкісної вроди. Яюсь² сиділа діва над озером. Розчісувала буйні коси, дивилася у дзеркальне плесо, милуючись собою. Побачив красуню Водяний цар, мовив зачудовано:

— Не зустрічав такої краси ні з-поміж русалок моїх, ні між тих дівчат, що купаються у володінні моїм. Будь мені за дружину.

— Чудово, — загорілась діва, — буду твоєю, але ... зроби так, щоб мій образ вічно відбивався у дзеркалі твоїх вод.

— Так буде, як ти жадаєш, — відповів цар. — Вічно твій образ чарівний відбиватиметься у цьому² озері. Але станеш ти плакучою вербою.

Так з'явилась у нашому краю верба плакуча. Дерево прекрасне й замислене.

(За О. Бердником)

Плесо — вódна гладь.
Жадати — дуже хотіти, бажати.

1. Поділіть текст на частини.
2. Складіть и запишіть план тексту.

44. Усно перекажи легенду «Верба і Водяний цар» за складеним планом.

1. Як ти міркуєш, чи можна легенді дати іншу назву? Яку?
2. Перепиши перший абзац. Знайди слова, в яких є буква, що не позначає звука.
3. У перших двох реченнях підкресли основу.

45. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Струмок був зовсім вузький, як ниточка. Він весело дзюрчав поза городом, петляв поміж вербами на леваді. А потім вибігав на луг і губився у траві.

Тарасик знає, де починається струмок! Під холодною горою є криничка, на дні якої б'є джерельце. З тієї кринички й витікає струмок. «А куди ж він тече?» — замислився Тарасик та й побіг до дідуся.

— Всі струмки — і великі, й маленькі, такі, як наш, течуть у річку, — сказав дідусь.

— Не було б струмків, то й річки не було б. От як!

(В. Чухліб)

1. Знайдіть у тексті зачин, головну частину і кінцівку.
2. Складіть і запишіть план тексту.
3. Усно перекажіть текст. Переказ запишіть.

Вимовляй і пиши правильно!

[кри^еніц'а] — криниця

[дже^ире^ило] — джерело

46. *Розглянь малюнки. Що зображено на кожному з них?

1. Склади і запиши план за серією малюнків.
2. За планом та малюнками склади усну розповідь. Будуючи текст, виділяй у ньому зачин, головну частину і кінцівку.

§ 5. Текст-розповідь. Текст-опис. Текст-міркування

47. Яка мета цього тексту? Яка його тема?

Першу згадку про Кишинів знаходимо в дарчій грамоті господаря Молдови Штефана III Великого. Тоді Кишинів був малесеньким поселенням.

Зараз це велике гарне місто — індустріальний і культурний центр нашої держави, її столиця. У Кишиневі багато фабрик і заводів, театрів, серед яких Театр опери та балету імені М. Бієшу, Молдовський драматичний театр імені М. Емінеску, Російський драматичний театр імені А. Чехова, ляльковий театр «Лікуріч».

Кишинів також центр освіти і науки. В столиці більше ста сорока шкіл і ліцеїв, близько п'ятдесяти коледжів і вищих навчальних закладів, Академія наук республіки.

- Визнач тип тексту за змістом — розповідь, опис чи міркування.

Мета тексту-розповіді — повідомити, розповісти про щось.

48. До якого типу належить текст?

У 80-х роках XIX століття в Кишиневі жив і працював видатний український письменник Іван Семенович Нечуй-Левицький. Тут він написав *свої* найзначніші твори, серед яких повісті «Кайдашева сім'я», «Микола Джеря», казка «Запорожці».

значний
значніший
найзначніший

1. Що нового ти дізнався про життя І.С.Нечуя-Левицького?
2. Спиши. Поясни вживання великої літери.
3. Чому не можна переносити виділене слово? Знайди у тексті подібні слова.

49. Прочитай спочатку вірш про себе. Визнач, який темп та інтонація є найдоцільнішими для читання цього вірша. Які слова треба виділити голосом? Тепер прочитай вірш виразно.

Що це є Батьківщина?

— Що це є Батьківщина? — раз питалась Оля,
а батько радо відповів на це д...тині:
«Знай, Батьківщина — це ріка, що серед поля,
поза с...лом, ген, попід лісом, тихо плине,
це в саді нашому д...рева, зілля, квіти,
це на ланах пш...ниця золотокоса,
це той, що віє з піль, пахучий теплий вітер,
це на л...вадах скошена трава в покосах,
це наші всі пісні і молитви щоденні,
це рідна мова — скарб, якого ти не згубиш,
це небо, синє вдень, а серед ночі темне,
це, моя Олю, все, що ти так широко любиш».

(Б.-І. Антонич)

1. Як відповів батько дівчинці на її питання? Як ти гадаєш, тепер Оля знає, що таке Батьківщина? А ти зрозумів, що це таке?

левáда
пшені́ця

2. * Поясни, як ти розумієш слова: «Рідна мова — скарб».

3. Який це текст — розповідь, опис чи міркування?

4. Випиши слова з пропущеними літерами. Добери до них, якщо це можливо, перевірні. Які з них словникові слова? Де можна перевірити їх написання? Наведи власні приклади таких слів.

50. Склади текст-розповідь про свою малу Батьківщину — місто чи село, де ти народився і живеш. Пам'ятай, яка головна мета твору.

• Запиши. У двох реченнях визнач граматичну основу. Встанови зв'язок між членами речення.

51. До якого типу мовлення належить текст?

У зеленому густому кущику трави на високому гінкому стебельці росла лугова цариця — ромашка.

Це була найгарніша в світі квіточка: рівна, висока, з сумно нахиленою набік

яскраво-жовтою голівкою. А голівка в білих ніжних прозорих пелюстках. Зверху прикроплена дрібною, як вістря сталльної голки, росинкою. (За Гр. Тютюнником)

Вістря — жало.
Гінке — таке, що буйно росте; високе.

1. Як називає ромашку письменник? Чому?
2. Які слова допомогли авторові описати ромашку?
3. Склади самостійно художній опис квітки, яка тобі найбільше подобається.

Мета тексту-опису — описати предмет, явище, тварину, людину.

52. Визнач тип тексту і його стиль. Доведи, що не помиляєшся.

Осіньне надвечір'я

Осіньне повітря було прозоре, тихе. На заході стояло велике сонце. Під його скісним промінням сяяло жовте листя лип та беріз. Ніби якийсь чарівник убрав їх у золоті шати. Падало з них жовте листя. А здавалось, що то золото капає на землю з дорогих шат. *Полум'ям*² горіли на сонці червоні черешні. Земля під ними була вкрита червоним листом та червоніла, як полита свіжою *кров'ю*². Зеленіли теплим листом яблуні. На вербах листя *порідшало*. Воно дощем спало з дерев і стелилося по *вогкій* землі. Під ногами шелестіли цілі намети сухого покрученого листя.

Шати — одяг, убрання.
Намети — тут: кúпа, кучугура.

(За М. Коцюбинським)

1. Випиши слова і словосполучення, вжиті в переносному значенні.
2. Поясни правопис виділених слів.

53. Як ти вважаєш, це опис точний чи образний? Чому?

У мого хлоп'яти
з неба — оченята.
На маленькім личку —
Із калини щічки,
Чубчик — з колосочків,
Голос із дзвіночків.

(К. Гончар)

1. Тобі сподобався хлопчик? Подумай і скажи, якого кольору у хлопчика очі, щічки, чубчик. Який у нього голос?
2. Склади і запиши опис дівчинки.

54. Опиши зовнішність близької тобі людини (мами, тата, бабусі, братика, сестрички). Використовуй порівняння, пестливі слова, слова, вжиті в переносному значенні.

55. Яку роль відіграє школа в нашому житті?

Школа — святиня і надія народу. У школі навчають не тільки читати, писати, рахувати, мислити, пізнавати навколишній світ, багатства науки і мистецтва. У школі вчать жити. У школі ти вивчаєш культуру свого рідного народу. По тому, як людина ставиться до своєї школи, можна судити про її культуру і благородство, про її здатність дорожити честю і славою своїх батьків.

Благородство — шляхетність.

(За В. Сухомлинським)

- Чи згодні ви з думкою, що школа — то є святиня і надія народу? Чому?

У тексті-міркуванні є **твердження, доказ і висновок**.

56. Повернися до попередньої вправи.

1. Визначте тип тексту. Із скількох частин він складається?
2. У якій частині тексту міститься твердження? Докази? Висновок?
3. Спиши перший абзац. Підкресли дієслова.

57. Вислов власне міркування щодо прочитаного.

Великий педагог Антон Семенович Макаренко писав: «Наші діти — це наша старість. Правильне виховання — це наша щаслива старість, погане виховання — наше майбутнє горе, наші сльози, наша провина перед людьми, перед усією країною».

1. Знайди в тексті твердження і докази. Чи є у ньому висновок? Зроби його самостійно.
2. Перепиши. Визнач число і рід іменників.

58. Склади самостійно текст-міркування за поданою опорою. Добери відповідні докази.

Твердження	Недаремно в народі кажуть: «Наука в ліс не веде, а з лісу виводить».
Докази	Без знань...
Висновок	Людина, яка багато знає і вміє, приносить найбільшу користь Батьківщині.

- Дай назву складеному тексту.

59. Знайди у тексті твердження, докази і висновок.

Праця — нелегка справа. Працюючи, людина створює потрібні й красиві речі. Праця робить людину зрілою, мужньою. Виробляй, розвивай свої здібності працею, творчістю.

Ніколи не залишай розпочатої справи, доведь її до кінця. Якщо ти звикнеш кидати почате і без кінця переходити від одного діла до іншого, ти станеш ледарем і неуком.

(В. Сухомлинський)

- Перекажи текст своїми словами.

60. Склади текст-міркування і запиши його.

<i>Твердження</i>	Кожен може стати Справжньою Людиною.
<i>Докази</i>	
<i>Висновок</i>	Справжньою Людиною може стати тільки той, хто наполегливо працює над собою.

61. Визнач тип тексту. Чи є у ньому елементи міркування? Які?

Причина, явище, наслідок

Учитель загадав дітям написати твір на тему: «Причина, явище й наслідок». Він розповів, як це робити, але я не слухав, тому нічого не знав. Прийшов додому, розгорнув зошит, а що писати — не знаю. «Піду, — думаю, — до Володі, він слухав уважно й знає, як писати твір».

Одягся, вийшов надвір. Ставок уже замерз, хоч лід ще тонкий. Давай, думаю, надіну ковзани та швиденько до Володі побіжу льодком. Вийшов на лід.

Як приємно їхати — вітер у вухах шумить, ковзани тебе несуть, мов коні. Але чому це лід тріщить? Мабуть, тоненький дуже. Ось уже й берег недалеко.

Ураз лід проломився, і я шубовснув у воду. Стою по коліна у воді. Мерщій вибрався на берег і чимдуху до Володі.

Прибігаю. Він допоміг мені зняти чоботи. Сидимо, сушимо взуття. Я й питаю:

— Як же написати твір про причину, явище й наслідок?

Засміявся Володя й каже:

— Твоя пригода — це і є твір. Лід тонкий — причина. Лід проломився — не витримав твоєї ваги — явище. Неприємне явище. Ти опинився в воді — це наслідок. Наслідок теж не дуже добрий.

...Тепер я знаю, як писати твір про причину, явище і наслідок.

(В. Сухомлинський)

- Якого висновку ти дійшов, прочитавши текст?

62. Поміркуй, що може бути причиною, якщо ти:

- 1) запізнився до школи;
- 2) забув удома щоденник;
- 3) не вивчив урок;
- 4) дав списати домашнє завдання.

- А який буде наслідок?

Зверніть увагу! Текст-розповідь може містити елементи *опису* або *міркування*. Такі тексти називаються комбінованими: текст-розповідь з елементом опису, текст-розповідь з елементом міркування.

63. Які типи мовлення поєднано в тексті?

Старий дуб жив уже багато-багато років. Сто років — це ж дуже багато, а він кілька сотень років прожив.

Дуб був гіллястий, міцний, поважний, з товстелезним стовбуром, і, звичайно, він був найголовніший тут, у лісі. Ніхто з ним не сперечався, коли він шумів своїм листям. І листя він найдовше не хотів скидати, щоб було чим шуміти і всім наказувати.

Уже в лісі всі дерева втратять своє листя, а дуб усе ще тримає його, хоч воно вже й пожовкло.

(О. Іваненко)

1. Знайди і випиши опис дуба.
2. Відшукай у тексті міркування. Постав питання до цієї частини тексту. Дай на поставлене питання розгорнуту відповідь.
3. До слів *дуб, листя* добери якомога більше спільнокореневих.

§ 6. Абзац

64. Визнач тип і мету тексту.

Чорний дрозд

Гарна це пташка: сама чорна, як сажа, а дзьоб і облямівка навколо очей — жовті. І вся вона така блискуча, струнка.

Годується дрозд на землі: листя опале перегортає, черв'ячків та личинок під ними збирає.

А гніздо будує на дереві: на грубій гілці біля стовбура робить з глини основу, а потім сухі стеблинки, соломинки вплітає у вигляді чашечки.

Міцне виходить гніздо, велике, але непомітне — поряд пройдеши і не побачиши.

- Скільки абзаців у тексті? Про що говориться в кожному з них? Чи зв'язані вони за змістом?

Текст може ділитися на абзаци. *Абзац* включає одне або кілька речень, зв'язаних між собою за змістом. Абзаци також зв'язані між собою за змістом. Кожний абзац починається з нового рядка.

65. Повернися до попередньої вправи. Склади план тексту. Перекажи його за планом.

66. Розташуй абзаци в такій послідовності, щоб відновити зруйнований текст.

А як мине тиждень, другий, як вибілять перші заморозки поля та луки, — глянь, шпаків уже й нема! Значить, полетіли наші шпаки у вирій аж до наступної весни.

Сонячний осінній день. Небо чисте, ясне. Раптом вдалині з-за лісу з'явилася темна хмарка. Вітру нема, а хмарка сунеться швидко-швидко, так і зростає на очах.

Та доки ще не настала пора відлітати, зграї шпаків цілими днями літають над полями, понад луками, шукають собі їжу.

Ось вона вже зовсім близько... Та це зовсім і не хмарка, а величезна зграя шпаків! Навесні та на початку літа вони живуть парочками. А зараз зібралися у зграї. Це вони готуються до відльоту у далекі теплі краї — у вирій.

(За Г. Скребицьким, В. Чапліною)

- Запиши відновлений текст. Усно постав питання до кожного абзацу.

67. У лісах, парках, біля людських домівок — по всій Молдові можна зустріти шпака. Та чи багато ми про нього знаємо?

Шпак

Шпак схожий на чорного дрозда, але строкатіший, *пiр'я* в нього блискучіше, *веселкою переливається*. Всі звикли, що він біля людини, в шпаківні, живе. Але так буває не завжди. Шпаки люблять старі ліси, де багато дуплистих дерев. У дуплах вони й містять гнізда. Важко до такого гнізда дістатися ворогові: спробуй утриматися на гладенькому стовбурі! Збирати їжу для пташенят шпаки *літають* на поля, на городи й луки. Багато *винищують* вони комах, личинок, гусені.

(А. Бондарчук)

1. На якого птаха схожий шпак і чим від нього відрізняється?
2. Де живуть шпаки? Як вони годуються, яку приносять користь?
3. Зробіть висновок, на скільки абзаців можна поділити цей текст.
4. Поспостерігайте, завдяки яким словам автор уникає настирливих повторювань.
5. Поясніть правопис виділених слів.

68. Ще раз перечитай текст попередньої вправи.

1. Склади до нього план. Запиши.
2. Перекажи текст за планом спочатку усно, а потім переказ запиши.

Ви не маєте рації.

Будь-хто може це зробити.

Мені поталанило.

Як поїздка?

Яка наступна зупинка?

69. *Прочитай твердження.

У всіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом.

(За О. Воропаєм)

- Виклади власні міркування щодо висловленої думки. Зроби висновок.

Запитання і завдання для повторення

1. Що називається текстом?
2. Яка мета тексту-розповіді, тексту-опису та тексту-міркування?
3. Пригадай, як правильно скласти план тексту.

ОСІНЬ ЩЕДРА. ОСІНЬ ЗОЛОВАВА

Речення

§ 7. Основа речення. Зв'язок слів у реченні

 70. Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Як вони допомагають змалювати осінь?

Осінь мрійна,
Осінь мила,
Все багрянцем притрусила.
І сама
В барвистім листі
Ще й в калиновім намисті
Відійшла в ранкову пору
За високу темну гору.

(В. Іванович)

1. Розглянь малюнок. Склади коротеньку розповідь про осінь (5-6 речень).
2. Пригадай, що називається реченням.

71. Працюємо в групах. Розіграйте діалог.

Інна влітає до кімнати:

- Тату, вгадай, що я тобі принесла!
- Де мені вгадати! — відповідаю.
- Починається на букву «о», — підказує донька.
- Може, обруч?
- Який ти нездогадливий: осінь!...

І кладе мені в долоню... великого лискучого каштана.

(Є. Шморгун)

1. Гарну загадку загадала Інна? А які речення за метою висловлювання та інтонацією вона використала?
2. Зверніть увагу на розділові знаки в кінці речень. Прокоментуйте їх вживання.

Які члени речення є його основою? Який член речення називається підметом? На які питання відповідає підмет? Який член речення називається присудком? На які питання він відповідає? Назвіть головні члени у виділеному реченні.

72. Визнач тему вірша. Скільки в ньому речень? У кожному реченні визнач основу.

Весело лягає
дорога до гаю.
Нам золотом осінь
дорогу встеляє.

Дорога весела
пливе повз оселі,
і осінь рум'яна
заходить у села.

(М. Стельмах)

- Перепиши другий стовпчик. Підкресли підмети однією рисою, присудки — двома. Прокоментуй написання виділених слів.

Підмет і присудок — головні члени речення. Вони є основою речення.

73. Добери до тексту заголовки. Визнач тип.

Ще недавно куш горобини зеленів різьбленим листям. Із-поміж нього зорили кетяги червоних ягід. За якийсь день-другий спалене

нічними й ранковими заморозками листя геть облетіло. На гіллі яскраво спалахнули кетяги.

Зоріли — сяяли, світілися.

1. У кожному реченні визнач головні члени. Випиши їх. Якими частинами мови вони виражені?
2. Добери якомога більше спільнокореневих слів до слова заморозки.

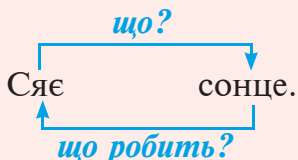
 * Які слова заховалися всередині слів: *облетіло, барвистими, світілися*?

74. Спиши. У першому і останньому реченнях визнач головні і другорядні члени.

Вкривається багрянцем клен. Він стоїть на узліссі замріяний, ніби сумує, що надійшов жовтень. Часом клен тихо зронить свій вирізьблений свілист.

Пригадай! Підмет і присудок — рівноправні члени речення. Це означає, що питання можна ставити від підмета до присудка і навпаки.

Наприклад:

75. Добери до тексту заголовки.

Ми слухали концерт удвох — Вечір і я. *Цвіркуни грали останні мелодії² літа. Місяць² присів до нас на сходах веранди.*

Ми слухали концерт уже втрьох. Листочки співали молитву. Древа співали молитву. Останні¹ молитви літа, що пахло запахом золотих квітів.
(О. Конач)

1. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.
2. Спиши. У виділених реченнях підкресли основу.
3. Поясни вживання двох *ни* у слові останні.

76. Підготуйтеся до виразного читання вірша.

Як швидко літо проминуло!

Як швидко літо проминуло!
Прийшла осіння пора.

Немов на крилах полинуло
Їохане літечко з двора!..

- Чи становлять ці речення текст? Чому? Доведи свою думку.

Другорядні члени речення, поєднуючись з головними і між собою, утворюють словосполучення.

80. Визнач тему та мету тексту.

Журавлі летять

Небо ще чисте, синє. Лише зрідка появляться хмари і пропливуть кудись. А в повітрі вже повіває осіння прохолода. У високості чути сумне курликання.

То журавлі прощаються з нашими ставками, озерами і летять за моря — у теплі краї.

А весною знову повернуться до нас.

1. У виділених реченнях установи зв'язок між членами речення.
2. Випиши словосполучення іменників з прикметниками.
3. Постав питання від іменника до прикметника.
4. За допомогою чого вони зв'язані між собою. Виділи закінчення.

Зразок. Небо (яке?) чисте.

Пояснюй так: У словосполученні *небо чисте* слова зв'язуються за допомогою закінчення *-е*.

81. Читаючи текст, думай, як треба змінити слова, що в дужках.

Чи буває літо восени? А коли буває! Можуть іти (надокучливий) дощі, віяти (холодний) вітри і нараз — стає (тихий, теплий і сухий) погода.

Красне — тут: красне.
сине.

— Це і є (золотий) деньки! — каже дідусь, — (красний) літо до осені в гості завітало.

(За В. Чухлібом)

- Прокоментуй, які речення за метою висловлювання та інтонацією вжито в тексті.

82. Про що йдеться у вірші?

Кленові листки

Осінь, осінь... Лист жовтіє.
 З неба часом дощик сіє.
 Червонясте, золотисте
 Опадає з кленів листя.
 Діти ті листки збирають,
 У книжки їх закладають.
 Наче човники, рікою
 Їх пускають за водою.
 З них плетуть вінки барвисті —
 Червонясті, золотисті.

(І. Блажкевич)

- Знайди словосполучення дієслів з іменниками. Постав питання від дієслова до іменника. З'ясуй, що слугує засобом зв'язку слів у словосполученні — закінчення чи закінчення з прийменником.

Зразок. *Сіє* (з чого?) *з неба*.

Відповідай так: У словосполученні *сіє з неба* дієслово з іменником зв'язані закінченням *-а* та прийменником *з*.

83. Перепиши, вставляючи пропущені літери.

В...ликі хмари холодом нагусли.
 Ч...рвоне листя падає в гаю.
 Л...тять у вирій дуже дикі гуси,
 А я слонам пр...віт п...р...даю.

(Л. Костенко)

1. Скільки речень у вірші? Яке з них складне? Доведи.
2. Підкресли головні члени.
3. Випиши із перших двох речень усі словосполучення. З'ясуй, як у них слова зв'язані між собою.

84. Прочитай сполучення слів. Про що можна скласти текст?

Ще теплі дні, дозрів на полях, спілі ягоди, *світитися* на сонці, збирати врожай, обережно зрізати, складати у корзину, відчувати *радість*.

1. Склади текст. Добери до нього заголовок. Запиши.
2. До виділених слів добери спільнокореневі.

1. Запиши твір.
2. У перших трьох реченнях установи зв'язки між членами речення. Назви у них словосполучення і з'ясуй засоби зв'язку слів у них.

§ 8. Однорідні члени речення

88. Як змалює поет осінь? Які слова допомагають йому зобразити осінь як живу істоту?

Осінь

Осінь брала відра золоті,
Пшениці озимі поливала,
Потім сіла при людській путі

І зернята дітям роздавала,
Не прості зернята —
Золоті.

(П. Воронько)

1. Скільки речень у вірші? Доведи.
2. Про що йдеться у реченні?

Зразок міркування. Так, про осінь. Осінь — підмет.

Що робила осінь? **Брала, поливала, сіла, роздавала.**

Якими членами речення є ці слова? Правильно, **присудками.**

Установимо зв'язок між головними членами речення.

що робила?

Осінь \longleftrightarrow **брала, поливала, сіла, роздавала.**
що?

Кілька членів речення, які відносяться до одного й того ж слова і відповідають на одне й те ж питання, називаються **однорідними членами речення.**

89. Знайди однорідні члени. Поміркуй, з якими словами вони зв'язані і на які питання відповідають.

Ціле літо дід Данило живе на пасіці в лісах. Там увесь рік пахне вошиною, медом і травами. Він має дуже гарні очі, лагідну посмішку і трохи скорботні уста... І такий він увесь чепурний, охайний.

(За М. Стельмахом)

- Поясни вживання великої літери.

90. Постав питання до кожного абзацу.

Український борщ

Яринчина мама вміє варити український борщ. Вона каже:
— Хто їсть борщ, той буде здоровий.

І Яринка вірить мамі: борщ дуже добрий. Коли мама варить борщ, то кладе в горщик картопельку, шматочок яловичини або свинини, капусточку, квасольку, помідорчик, петрушку, кріп, лавровий лист, перчик. Засмажує сальцем із цибулею, а то й сметани вкине.

І поставить горщик до жару умлівати. Бо найсмачніший борщ із печі. Тоді витягне й насипе Яринці. А борщ пахне на всю хату. Яринка певна, що кожна українська мама повинна вміти варити український борщ. А дід Лук'ян каже:

— Борщ і каша — їжа наша.

(За Д. Чердниченком)

- Випиши речення з однорідними членами. Постав до них питання. Визнач, з якими словами вони зв'язані.

91. Прочитай веселий віршик Євгена Гуцала.

Горщик

В мами є великий горщик,
Мама в ньому варить борщик.
І такий смачний той борщик,
Що ми ладні з'їсти горщик.

1. Скільки речень у вірші? Які вони — прості чи складні? Чому?
2. Добери однорідні члени речення до виділених слів.

Зразок. Горщик (який?) великий, глиняний, ..., .

92. Виділені слова заміни однорідними членами речення.

Ми вміємо варити різні *страви*. Щоб приготувати борщ, треба насамперед взяти *овочі*. А наша бабуся пече пиріжки з *начинкою*.

Слова для довідки: Я і мама; борщ, мамалига, каша, вареники; картопля, буряк, морква, перець, цибуля; м'ясо, горох, капуста, сир, картопля.

- Запиши змінені речення. Підкресли однорідні члени.

§ 9. Поєднання однорідних членів речення за допомогою сполучників

93. Визнач головні і другорядні члени речення. Які з них однорідні?

Ми садили ліс у полі,
І дубочки, і тополі,

І осику, і ліщину,
І червону горобину.

(М. Стельмах)

- Зверни увагу, як з'єднані однорідні члени.

Зверніть увагу! Однорідні члени речення можуть з'єднуватися сполучниками *і (ї), та, а, але*.

94. Знайди однорідні члени речення. Поясни, як поєднуються вони між собою.

Хочете почастувати своїх близьких та друзів незвичайним чаєм? Запашним, корисним, вітамінним. Тоді звертайтеся не до крамниці, а до «зеленої комори». Можете додати в чай листя яблуні, вишні, чорної смородини. Дуже смачний напій виходить із ожини, малини і пелюсток троянди. А ще можна змішати чай з травами — м'ятою, звіробоем та чебрецем. Звичайно, збирати трави — праця нелегка, але дуже потрібна.

95. Проаналізуй речення.

На полях і в садах дозріли яблука, груші, айва, виноград.

1. Знайди основу речення. Скільки в ньому підметів? Які це підмети?
2. Установи зв'язок між головними і другорядними членами речення.
3. На які питання відповідають другорядні члени? Від якого слова залежать?
4. Чи є вони однорідними? Доведи, що не помиляєшся.
5. Зроби висновок, які члени речення можуть бути однорідними.

Однорідними можуть бути *підмети, присудки, другорядні члени речення*.

96. Прочитай речення вголос. Знайди у реченні однорідні члени. З якою інтонацією вони вимовляються?

Сиві, каламутні хмари заслали олив'яним килимом усе небо... Буйний дощ горохом торохтить по шибках. Північний, хижий, сердитий вітер лютує, виє, неначе голодний вовк. Надворі темно, мокро, холодно, сумно...

(За О. Кониським)

- Спиши. Підкресли однорідні члени. З якими словами вони зв'язані? На які питання відповідають? Якими розділовими знаками виділяються на письмі?

Зверніть увагу! Однорідні члени речення вимовляються з *перелічувальною інтонацією*. На письмі між ними ставиться кома.

97. Доповни речення однорідними членами. Запиши. Прочитай, правильно інтонуючи. Поясни вживання коми.

*Відлетіли*³ в теплі краї ластівки, ..., ..., Осінь *позолотила*³ лис-тя берізок, ..., Жовті, ..., ... листочки *кружляють*³ в повітрі.

- Який префікс треба додати до слова *летіли*, щоб птахи повернулися навесні на Батьківщину?

 98. * Проаналізуй, якими засобами з'єднані однорідні члени речення.

Справжніми лісовими *ласощами* є березовий сік горіхи *ліщини* різноманітні ягоди. В липні достигають суниця малина ожина *чорниця черемха*. В серпні відходить суниця, але з'являються брусниця глід горобина кизил шипшина. У вересні-жовтні-листопаді збирають брусницю калину обліпиху горобину шипшину глід терен.

1. Перепиши, вставляючи, де потрібно, коми.
2. Який спільний звук є у виділених словах?

 99. Доповни речення однорідними членами. Не забувай між ними ставити кому.

Яких тільки фарб не має осінь: золоту, ..., ..., Розфарбувала ліси, ..., Та й про господарство не забуває. На городах у неї поспіли гарбузи, ...,

Лісовим звірятам — білочці, ... , ... — нагадала, щоб припасли їжі на зиму. А ..., ..., ... побажала міцного сну на всі холодні місяці.

- Чи становлять ці речення текст? Доведи. Добери до нього заголовок. Спробуй продовжити. Вводь до речень однорідні члени.

Якщо однорідні члени речення з'єднуються тільки за допомогою інтонації або сполучниками ***i(й), та*** (в значенні ***i***), то ***вони вимовляються з перелічувальною інтонацією.***

Якщо однорідні члени речення з'єднуються сполучниками ***а, але***, то вони вимовляються з інтонацією протиставлення: ***перший однорідний член вимовляється з підвищенням голосу, а другий — з пониженням.*** Наприклад: Не ***одяг*** прикрашає людину, а ***розум.***

 100. * Поміркуй, чому у тексті траву названо її ***величністю Рослиною?***

Населення нашої землі з прадавніх часів використовувало різні рослини при недугах. Здається, що нема такого зела, такого дерева, плоду, кореневища, які б не вживали наші предки.

Здавна в народі шанували подорожник, любисток, ромашку, полин, ожину, малину, горобину, звіробій, пижму, спориш... Усього й не перелічити.

Отож знай і ти, друже, що біля нас росте не просто трава, а її величність Рослина. З нею здавна дружить людина.

Подружись і ти!

(З календаря)

- Перекажи текст, правильно інтонуючи однорідні члени речення.

101. Відгадай загадку.

Навесні я тебе радую, влітку прохолоджую,
восени годую, а взимку грію. (е, д, р, е, о, в)

восені
взимку
навесні
влітку

1. Спиши, підкресли однорідні члени. З'ясуй, як вони з'єднуються між собою, з якою інтонацією вимовляються.
2. * Пригадай ще одну загадку з однорідними членами речення. Запиши її. Однорідні члени підкресли.

102. Поясни, як з'єднані між собою однорідні члени речення.

Дерева й трави по-різному розсівають своє насіння. Жолуді сойки та миші розносять³. Насіння сосни й ялини, ніби вертольотики, за вітром розлітається. Вітер розносить насінини-парашутики кульбаби, іван-чаю. Лопух і череда своїми колючками за звірині шубки вчепитись намагаються.

(За А. Морозовим)

1. Поясни правопис виділених слів.
2. Визнач головні і другорядні члени в першому реченні.
3. * Які ще слова тексту мають такий самий префікс, як у слова розносять? Добери власні приклади з цим префіксом (4-5 слів).

Якщо однорідні члени речення з'єднані **одиничним сполучником і (й)**, то між ними кома не ставиться. Наприклад: *Шипшина і глід — лікарські рослини.*

Якщо **сполучники і (й) повторюються**, то однорідні члени речення розділяються комою. Наприклад: *І спориш, і лопух, і кульбаба, і деревій приносять людині користь.*

103. Визнач тему і мету тексту.

Верба — один із символів України. Скажеш тільки одне слово — Україна — і в уяві постає тополя, хрущі над вишнями, калина в лузі, верба край дороги.

Раніше вербами обсаджували дороги й городи, ставки й береги, левади та греблі...

Окрім краси верба нам дає багато користі. Верба фільтрує і дезинфікує воду. Вербова деревина здавна використовується для виготовлення національних музичних іструментів: кобзи, бандури. З неї виготовляють меблі, човни, дерев'яні ложки.

Верба — дерево цілюще. З її кори, смоли, гілок виготовляють ліки...

(В. Щербина)

1. Чому верба є символом України? А які символи Молдови ти знаєш?
2. Знайди речення з однорідними членами. Поясни вживання розділових знаків.

104. Спиши, розставляючи, де потрібно, розділові знаки.

А серце жде чогось болить
Болить і плаче і не спить.

(Т. Шевченко)

1. Поясни написання слів з м'яким знаком.
2. Склади два речення з однорідними членами. Запиши їх.

105. Спиши, розставляючи розділові знаки.

Мати

Хто тебе так щиро любить
І вбирає і голубить
І кладе у постіль спати?

Мати.

(М. Підгірянки)

1. За що ми любимо наших мам?
2. Розкажи про свою маму. Вживай однорідні члени. Два-три речення запиши.

106. Які обереги ти знаєш?

Своєрідним жіночим оберегом в Україні завжди був віночок. Вплітались до вінка ружа і деревій, безсмертник і любисток, волошка і ромашка, незабудка і цвіт калини.

До дівочого вінка в'яжуть кольорові стрічки. Кожен колір стрічки є символом. Першою в'яжуть світло-коричневу стрічку — символ землі-матінки. Зліва і справа від неї — дві жовті — символи сонця. За ними ідуть з різних боків зелена світла і темна. Це символи живої природи, краси і юності. За ними в'яжуть синю і голубу — символи неба і води, що дають силу і здоров'я.

Оберег — те, що оберегає від чого-небудь.

(За М. Крищуком)

1. Чому віночок вважається в Україні оберегом?
2. Знайди у тексті речення з однорідними членами. Зверни увагу, як вони з'єднані між собою.

Якщо однорідні члени речення з'єднуються сполучниками **і** (**й**) попарно, то кома ставиться між парами однорідних членів. Наприклад: *Калина і горобина, акація і бузина, терен і глід — справжні лікарі.*

107. Яких домашніх тварин ти знаєш? Яку користь вони приносять?

Однією з перших одомашнених тварин була корова. З давніх-давен її називають в народі годувальницею. Адже вона дає молоко. А молоко — це масло і вершки, сметана і сир.

- Спиши. Прокоментуй вживання розділових знаків.

108. Визнач тему і мету тексту.

Одна з важливих ділянок тваринництва — вівчарство. З овечого молока роблять бринзу. З овечих шкур шиють теплі шуби і кожухи шапки і комірці на зимові пальта. Овече м'ясо² смачне і поживне. Та найцінніше, що дають вівці — вовна. З неї люди валяють валянки тчуть килими в'яжуть² светрики шапочки рукавички виготовляють тканини.

**кілим
кожух
тканина**

(Із календаря «Дванадцять місяців»)

- Випиши речення з однорідними членами, розставляючи, де потрібно, коми. Однорідні члени підкресли.

109. Пригадай, із якого твору цей уривок.

Гвинтик і Шпунтик цілими днями сиділи у своїй *майстерні* і лагодили примуси каструлі чайники сковорідки. А то ще вони робили триколісні велосипеди й самокати для коротульок.

Одного разу Гвинтик і Шпунтик нікому нічого не сказали зачинились у своїй майстерні і стали щось майструвати. Цілий місяць вони *пиляли* стругали клепали паяли й нікому нічого не показували. А коли місяць минув, то виявилось, що вони *зробили* автомобіль.

(М. Носов)

л́ожка
виде́лка
кастру́ля
сковоро́дка

1. Знайди у кожному реченні однорідні члени. З якою інтонацією вони вимовляються? Як з'єднуються?
2. Спиши. Розстав розділові знаки.
3. До виділених слів добери споріднені.

110. Відгадай загадку.

Не ходжу я, а стрибаю,
бо нерівні ноги маю.
Я страшенний боягуз —
всіх на світі я боюсь.

- Знайди однорідні члени. Яким сполучником вони з'єднані?

Між двома однорідними членами перед сполучниками **а**, **але** завжди ставиться **кома**.

111. Спиши, поясни вживання розділових знаків.

— Що ти, донечко, шепочеш?
І чому це ти не спиш?
— Я, матусю, спати хочу,
але треба вивчить вірш.

112. Порівняй речення.

Стоять осики на узлісі тремтливі, голі та сумні...

(А. Костецький)

Висне небо синє, синє, та не те. Світить, та не гріє сонце золоте.

(Я. Щоголів)

У кожному реченні знайди однорідні члени і сполучники.

Поміркуй! У якому реченні сполучник *та* має значення *і*, а в якому — *але*?

Зверніть увагу! Сполучник **та** може вживатися у двох значеннях — у значенні **і** й **але**.

113. Прочитай. Проаналізуй, у якому значенні вжито сполучник *та*. Спиши один из віршів. Розстав розділові знаки.

Дрімають села...

Дрімають села. Ясно ще
Осіннє сонце сяє
Та холодом осіннім вже
В повітрі потягає.
Темно-зеленії садки
Дрімають вже без плоду
І тихо гріються хатки
І верби гнуться в воду.
(І. Франко)

Пішла киця по водицю
Та й упала у криницю,
Пішов котик рятувати —
За вушечко витягати.
Витяг кицю за вухо
Та посадив, де сухо.
(Народний віршик)

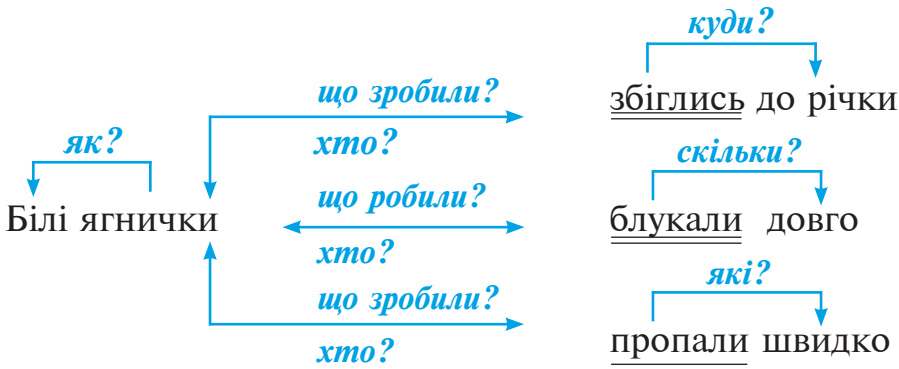
114. Відгадайте загадку.

Білі ягнички
збіглись до річки,
довго блукали,
швидко пропали.

• Проаналізуйте зв'язки слів у реченні.

Зверніть увагу! Однорідні члени можуть мати при собі *залежні* слова.

115. Прочитай виразно вірш.

Смачна корзина

Кролик сплів нову корзину
З соковитої лозини,

УКРАЇНО, ЗЕМЛЕ МИЛА!

ЧАСТИНИ МОВИ

Іменник

§ 10. Повторення вивченого про іменник

118. Визнач головну думку вірша. Запиши її.

Рідний край

У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай.
Рідніша їм своя пустиня,
Аніж земний в пустині рай.
Їм красить все їх рідний край.
Нема без кореня рослини,
А нас, людей, — без батьківщини.

(М. Чернявський)

- Назви ті частини мови, які тобі вже відомі.

119. Розглянь малюнки. Що і кого зображено на них?

1. Слова якої частини мови допоможуть тобі назвати зображені предмети?
2. Які іменники ти вживаєш, щоб розповісти про зображене?
3. Які з них відповідають на питання **хто?**, а які — на питання **що?**

120. Пригадай! Що таке іменник? Що він означає? На які питання відповідає? Наведи приклади.

Іменник — це частина мови, що означає назву предмета і відповідає на питання **хто?** або **що?**

Іменники є назвами істот і неістот: **українець** (*хто?*), **Дніпро** (*що?*), **земля** (*що?*).

Іменники бувають **загальними** (село, батько) і **власними** (Марамонівка, Дністер).

121. Прочитай. Визнач тип тексту. Доведи свою думку.

Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою. В народі немає скарбу більшого, як його мова... Слова — це крила ластівки, вона їх не чуває, але без них не може злетіти. Тож маємо зробити все для того, щоб не згорнулися крила, щоб не обірвалася золота нитка, яка веде з давнини в наші дні.

(Ю. Мушкетик)

1. Які міркування висловлені в тексті?
2. З чим порівнює мову письменник? Чому?
3. Знайди іменники. Наведи з тексту приклади вживання іменників у прямому і переносному значенні.

122. Визнач, до якої частини мови належать слова. Доведи свою думку.

Хата, річка, Василь, Львів, щастя, надія, Надія, гілля, Рекс, кошени, горе, Реут, Бельці, вулиця, учень, Рибниця, завод, Марія Степанівна Гуцуляк, Штефан, вугілля, Ауріка, Єдинці, Данул.

1. Постав питання до кожного іменника. Загальною чи власною назвою він є?
2. Які з іменників називають істот, а які — неістот?

123. Склади й запиши чотири питання до тексту.

Замки України

Наші предки будували замки, щоб захищати рідну землю від нападників. На горі вони споруджували міцні будівлі, отточували їх високою кам'яною стіною. На стінах були сторожові башти. У стінах були бійниці, через які люди відбивали напади чужоземців.

Добре відомі замки в Луцьку, Хотині, Кам'янець-Подільському, Хусті, Острозі. Були замки в Києві, Львові. У замках, які збереглися, тепер музеї. Замки треба берегти. Це наша історія.

(За Д. Чередниченком)

- Випиши з тексту 5 загальних і 5 власних іменників. Зроби висновок, як пишуться власні іменники.

124. Постав питання до кожного слова. Визнач, якою частиною мови вони є. Аргументуй свою думку.

Світитися, читання, біг, синій, світло, радіти, читати, веселитися, хоробрий, віра, синіти, бігати, радість, світлий, хоробрість, сяє, синь, радісний, сяйво, весілля, темінь, веселий, вірити, темний, вірний.

- Розподіли подані слова в три колонки і запиши за зразком.

Іменник (що?)
світло

Прикметник (який?)
світлий

Дієслово (що робити?)
світитися

Зверніть увагу! Іменники можуть мати значення *ознаки* чи *дії*, але при цьому відповідати на питання *що?* Наприклад: хоробрість, злість, синь.

125. Утвори іменники від поданих слів.

Читати, зелений, сміливий, ходити, глухий, чистий.

- * З двома іменниками склади речення. Розбери його за членами речення.
- Пригадай! Якого роду бувають іменники? Як вони змінюються?

В українській мові **іменники мають рід: чоловічий** (бубон), **жіночий** (кобза), **середній** (село).

Іменники **змінюються за питаннями: (що?)** бандура, **(чого?)** бандури, **(чому?)** бандурі

і за **числами (однина, множина)**: козак — козаки, інструмент — інструменти.

126. На підставі прочитаного розкажи, де і як жили запорожці.

Козацьке житло

Січ — ото в запорожців фортеця. Біля неї були окопи, вали, а в середині була дзвіниця. А жили вони скрізь по степах у землянках і куренях.

Землянка — невелике козацьке житло. Тут обов'язково ставиться піч, щоб хліб пекти, кабиця, щоб варити страву. Кабиця — це обкладена каменем яма для вогнища. Димарів тоді не було. Взимку як розпалить козак камінь, так він аж горить — уже холодно не буде.

У землянках висіла зброя. На покуті стояли образи. Під стінами — лавки, ослінчики, щоб було де сідати.

(За Н. Волошиною, О. Бандурою)

- Знайди у тексті іменники, вжиті в однині і в множині.
- Добери приклади іменників чоловічого, жіночого і середнього роду.
- З'ясуй, з якими словами зв'язані іменники у виділених реченнях. Якими членами речення вони є?

127. Як ти розумієш прислів'я?

Краще² розум, ніж золото. В гурті і каша їсться². Не плюй у криницю, знадобиться води напиться. Не місце красить чоловіка, а чоловік місце.

- Спиши. Визнач рід іменників.

128. Замість крапок впиши слова з довідки.

Зразок. Сонячний промінь. (ч.р.)

Важкий... , спіла... , знайомий... , темна... , дитячий... , вірна... , талановитий... , дзвінкий... , золота... , рідний... , веселе... , тихе... .

Довідка: край, скрипаль, сміх, тремтіння, спів, пшениця, нива, дитинство, людина, ніч, шелестіння.

1. Визнач рід іменників.
2. Поясни правопис виділених слів.

129. Відгадай ім'я.

Про вишеньки-черешеньки
писала про спілі,
чого вони так високо
виросли на гіллі.

Як же звати Українку,
невмирущу в часі,
що її ми вірші любимо
ще з дитячих ЯСЕЛ?

Прочитай з кінця, будь ласка,
виділене слово
й відгадаєш цю загадку
ти обов'язково.

(Д. Білоус)

1. Пригадай, які вірші Лесі Українки ти знаєш.
2. Назви всі іменники з вірша. Випиши виділені іменники. Визнач у них закінчення.

130. Склади усний опис зображеного пейзажу.

- Запиши десять іменників, що позначають предмети, зображені на малюнку.

131. Про який куточок України йдеться у вірші?

На високій полонині
 Ранок зустрічаю.
 На сопілці-перепілці
 Співаночки граю.

Полетять по всій великій
 Нашій Україні
 І розкажуть милим друзям
 Про Карпати сині.

(За С. Жупанин)

- Назви іменники. Визнач їх число і рід.

§ 11. Відмінювання іменників

132. У чому, на твій погляд, найбільше щастя людини?

Труд! Яке це прекрасне слово! *Трудитись. Трудовий.* Також і в інших словах «труд» є коренем. Але «труд» — це не тільки корінь слова. Труд — корінь усього нашого життя. Ми добре знаємо, що усе найкраще, що є в нашій країні, збудовано *трудом* нашої людини. Без *труда* нема життя.

Найбільше щастя буває тоді, коли людина любить *труд*, любить свою роботу. Ледарі ніколи не бувають щасливими.

1. Чому труд називають «коренем нашого життя»?
2. Поміркуй, які з виділених слів є різними формами одного слова, а які спільнокореновими словами.
3. Випиши різні форми слова *труд*. Визнач у них закінчення. Зроби висновок, чим відрізняються між собою ці слова.

Пригадай! Форми одного й того самого слова треба відрізнити від споріднених слів. Порівняй:

(що?) труд □

(без чого?) без труд а

(чим?) труд ом

(хто?) трудівник

(який?) трудовий

(що робити?) трудитися

Спільнокоренові слова *відрізняються значенням і будовою.*

133. Прочитайте текст. Які помилки допущено в ньому? Що і як треба зробити, щоб виправити їх?

Яким пішов *до (річка)*, щоб вийти до свого села. Але *(річка)* не було. Він запитав у хлопчика, який бігав неподалеку, *де (річка)*. Той відповів, що *(річка)* давно впустили в трубу, яку зарили в глибину землі. Старий пішов далі по вулиці, де стояли гарно прикрашені світло-жовті хати. Навіть після того, як вулиця перетялася *(з річка)*, схованою в трубі,

вона йшла рівно, ніде не видно було тієї високої галявини, посеред якої завивали вінки у дитинстві Якіма.

(За А. Платоновим)

1. Випишіть іменник *річка* зі словами, від яких воно залежить.
2. За допомогою яких засобів зв'язані між собою слова в словосполученні? Міркуймо разом.

Зразок міркування. Пішов (до чого?) до річки. Дієслово *пішов* зв'язане з іменником *річки* за допомогою закінчення **-и** і прийменника *до*.

Зверніть увагу! Іменники в реченні зв'язуються з іншими словами і змінюють своє закінчення. Зміна іменників за питаннями називається **відмінюванням**.

134. Розгляньте таблицю відмінювання іменників. Запам'ятайте повну та скорочену назву відмінка.

Назва відмінка	Скорочена назва відмінка	Питання, на яке відповідає відмінок	Відмінювання іменника	
			Однина	Множина
Називний	Н.	<i>хто? що?</i>	брат□	браті
Родовий	Р.	<i>кого? чого?</i>	брата	братів
Давальний	Д.	<i>кому? чому?</i>	брату, братам	братам
Знахідний	З.	<i>кого? що?</i>	брата	братів
Орудний	О.	<i>ким? чим?</i>	братом	братами
Місцевий	М.	[<i>на кому?</i> <i>на чому?</i>]	(на) браті (на) братам	на братах
Кличний	К.	—	брате	брати

- Зробіть висновок, скільки відмінків має іменник.

Іменники мають шість відмінків: **називний** (*хто? що?*), **родовий** (*кого? чого?*), **давальний** (*кому? чому?*), **знахідний** (*кого? що?*), **орудний** (*ким? чим?*), **місцевий** (*на кому? на чому?*).

Крім них, є ще **кличний** відмінок, який не відповідає на питання. Він використовується у звертаннях: *сестро, тату*.

135. Запам'ятати назви відмінків тобі допоможе уривок з вірша Дмитра Білоуса.

Називний питає: **хто** ти? **що** ти?
Хоче він про наслідки роботи
і про тебе чути лиш похвали,
щоб тебе, як приклад, називали.
Родовий доскіпує свого —
хоче знати він: **кого?** **чого?**...
Все **давальний** дасть — не жаль
йому,
але хоче знать: **кому?** **чому?**

У **знахідного** свої потреби,
він — **кого?** і **що?** питає в тебе...
А **орудний** хоче знать: **ким?** **чим?**
У труді орудуй разом з ним.
А **місцевий** — **де?** В якому місці?
Хоче знати — у селі чи в місті?
Клична форма кличе всіх
навколо:
Гей, Іване, Петре чи Миколо...

1. Розкажи за змістом вірша, які значення можуть мати відмінки іменників. Спробуй пояснити їх назви.
2. Зроби висновок, для чого треба знати правила відмінювання іменників.

136. Користуючись таблицею, провідміняй слова *сестра, поле, прапор, гетьман* в однині та множині.

137. Поміркуй, які закінчення треба вставити замість крапок, щоб прочитати текст.

Тяжка *доля* випала нашій *Україн...* . Оглянешся у глиб століть — а там війни, повстання проти чужинців, боротьба за незалежність. У цій боротьб... народжувалися і народні дум... Серед тих пісень були найдзвінкіші про запорозьких козак... Дорожили запорожц... своєю *слав...* . А найвища для них честь була — здобувати вол... .

(Д. Чередниченко)

- З'ясуй, у якому відмінку вжиті виділені іменники.

Зразок міркування. Для того *щоб визначити відмінок іменника*, треба знайти слово, від якого залежить іменник, поставити до нього запитання. Наприклад: Кує у лузі зозуля. Кує (*де?*) у лузі.

Запитання *де?*, прийменник *у* та закінчення *-і* підказують, що іменник *лузі* вжитий у місцевому відмінку.

138. Повернися до попередньої вправи. Із трьох останніх речень випиши іменники. Постав їх у початковій формі — називному відмінку однини.

Зразок. *Україні, п.ф. — Україна.*

- Підкресли слова з м'яким знаком. Поясни їх написання.

Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.

139. Склади речення з розсипаних слів. Запиши їх.

1. Діти, опівдні, йшли, дорогою, польовою.
2. Як, побачили, вони, *в полі*, клуби, диму, раптом.
3. Це, дозріла, горіла, *пшениця*.
4. *Олень*, гасити, та, *Івасик*, *пожежу*, побігли.
5. Санько, *в*, побіг, *село*.
6. Невдовзі, два, під'їхали, трактори.
7. Вони, засипати, почали, *брилами*, землі, свіжої, пшеницю.

Бріла — великий шматок землі, каменю; грудобаха.

1. Чи утворюють складені речення текст? Якщо так, то добери до нього заголовок.
2. Визнач відмінки виділених іменників.
3. Чи є в тексті іменники, вжиті в початковій формі? Назви їх.

140. Поміркуй, чи правильно визначив відмінки Незнайко.

На землі, сину, треба трудитися. Віддавай землі всю свою любов.

Прочитавши обидва речення, він вигукнув: «*Що ж тут важкого? Слово землі має закінчення -і, отже, стоїть у давальному відмінку*».

- Як правильно визначити відмінок іменника?

141. Порівняйте таблиці відмінювання іменників жіночого роду.

Таблиця № 1

Відмінок	Питання	Жіночий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	верба	земля	Мар'яна	душа
Р.	<i>кого? чого?</i>	верби	землі	Мар'яни	душі
Д.	<i>кому? чому?</i>	вербі	землі	Мар'яні	душі
З.	<i>кого? що?</i>	вербу	землю	Мар'яну	душу
О.	<i>ким? чим?</i>	вербою	землею	Мар'яною	душею
М.	[<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>]	на вербі	на землі	на Мар'яні	в душі
К.	—	вербо	земле	Мар'яно	душе

Відмінок	Питання	Жіночий рід			
Н.	<i>що?</i>	мужність□	осінь□	піч□	любов□
Р.	<i>чого?</i>	мужності	осені	печі	любові
Д.	<i>чому?</i>	мужності	осені	печі	любові
З.	<i>що?</i>	мужність□	осінь□	піч	любов□
О.	<i>чим?</i>	мужністю	осінню	піччю	любов'ю
М.	<i>у чому?</i>	у мужності	у осені	у печі	у любові
К.	—	мужносте	осене	піче	любове

- З'ясуйте, в яких відмінках іменники жіночого роду мають однакові закінчення.

142. Чи пристаєш ти до висловленої думки? Чому?

Здавна в народі кажуть: яка криниця — такий і господар, який поріг — така й господиня. У цій приповідці, немов у дзеркалі, відбилася не лише людська працьовитість, але й охайність, багата фантазія.

(За В. Скуратівським)

1. Знайди іменники жіночого роду і визнач їх відмінок.
2. Два іменники провідняй усно. При потребі користуйся таблицею.

143. Постав іменники, що в дужках, у потрібному відмінку.

1. За (господиня) всі кутки в (хата) плачуть. 2. У житті, як на довгій (нива). 3. Добра вість піднімає, а погана — в (земля) вганяє. 4. (Радість) багато, зате толку мало. 5. Коли квітень з (вода), то травень з (роса). 6. Не в тім річ, що у (хата) піч, а в тім діло, щоб у (піч) кипіло.

1. Як ти розумієш зміст цих прислів'їв і приказок?
2. Назви іменники в початковій формі. Визнач їх рід.

144. Прочитай початок казки. Як би ти її продовжив?

Дуб під вікном

Молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату й посадив дуба під вікном. Минали роки, виростали у лісника діти, розростався дубок, старів лісник. І ось через багато літ, коли лісник став *дідусем*, дуб розрісся так, що заступив вікно.

(В. Сухомлинський)

- Визнач рід і відмінок виділених іменників. Звертайся до таблиць № 3, № 4.

145. Порівняйте, як відмінюються іменники чоловічого і середнього роду.

Таблиця № 3

Відмінок	Питання	Чоловічий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дуб□	тато	кінь□	край□
Р.	<i>кого? чого?</i>	дуба	тата	коня	краю
Д.	<i>кому? чому?</i>	дубові(-у)	татові(-у)	коневі(-ю)	краю(-сві)
З.	<i>кого? що?</i>	дуб□	тата	коня	край□
О.	<i>ким? чим?</i>	дубом	татом	конем	краєм
М.	<i>[на кому? на (у) чому?</i>	на дубі	на татові(-у)	на коні	у краю(-ї)
К.	—	дубе	тату	коню	краю

Таблиця № 4

Відмінок	Питання	Середній рід			
Н.	<i>що?</i>	село	поле	завдання	селище
Р.	<i>чого?</i>	села	поля	завдання	селища
Д.	<i>чому?</i>	селу	полю	завданню	селищу
З.	<i>що?</i>	село	поле	завдання	селище
О.	<i>чим?</i>	селом	полем	завданням	селищем
М.	<i>на (у) чому?</i>	у селі	на полі	у завданні	у селищі
К.	—	село	поле	завдання	селище

Чи так само відмінюються іменники у вашій місцевості, може, існують розбіжності? Наведіть приклади.

146. * До якого стилю мовлення належить текст? Як би ти його продовжив?

З дупла товстого стовбура берестка вислизнув руденький³ лісовий вовчок.

Удень він спав у цьому¹ дуплі, а коли спускалася темрява, виходив шукати поживи. От і зараз він збирався поласувати молодими пагінцями біля сусідньої берези.

Місяць освітлював стрункі берізки, які неначе вибігли юрбою з хащі лісу.

Юрба — скупчення кого(чого)-небудь, на-товп, юрма.

Серпанок — тут: пово-лока, пеленá, завіса.

Від коріння кожного *дерева* буйно пнуласть угору ніжна парость і мов серпанком огортала біля землі *стовбури*.
(За В. Іваненком)

1. Знайди в тексті слова, вжиті в переносному значенні. Як ти їх розумієш?
2. Випиши виділені іменники. Визнач відмінок. Через риску запиши початкову форму (називний відмінок однини).

 147. Спиши, розкриваючи дужки. Підкресли іменники, визнач їх рід і відмінок.

1. Вола в'яжуть (мотуззя), а людину — (слово). 2. Здобудеш освіту — побачиш більше (світ). 3. Потрібний, як дірка в (міст). 4. Ходить, як муха до (мед). 5. Співає, як муха в (гличик). 6. Без (півень) оселя глуха. 7. Не розбивши (горщик), не з'їси кашки. 8. Лякана ворона і (кущ) боїться.

- Як ти розумієш зміст прислів'їв?

§ 12. Розрізнення відмінків іменників

 148. Із скількох частин складається текст? Про що розповідається в кожній?

Усі люди в селі Біла на Тернопільщині любили *Соломію*. Була вона мрійливою, до кожного прихильною, щира товаришка сільських дівчат. Ходила з ними на вечорниці, разом пекли короваї, плели вінки, бувала *на весіллях*.

Добре виховання *Соломія* дістала від своїх батьків. Своїх дітей, а їх було восьмеро, Крушельницькі вчили *людяності*, любити ту землю, на якій народилися і яка годувала їх.

Перед від'їздом до Львова на навчання батько наказував *Соломії* чесно виконувати свої обов'язки, вчитися і йти вперед та не забувати, що чим вище вона підніметься в своїй *творчості*, тим краще прославить добре ім'я народу свого, який дав їй *частку* свого таланту, свого *вогню*.
(І. Драч)

1. Хто така Соломія Крушельницька? Чим вона уславилася?
2. Визнач, у якому відмінку стоять виділені іменники. Які способи розрізнення відмінків іменників ти застосував?

 149. Допоможи Незнайкові.

Незнайко написав листа Шпунтику, але забув, у якому відмінку пишуться на конверті іменники, що позначають прізвище, ім'я та по батькові людини, якій адресується лист. Поміркуй і підкажи.

150. Пригадай, у якому відмінку іменники вживаються завжди без прийменників, а в якому – лише з прийменниками?

Як відомо, відмінків у іменників усього шість. І самі вони не справляються з великою кількістю значень, які потрібно передати. І тоді на підмогу відмінкам приходять прийменники, щоб виразити найрізноманітніші відтінки думки. Порівняй, наприклад, форми слова *обід*, що мають часове значення, без прийменників і з прийменниками: *обідом* — *до обіду, перед обідом, протягом обіду, під час обіду, після обіду*.

(За І. Вихованцем)

- Визнач, у яких відмінках вжито в тексті слово *обід*. Одну із форм цього слова введи до речення. Визнач, яким членом речення – головним чи другорядним – воно є.

В українській мові **іменники в називному відмінку вживаються без прийменників**, у місцевому — завжди з **прийменниками**, в інших відмінках можуть вживатися з **прийменниками** і **без них**.

151. Вислов власне ставлення до прочитаного.

Свою рідну мову ми любимо найбільше од усіх мов на світі... Але були такі часи, коли українцям заборонялося розмовляти, читати й писати рідною мовою. Не там десь — за морями-океанами — а на своїй землі. Та попри все зберіг наш народ мову, доніс з глибини віків до нас її багатство і велич.

1. Поясни значення слів і виразів: *з глибини віків, велич, попри все*.
2. Спиши. Визнач відмінок іменників.

152. Проаналізуйте, в яких відмінках вжито у реченнях слово край. Що вам допомогло правильно визначити відмінок іменника?

1. Хто хоч раз побував у цьому зеленому *краю*, не забуде його довіку. 2. Рідний *краю*, ти прекрасний! 3. Рідному *краю* вклонися низенько.

1. Висловте свої почуття до рідного краю. Два-три речення запишіть.
2. Визначте, у якому відмінку вжито в них слово *край*.
3. Охарактеризуйте дані і придумані вами речення за метою висловлювання та інтонацією.

Іменники в *давальному* і *місцевому* відмінках розрізняються за значенням. Крім того, іменники в давальному і місцевому відмінках можна розрізнити за наявністю чи відсутністю прийменників.

Іменники в *місцевому* відмінку завжди **вживаються з прийменниками**, а в *давальному* — майже завжди **без прийменників**. Порівняй: Нашій *радості* не було меж (Д.в.). І в *радості*, і в *горі* ми разом (М.в.).

153. Визнач тип тексту. Доведи, що не помиляєшся.

І от здалося йому, що смужка та затремтіла, мовби хто заслонив її тінню. Павлусь підвівся трохи, глянув, — коли бачить, аж проти нього стоїть якась *дівчинка* малесенька. Дивиться *на ту дівчинку*, а вона така гарнесенька: очиці ясні, кучері довгі, сріблясті, сама в білій, прозорій шалі, на голівці малесенька золота коронка, ще й крильцята має хороші та барвисті, як у метелика, так і міняться різними барвами, немов тая веселка.

В рученятах *у дівчинки* довге стебло, квітка білої лелії, і пахне вона на всю хату. Павлусь глянув *на дівчинку* і зараз якось пізнав, що це цариця Лелія, — а він же так хотів її побачити.

1. Чи сподобався тобі текст? Чим?
2. Ще раз перечитай опис Лелії, а потім опиши її своїми словами.
3. Визнач відмінок виділених іменників. Поясни, як ти це робиш.
4. * Удома намалюй до тексту ілюстрації.

154. Який це текст — розповідь, опис чи міркування?

Слово про рідну мову

Щоб мова повністю відкрилася, треба бути залюбленими в неї. Отоді з'явиться *захоплення* рідною мовою, в усій красі вона заграє. Варто частіше звертатися до кращих *творів* українських письменників, *до наших поетів, до пісні, до фольклору*.

Фольклор — усна народна творчість.

1. Постав питання до кожного речення. Відповіді запиши.
2. Визнач відмінок виділених іменників.

155. Розглянь малюнки. Пригадай казку і розкажи її молодшим братикові чи сестричці, або приятелям.

1. Запиши початок казки (4-5 речень).

2. Підкресли іменники. Визнач відмінок. Поясни, яким способом ти це зробив.

§ 13. Зміна приголосних [г], [к], [х] на [з'], [ц'], [с'] перед закінченням -і

156. Добери заголовок до тексту.

У наше віконце похилилася яблунева *гілка*. Вже пізня осінь, сад такий тихий і мовчазний. А на яблуневій *гілці*, як осіннє сонечко, світиться одне-єдине червоне яблуко. Воно, напевно, дуже смачне, але я його не зірву. Може, воно тепер — найбільша втіха саду!

(За М. Чумарною)

1. Випиши виділені слова. Визнач їх рід і відмінок.
2. Виділи в них закінчення і підкресли кінцевий приголосний основи. Що ти помітив?

157. Розгляньте таблицю і зробіть висновок про чергування приголосних звуків. Звірте його з правилом.

Чергування приголосних перед <i>-і</i>	Називний відмінок	Давальний відмінок	Місцевий відмінок
[з] // [з']	книга	книзі	на (у) книзі
[к] // [ц']	рука	руці	у (на) руці
[х] // [с']	муха	мусі	на мусі

В іменниках жіночого роду перед закінченням у давальному і місцевому відмінках однини приголосні [з], [к], [х] у кінці основи змінюються на [з'], [ц'], [с']: річка — річці, у річці.

- Наведіть свої приклади і запишіть їх.

158. Спиши, розкриваючи дужки. Визнач відмінок іменників.

1. Красивій (дівка) чудово і в (хустинка). 2. Нашій (Іринка) зробили гостинці, всі по (хустинка) та ще й у (торбинка). 3. На околиці села в своїй гарненькій (хатка) жив веселий дід Хома. 4. Дід учив гончарувати, на (сопілка) грати.

1. Поясни, чому змінилися букви, що позначають кінцеві приголосні звуки основи іменників.
2. Виділені іменники запиши в кличній формі. Познач закінчення.

 159. Поміркуй! Іменники *друг, рух, яблуко* постав у місцевому відмінку однини і запиши. Чи відрізняється чергування кінцевих приголосних в іменниках чоловічого і середнього роду від чергування приголосних в іменниках жіночого роду?

- Зроби висновок і звір його з правилом.

У деяких іменниках чоловічого і середнього роду кінцевий приголосний основи у місцевому відмінку однини перед закінченням змінюється так само, як і в жіночому роді:

[з]	//	[з']	ріг — на розі
[к]	//	[ц']	онук — на онуці
[х]	//	[с']	пух — у пусі

160. Відгадай загадки. Спиши.

1. Біля нашої бабусі сидить звір у кожусі, проти пічки гріється², без водички миється. 2. Біленька³ корзинка, а дно золотисте. В корзинці

— росинки та *сонечко* чисте. 3. Стоїть при дорозі на одній нозі, хто її зрушить — плакати мусить. 4. Хто по двадцять хустин на голівці має?

1. Підкресли іменники у називному, давальному і місцевому відмінках. Знайди іменники, в яких відбувається зміна кінцевого приголосного основи при зміні форми слова.
2. Назви слова, у яких звуків менше, ніж букв.

161. На основі власних спостережень та поданих сполучень слів напиши твір-опис (5-6 речень). Добери заголовок.

Чарівний край, осіння прохолода, високий берег, багрові кущики, спокійна річка, при дорозі, на околиці села, пожовкле листя, сіро-голубі хмаринки.

Багровий — густо-червоний, багряний колір.

- Підкресли іменники, в яких відбувається зміна кінцевого приголосного основи при зміні форми слова. Визнач їх рід і відмінок.

§ 14. Чергування кореневих *е, о* з *і* в окремих іменниках чоловічого і жіночого роду

162. Поміркуй, який це текст за типом.

Село... Як тихо в ньому і як просто! Ідеш над рікою — і нікого, окрім тебе. Теплою хвилею шумить вода, десь, чуєш, щось торохтить, наче *віз*, а жодного *воза* й немає, бо немає й дороги. Висвистує пташина в лозах, а більше нічого. Сам. Один.

Але дивна річ! Ні душі довкола, а душу села чуєш коло себе!

(Г. Хоткевич)

- Які звуки чергуються у виділених словах?

В іменниках *чоловічого і жіночого роду*, які в початковій формі мають нульове закінчення, при зміні форми слова у корені відбувається чергування голосного *і* з *е, о*. Наприклад: *річ* — на *речі*, *сіль* — без *солі*. Але: *січ* — *січі*, *тіль* — *тіні*.

163. Спиши текст, розкриваючи дужки.

Пізнай свої (можливість)
І жити вчись по (ширість),
По (ширість), без (хитрість),

Без (заздрість, зрадливість).
Хай буде більше (радість)
від (юність до старість).

1. Поміркуй і дай відповідь: Як треба жити? Які риси характеру не прикрашають людину? Чому?
2. Підкресли слова, у яких при зміні форми відбувається чергування голосних у корені.
3. Поясни вживання розділових знаків.

 164. Випиши виділені слова і добери до кожного з них таку форму або таке спількореневе слово, щоб звуки [о], [е] чергувалися з [і].

1. Слава тобі, Україно, від *роду* до роду. 2. Не сунь *носа* до чужого проса. 3. Знання — дерево, а діло — *плоди*.

- Знайди речення із звертанням. У якому відмінку вжито іменник *Україна*?

 165. * Добери свої приклади на вивчене правило. З двома-трьома словами склади розповідні і спонукальні речення.

 166. Спиши речення, змінюючи іменники, що в дужках, відповідно до питань. Пам'ятай, що голосні і приголосні при зміні слів можуть чергуватися.

1. Крейда лежить (на чому?) на (стіл). Я пишу (на чому?) (дошка).
2. Мама моєї подруги працює (де?) на (фабрика), а моя мама — в (бібліотека).
3. До пізньої (ніч) гуркочуть на полях машини.
4. Іван Франко закликає всі сили, всі (здібність) віддати боротьбі за краще майбутнє своєї Батьківщини.
5. У (рік) війни в Україні загинув кожний шостий громадянин. Хто візьметься підрахувати, скільки вони могли б зробити і скільки зазнали б (радість)?

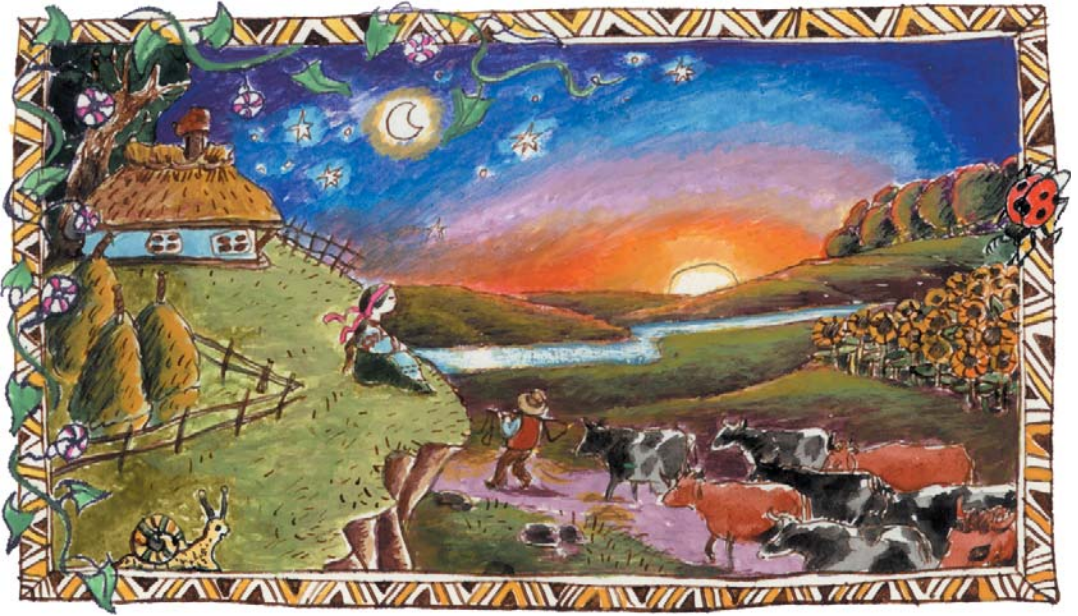
- Назви загальні іменники. Чи є в реченнях власні іменники?

 167. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

Увечері

Наша хата стояла на *шпильочку*... Було, вийду, сяду на призьбі, прислухаюся, придивляюся. Вечір тихий, сонечко за *гору* пада; блищить *вода* червоно і тихо леліє — не ропще; коло кожної хати гомін чути; там *череду* вже з *паші* женуть, а там пісень співають, а за річкою коваль кує... А ось вже й смеркає, небо меркне і втихає земля, втихає — уже тихо. Ніч обняла. Висипались зорі золоті, зійшов ясний місяць — і все те у прозорій *воді* заблищало.

(М. Вовчок)

1. До якого типу відноситься цей текст? Доведи.
2. Знайди в тексті іменники, у яких відбувається зміна голосних у корені при змінюванні форми.
3. Визнач відмінок виділених іменників.

168. Розглянь малюнок. Як ти вважаєш, чи може він слугувати ілюстрацією до опису вечора Марка Вовчка?

1. Які почуття викликає в тебе прозовий уривок і пейзаж?
2. Чи вдалося художнику передати красу літнього вечора? Порівняй, якими засобами користується письменниця і художник.
3. Склади опис літнього вечора за малюнком. Запиши.

169. Випиши слова, в яких відбувається чергування голосних.

Цієї ночі птах кричав
У небо відлетіле.
Цієї ночі сніг упав —
На чорне впало біле.
Цієї ночі уночі
Ми тихо говорили...
*Різдвяні пахли калачі,
Шибки¹ в мороз горіли.*

З далеких берегів і лоз
В цю снігопадь лапату
Приніс від зайця Дід Мороз
І дещо нам у хату.
Один лиш птах кричав¹—болів
За море, за горами,
І наш різдвяний стіл білів
В кутку під рушниками.

(М. Вінграновський)

- У виділеному реченні визнач головні і другорядні члени речення.

§ 15. Правопис закінчень іменників жіночого роду на *-а (-я)* в родовому відмінку однини

170. Прочитай виразно вірш. Як ти розумієш його зміст?

Буду я навчатись мови золотої
У *трави-веснянки*, у *гори* крутої,
В потічка веселого, що постане річкою,
В пагінця зеленого, що зросте смерічкою.
Буду я навчатись мови-блискавиці
В клекоті гарячій кованої *криці*,
В корневищі пружному *ниви* колоскової,
В леготі шовковому *пісні* колискової.

Криця — те саме,
що сталь.

(А. Малишко)

1. Випиши виділені іменники. Визнач їх рід і відмінок. Виділи закінчення.
2. Підкресли букву, що позначає кінцевий приголосний основи. Який він — твердий чи м'який? Проаналізуй, як передається на письмі закінчення іменників з основою на твердий та м'який приголосний.

У *родовому відмінку однини іменники жіночого роду на -а (-я)* після м'яких приголосних та *ж, ч, ш* мають закінчення *-і*: *круча* — *кручі*, *зоря* — *зорі*, . Після інших твердих приголосних мають *-и*: *граматика* — *граматики*.

 171. Розглянь малюнки і дай відповідь на питання: У кого м'яка довга вовна? У кого глибока нора? З якої країни весною прилітають ластівки?

- Відповіді запиши. Визнач рід і відмінок іменників *вівця*, *лисичка*, *Африка*. Виділи в них закінчення.

172. Постав іменники в родовому відмінку однини.

Газета, зоря, нога, круча, калина, площа, помилка, земля, ноша.

1. Виділи основу й закінчення. Порівняй написання закінчень цих іменників. Зроби висновок і звір його з правилом.
2. З 2–3-ма іменниками склади речення.

пбмилка і помілка

173. Зміни іменники за питаннями. Напиши словосполучення. Визнач відмінок іменників.

1. Зшили² (для кого?) для (сестра).
 2. Сплели³ (із чого?) із (вовна).
 3. Зупинилися (де? біля чого?) біля (хата).
 4. Повернулися (звідки?) з (бібліотека).
 5. Жив (у кого?) у (бабуся).
- З двома словосполученнями склади речення. Виділи в них головні і другорядні члени.

174. Визнач мету тексту. Добери заголовок.

Вранці Оля йшла до школ... . Біля дорог... вона побачила ромашк...⁵ . Ой, яка красива квітк...! У Ол... простяглась рук..., щоб зірвати квітк... . Та раптом дівчинк... побачила на пелюстц... краплинку рос... . А в краплинц... горить сонечко і блакитне небо. Задивилась Оля на краплинк... рос... й не зірвала квітк... .

(За В. Сухомлинським)

- Спиши, вставляючи замість крапок потрібні закінчення іменників. Визнач їх відмінки.

175. Відгадай загадки. Спиши їх, добираючи закінчення.

1. У зимову, веселу пору ми кращі друзі дівтор... . Возять діти нас на гору, а ми веземо їх з гор... .

2. Сиділи дівиці	— Ще треба водиц...
все літо в темниці,	Та дрібочку сол...,
Взялись ми копати,	Цибул..., квасол...,
дівиць рятувати.	Сальця та петрушк...,
Сміються дівиці:	Наварите юшк... .

1. В іменниках жіночого роду на -а (-я) познач закінчення, вкажи відмінок.
2. Як треба вимовляти приголосні перед закінченням -и, -і? Коли пишемо и, а коли і?

176. З'єднай пари слів у словосполученнях так, щоб обидва іменники були у формі родового відмінка.

Ремонт (квартира), зошит (Віра), берег (річка), крило (горихвістка), дзьоб (синиця), стовбур (яблуня), книжка(подруга).

Зразок. Календар я *погод* и.

1. Визнач закінчення іменників. Правопис відмінкових закінчень іменників чоловічого роду перевір за орфографічним словником.
2. Склади речення із словосполученнями *календар погоди* і *берег річки*.

177. Чи можна продовжити текст? Закінч його (3-4 речення).

Біля нашого села тече тиха річка. На березі річк..., серед осок..., вгніздилася розкішна верба. Коло верб..., біля самої вод..., метушиться родина дикої качк... . Немає лишень старого качура.

Раптом із-за очерету

1. Назви закінчення іменників жіночого роду в родовому відмінку.
2. Спиши 2 останніх речення. Підкресли іменники чоловічого роду однини. Визнач їх відмінок. Познач закінчення.

Іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини мають закінчення **-а (-я)**, **-у (ю)**.

Щоб перевірити закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку, треба звернутися до орфографічного словника. У словнику поряд з формою називного відмінка міститься закінчення родового. Наприклад: степ, **-у**; жук, **-а**.

178. Що для людини і птаха найважливіше в світі? Чому?

Тріпоче серце пійманої (птиця).

В руках моїх не чує (доброта)?

— Я дам тобі (водиця і пшениця),

Моя пташино, тільки не тремти.

— Я ж лагідно тебе тримаю, пташко,

В своїх руках легеньких, як вітрець.

Хіба неволя це? Хіба це важко

Від мене взяти кілька зеренець?

— Пустити мене! Мені, дитино мила,

Дорожча воля, ніж зерно твоє!

Страшна, хоч навіть лагідна, та сила,

Яка розкрити крилець не дає!

— Лети! Співай у небі гомінкому,

Хоч і маленький, зрозумів я все.

Моя рука ніколи і нікому
Ні (кривда), ні (біда) не принесе!

(Д. Павличко)

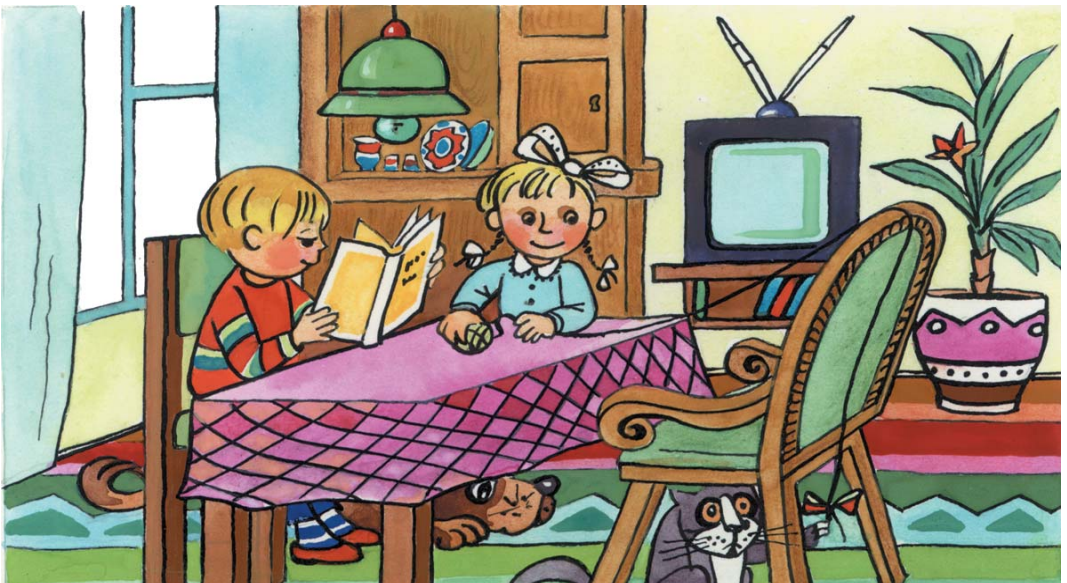
1. Спиши перше та останнє речення вірша. Слова, що в дужках, постав у потрібному відмінку. Підкресли закінчення.
2. * Усно склади міркування на тему: «Моя рука ніколи і нікому ні кривди, ні біди не принесе!»

§ 16. Правопис закінчень іменників жіночого і чоловічого роду в орудному відмінку однини

179. Розглянь малюнки і дай відповіді на питання.

Де сидять братик із сестричкою (за чим?)? Чим накритий стіл?

Де заховався котик (під чим?)? Чим кіт бавиться? Де висить лампа (під чим? над чим?)? Де стоїть телевізор (між чим?)?

1. Запиши короткі відповіді. Визнач, у якому відмінку стоять іменники.
2. Які закінчення мають іменники жіночого і чоловічого роду в орудному відмінку однини?

180. Розгляньте таблицю «Закінчення іменників жіночого і чоловічого роду в орудному відмінку».

Жіночий рід (-а, -я) -ою, -ею, -єю	Чоловічий рід -ом, -ем, -єм	Кінцевий приголосний основи
верба — вербою хата — хатою	стіл — столом мороз — морозом	твердий —
земля — землею пісня — піснею	кінь — конем дідусь — дідусем	— м'який
межа — межею задача — задачею груша — грушею мрія — мрією акація — акацією	вуж — вужем м'яч — м'ячем товариш — товаришем рій — роєм гай — гаєм	[ж] [ч] [ш] [й]

1. Які закінчення мають іменники жіночого роду в орудному відмінку однини?
2. А іменники чоловічого роду?

 Подумайте і скажіть, чи залежить закінчення іменників жіночого і чоловічого роду в орудному відмінку однини від кінцевого приголосного основи? Зробіть висновок про написання цих іменників. Звірте свій висновок з правилом.

В іменниках жіночого роду на **-а (-я)** в орудному відмінку однини після букв, що позначають тверді приголосні основи (крім [ж], [ч], [ш]), пишеться закінчення **-ою**: книга — книгою; після м'яких приголосних основи та [ж], [ч], [ш] — **-єю**: круча — кручею; в іменниках з основою на [й] — **-єю**: Марія — Марією.

 Самостійно виведіть правило про написання іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини.

 181. Про що ти довідався з вірша?

Слаутні місця

Над назвою задумавсь я,
Ще в юності почутою:
Звідкіль таке Дніпра ім'я?
Чом зветься він Славутою?
Читаю, стежу, та, на жаль,
все таїною вкутане.
Аж натрапляю: пише Даль,
що слово є славутина,

що значило в старі часи,
в народнім давнім звичаї
кут неповторної краси,
природи мальовничої.
Вбирай красу, твори добро,
милуйся рясом, рутою —
й збагнеш, чому зовуть Дніпро
Слаутичем, Славутою.

(Д. Білоус)

1. * Чи знайоме тобі ім'я В.І. Даля? Відшукай у бібліотеці матеріали про життя й діяльність В.І Даля і зроби повідомлення.
2. Знайди іменники жіночого і чоловічого роду, що стоять в орудному відмінку однини, і поясни їх закінчення.

182. Поміркуй, що треба зробити, щоб правильно написати закінчення іменника? Напиши словосполучення з іменниками в орудному відмінку.

1. Дружити (*з ким?*) з (Олексій, Ігор, Надія). 2. Грати (*з ким?*) з (Юра, Валерій, Катя). 3. Летіти (*над чим?*) над (земля, гай, океан). 4. Зустрітись (*з ким?*) з (письменник, вчитель, герой). 5. Милуватись (*чим?*) (вишня, береза, акація). 6. Пишатися (*ким? чим?*) (мама, друг, Батьківщина, земля, край).

- Підкресли прийменники, в іменниках виділи закінчення.

183. Спиши. Замість запитань добери необхідні за змістом іменники в орудному відмінку.

Що чим роблять:

1. Рибу ловлять чим? 2. На папері пишуть чим? 3. Дрова рубають чим? 4. Землю копають чим? 5. Суп їдять чим?, а другу страву — чим?

184. Перепиши речення, ставлячи слова, що в дужках, в орудному відмінку. Виділи в них закінчення.

1. О моя дитино! Вік твій — місяць² май. Мед з квіток пахучих (пчїлка) збирай. 2. У лісах, лісах зелених ми спочинемо (гурт) під столітньою² (верба), що схилилась над (струмок). (*О. Олень*) 3. — Біля сонця, — шепче поле, — і (стерня) небо коле. (*М. Людкевич*) 4. О слово! Будь (меч) моїм! Ні, (сонце) стань! (*О. Олень*)

§ 17. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини

185. Розглянь малюнки. Зверни увагу на запитання і відповіді на них.

Кому ти подаруєш книгу?
На кому новий светрик?

Я подарую книгу брату (братові).
Новий светрик на браті (на братові).

- Визнач, у якому відмінку вжито виділені іменники, виділи у них закінчення.

 Поміркуй, яку особливість мають іменники чоловічого роду в давальному й місцевому відмінках?

186. Провідміння в однині за поданим зразком іменники *батько, школяр, сад.*

Відмінок	Іменники		
Н.	батько	школяр□	сад□
Р.	...а	...а	...у
Д.	...у, -ові	...у, -еві	...у
З.	...а	...а	...
О.	...ом	...ем	...ом
М.	(на)...у, -ові	на (-у)...і, -еві	(в) ...у

 Зроби висновок про особливості відмінювання іменників чоловічого роду в давальному та місцевому відмінках.

У закінченнях давального відмінка однини іменників чоловічого роду пишемо **-ові, -еві, -єві, -у, -ю**: директор**ові**, геро**єві**, дубу, краю.

У закінченнях місцевого відмінка однини чоловічого роду пишемо **-ові, -еві, (-єві), -у (-ю), -і, -ї**: на робітник**ові**, на вчител**еві**, на геро**єві**, у гуртку, у бою, на ґрунті, в музеї.

Закінчення **-ові (-єві)** частіше вживається в іменниках, що є назвами істот.

187. Поміркуй, які закінчення слід вжити в іменниках чоловічого роду в давальному відмінку.

Пам'ятник (Шевченко), вручити (вчитель), розказати (приятель), квіти (герой), лист (батько), дякувати (лікар), віддати (Іван Костьович).

- Словосполучення запиши. Познач закінчення.

188. Іменники запиши в давальному відмінку однини. Поясни їх написання.

Іван, Петро, Тернопіль, край, противник, друг, зайчик, хлопець.

1. Які з поданих іменників є власними, а які загальними?
2. З двома-трьома іменниками в давальному відмінку склади речення.

Зверніть увагу! Якщо в мовленні збігаються два іменники давального відмінка, то слід вживати їх не з одним відмінковим закінченням, а з паралельними — **-ові, -у** : пан**ові** Петренку або пану Петрен**кові**.

189. Користуючись правилом, утвори правильні сполучення іменників чоловічого роду в давальному відмінку.

Козак Сірко, гетьман Богдан Хмельницький, Кушніренко Петро Миколайович, друг Максим.

1. З двома сполученнями (на вибір) склади речення.
2. Знайди слова, в яких букв більше, ніж звуків.

190. Продовж текст. Виділи у ньому головну частину і кінцівку. Як ти гадаєш, про що хоче повідати мати своїм діткам? Придумай хлопчикам імена.

Серед білого цвітіння вишень стоїть у Моринцях пам'ятник безсмертному³ (Кобзар). Біля пам'ятника (Тарас Григорович Шевченко) схилилась якась мати з двома малими синами...

(За І. Цюпою)

- Введи до тексту іменники чоловічого роду в давальному та місцевому відмінках однини. Підкресли закінчення.

§ 18. Правопис іменників жіночого роду з основою на приголосний в орудному відмінку однини

191. Дізнайся, чому кричать лебеді в високості.

Осінній вечір. Сіло за гору сонечко. Навколо тихо-тихо. Коли це з-за лісу лунає тривожний крик: курли—курли...

Високо в небі летить табун лебедів. Чого кричать так тривожно?

Здається, вони щось забирають із рідної землі. Пригадалась мені казка, що її розповідала бабуся: коли відлітають лебеді, вони своїми крильми сіють на землі *печаль*.

Я вдивляюся в табун, що летить.

На тонких лебединих крилах грають пурпурові відблиски вечірньої заграви.

Хіба печаль пурпурова? Вона ж лазурова, бузкова, як високі могили в степу.

— А коли повертаються лебеді, що вони сіють крильми?

— *Радість!*

(В. Сухомлинський)

1. Порівняй подані речення з реченнями з тексту:

Коли відлітають лебеді, вони огортають землю *печаллю*.

А коли повертаються — *радистю*.

2. Поясни, як ти розумієш їхній зміст.

3. У якому відмінку стоять виділені іменники? Яке мають закінчення?

У **закінченнях орудного відмінка** однини іменників жіночого роду на приголосний пишемо **-ю** : радистю, величчю.

В іменниках, основа яких закінчується одним приголосним, крім [б], [п], [в], [м], [ф], [р], відбувається подовження кінцевих приголосних основи, які на письмі позначаються двома буквами: піч — піччю, тіль — тінню.

Подовження не відбувається, якщо основа іменника закінчується двома приголосними: честь — честю.

Якщо основа закінчується на [б], [п], [в], [м], [ф], [р], то на письмі після букв, що позначають ці приголосні, ставиться апостроф : матір'ю, любов'ю.

192. Іменники *людяність, вдячність, совість, мудрість, величність* постав в орудному відмінку й запиши. Визнач основу і закінчення. Поясни написання.

• * Склади текст, використовуючи подані іменники. Дай йому назву. Подумай, який текст будеш складати: розповідь, опис чи міркування.

193. Запиши іменники в орудному відмінку. Склади звукові моделі двох з них.

Матір, мудрість, річ, подорож, повінь.

194. Чим населяв серця людей Ярослав Мудрий?

Своїх синів і доньок князь Ярослав виховував серед книг, і вони вирости справді освіченими людьми. Літописець відзначав, що Ярослав Мудрий «населював книжною мудрістю» серця всіх близьких йому людей.

- А якими рисами характеру наділив би людей ти? Відповідь запиши. Поясни правопис закінчень. При потребі користуйся довідкою.

Слова для довідки: честь, гордість, велич, мужність, хоробрість, любов.

195. Перепиши речення, ставлячи слова, що в дужках, в належному відмінку.

1. На цій землі все мужне і натхненне — все пройняте (любов) висоти. (Р. Гамзатов) 2. Загину (загибель) сокола я. (М. Бажан) 3. Пролетіли дні короткі... Перед (смерть) Ярослав всіх синів своїх покликав. (О. Олесь) 4. Лицарі й королевичі хотіли звабити княжну своїм багатством і (хоробрість).

- Поясни написання закінчень іменників в орудному відмінку.

196. Перепиши, розкриваючи дужки. Поясни правопис закінчень іменників у орудному відмінку.

Моя прабабуся живе під (Умань). Вона вже старенька. Я часто думаю про неї, і моє серденько переповнюється (ніжність і любов).

У війну вона була (медсестра). За відвагу і героїзм її нагородили (медаль). Я пишаюся (мужність і хоробрість) своєї прабабусі.

- Дізнайся, чи не живуть поряд з тобою учасники Великої Вітчизняної війни. Подумай, яку допомогу ти міг би їм надати.

§ 19. Відмінювання і правопис іменників у множині

197. Як зберігають у твоїй сім'ї мову, культуру, традиції українського народу? Розкажи.

Я народився в Канаді

«Я народився в Канаді. Моя мама народилася в Англії, а тато — в Німеччині, але мої діди і баби народилися в Україні...» Здебільшого так, як написав хлопчик Орест Складенко, починаються розповіді канадських дітей про Україну — землю їхніх дідів і прадідів. ...Щораз

дивуєшся, коли чуєш від семи—восьмирічних дітей слова: «Я люблю свою Україну, бо вона одна у світі...» «Я маю кров і натуру українську. Мене батьки навчили шанувати рідну мову і наші старовинні звичаї», — каже Андріян Топчак. Ось він, феномен українця — ціле століття зберігати на чужині свою мову, культуру, традиції, передавати їх нащадкам. Нелегка це справа. Проте чому ми мусимо дивуватися? Адже це природний потяг людини до своєї Батьківщини, до ідеалів матері і батька.

(Я. Ткаченко)

1. Знайди у тексті іменники у множині. Постав їх у формі називного відмінка. Які вони мають закінчення?
2. Пригадай, які прислів'я і приказки про Батьківщину, рідну землю ти знаєш.

198. Розгляньте уважно таблиці відмінювання іменників у множині.

Таблиця № 1. Відмінювання іменників жіночого роду на *-а, -я* в множині.

Н.	<i>хто? що?</i>	дівчата	хати	груші	пісні	лінії
Р.	<i>кого? чого?</i>	дівчат□	хатів	груш□	пісень	ліній□
Д.	<i>кому? чому?</i>	дівчатам	хатам	грушам	пісням	лініям
З.	<i>кого? що?</i>	дівчат□	хати	груші	пісні	лінії
О.	<i>ким? чим?</i>	дівчатами	хатами	грушами	піснями	лініями
М.	<i>(на) кому? на (у) чому?</i>	на дівчатах	на хатах	на грушах	у піснях	на лініях

Таблиця № 2. Відмінювання іменників жіночого роду з основою на приголосний у множині.

Н.	<i>хто? що?</i>	радісті	ночі	матері
Р.	<i>кого? чого?</i>	радістей	ночей	матерів
Д.	<i>кому? чому?</i>	радістям	ночам	матерям
З.	<i>кого? що?</i>	радісті	ночі	матерів
О.	<i>ким? чим?</i>	радістями	ночами	матерями
М.	<i>(на) кому? (у) чому?</i>	у радістях	у ночах	на матерях

Таблиця № 3. Відмінювання іменників чоловічого і середнього роду в множині.

Н.	<i>хто? що?</i>	береги	гості	солов'ї	озера	моря
Р.	<i>кого? чого?</i>	берегів	гостей	солов'їв	озер□	морів
Д.	<i>кому? чому?</i>	берегам	гостям	солов'ям	озерам	морям
З.	<i>кого? що?</i>	береги	гостей	солов'їв	озера	моря
О.	<i>ким? чим?</i>	берегами	гостями	солов'ями	озерами	морями
М.	<i>(на) кому? (у) чому?</i>	на берегах	у гостях	на солов'ях	на озерах	в морях

У яких відмінках іменники в множині мають однакові закінчення? Як правильно визначати відмінок таких іменників? Звір свої висновки з правилом.

Іменники, назви деяких тварин, поряд із закінченням родового відмінка мають закінчення називного: пасу коней і пасу коні, запряг волів і запряг воли.

199. Повернися до вправи 204. Визнач відмінок іменників у множині. При потребі користуйся таблицею.

200. Наведи приклади вживання слів і виразів у переносному значенні.

Лебеді материнства

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.
Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.
Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Сургучеві — кольору сургуча.

(В. Симоненко)

1. Що таке сургуч? З'ясуй значення слова за тлумачним словником.
2. Випиши іменники в множині.
3. Визнач рід, число і відмінок кожного виписаного іменника. Виділи закінчення.
4. Знайди в тексті речення із звертанням. Яке воно за метою висловлювання? А за інтонацією?

201. Перепиши текст, замість крапок вставляючи пропущені букви.

Полетіли вітри до з...ми, кажуть: усе вже снігом засипали, і навіт... в...ликі річки вже зупинилися. А от є така птичка-невеличка, с..ничкою зветься, ніяк покоритися з...мі не хоче. Стр...бає та й годі!

Не знаю вже, що там наказала з...ма вітрам, тіл...ки задули вони так, що всі дороги, всі ст...жки замели, кучугури снігу, як гори, понас...пали. Завили так, що навіть вовки, які й самі вити мастаки, полякалис... А така дрібнота, як зайчики, білочки, лісові мишки, хоч вони і в хутряних шубках, боялис... й носа вистромити на мороз.

(За Н. Забілою)

1. Підкресли іменники в множині. Визнач їх рід, число.

2. Знайди у тексті дієслова, які мають таку будову: .

202. Добери до тексту заголовки. Визнач головну думку.

Наші предки любили прикрашати своє житло: розписували білені стіни й печі, різьбили ложки, малювали ікони, вишивали сорочки, рушники.

Гордістю кожної родини були рушники для образів або покутники. Були рушники для рук, обличчя, тіла — утирачі. Гарними були кілкові рушники для прикраси картин, дзеркал. Стирачі — рушники для витирання столу, мисок.

Та, мабуть, особливо любовно вишивали дівчата довгими зимовими вечорами сватальні рушники, які сватам треба буде потім подавати.

(За В. Корольовою)

1. Поясни значення слів: *покутники, утирачі, стирачі, сватальні рушники*. А як називають ці рушники в твоєму селі, місті?

2. Визнач рід і відмінок іменників у множині.

3. Випиши іменники чоловічого роду, вжиті в називному відмінку множини. Виділи закінчення.

У закінченнях називного відмінка множини іменників чоловічого роду пишемо **-и, -і, -ї**: ліси, чаї, запорожці.

У закінченнях іменників середнього роду пишемо **-а, -я**: села, прізвища, уміння.

203. Запиши іменники в називному відмінку множини. Виділи основи й закінчення, поясни написання закінчень.

Дядько, запорожець, місто, місце, учитель, питання, прізвище.

Місце (проживання).
Місто (в якому народився).

- З двома словами склади речення.

204. Про що і з яким почуттям розповідає автор?

Галичина

Колись князів гучна столиця,
Тепер місцина³ незначна —
Це Галич, що від нього зветься²
Весь край кругом — Галичина.
Верхи Карпат, подільські ниви,
Покуття сиза далина,

Лісів надбузьких буйні гриви —
Це все, це все Галичина.
Її сини — то подоляни,
Гуцули, бойки з гір Карпат,
Їх спільна назва — галичани,
Їм наддніпрянець — рідний брат.

(Р. Завадович)

1. Знайди у тексті спільнокореневі слова.
2. Випиши іменники в називному відмінку множини, виділи закінчення.

205. Склади і запиши твір «Рушники у народному побуті». Використовуй слова і словосполучення у формі множини.

Український рушник; вишита квітка, зірка, птах; сільська хата; зустрічати дорогого гостя; народна традиція; весільний рушник; пісня про рушник.

- Підкресли іменники, вжиті в різних формах. Виділи в них закінчення. До двох-трьох із них добери спільнокореневі слова. Познач у них спільну частину.

206. Постав питання до кожного абзацу. Запиши їх. Перекажи текст за складеним планом.

«Ой да на Івана, ой да на Купала»

Колись, після весняних співів, святкування зеленої неділі, проводів у жито русалок молодь у селі готувалася до чудового свята сонцестояння — Івана Купала.

Звідки походить назва Купала? Можливо, від того, що у давнину у слов'ян була прекрасна богиня літнього сонця і води Купала? А може, від чарівної легенди нашого дитинства про те, що сонце в цей день купається...

У цей день спалювали на вогнищі солом'яну ляльку (зиму), ще її називали Мареною, щоб не було холодів. Або носили по селу вбране стрічками деревце.

Відбувалося свято завжди біля річок, ставків, озер, на луках. Збиралася молодь. Хлопці готували хмиз для вогнища, а дівчата плели вінки.

1. Поясни вживання розділових знаків у виділених реченнях.
2. Випиши іменники в родовому відмінку множини. Познач закінчення. Зроби висновок.

У **родовому відмінку множини** поряд з нульовим закінченням (рук, круч, драм, веж, земель, доріг, сіл, слов'ян) іменники мають закінчення **-ів (-їв)**, **-ей** (суддів, країв, сімей). Приголосні перед закінченням **-ей** ніколи не подвоюються: стаття — статей.

207. Запиши іменники у родовому відмінку множини. Виділи закінчення.

Грунт, соловей, гість, село, хліб, плече, річ, подорож.

- Три іменники введи в речення.

 208. Прочитай, вживаючи іменники в дужках в потрібній формі.

Свято Івана Купала

З давніх-давен в Україні дівчата й хлопці виходять із села з радісними (співи), розкладають вогнища на горі або десь у лісі поблизу ріки, танцюють навколо того вогнища й стрибають через вогонь. Дівчата ще співають ворожбицьких (пісні) і за різними (прикмети) примічають, чи здійсняться їхні сердечні бажання.

В Карпатах дівчата оперізуються (перевесло) з пахучих (трави), із тих самих (трави) плетуть вінки й кладуть собі на (голова).

На (Полтавщина) ввечері, напередодні Івана Купала збираються дівчата на умовлене місце з (вінок) на голові. Вінки плетуть із кануперу, любистку, (зірки), божого дерева, (сокирки), барвінку, василька, м'яти, рути, резеди та інших пахучих (трави).

(О. Воропай, «Звичай нашого народу»)

1. Випиши іменники, вжиті в родовому відмінку множини. Познач закінчення.

2. * Розкажи, як святкують Івана Купала в вашій місцевості. Звернися за допомогою до батьків, бабусь, дідусів. Розповідь запиши.

209. Поясни правопис слів з пропущеними буквами.

Ваше завда... я — вчити і добре знати рідну мову. Намагайтеся всі слова і рече...ня завжди вимовляти правильно. Не залишайте без поясне...я жодного нового слова. Зна...я мови значно полегшить ваше життя.

• Прочитай іменники у лівому і правому стовпчиках:

завдання	—	завдань
речення	—	речень

Зроби висновок, як пишуться іменники середнього роду з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини. Свій висновок звір з правилом.

*Іменники середнього роду з подвоєними приголосними у родовому відмінку множини **втрачають подвоєння**: знання — знань, обличчя — облич. Але в формах з **-ів** подвоєння зберігається: почуття — почуттів.*

210. Запиши подані іменники в формі родового відмінка множини.

Відкриття¹, уміння, старання, звертання, читання², весілля, піддашша, верховіття, обличчя.

• Склади (усно) речення з будь-якими двома словами.

211. Про що йдеться в тексті?

Введіння

Введіння — свято початку господарського року. За народним віруванням, перший, хто прийде зранку в цей день, приносить у хату щастя

або невдачу. Якщо першим до хати увійде молодий гарний чоловік, а до того ще і з (гроші) — добра ознака.

(За О. Воропаєм)

1. Спиши. Іменники, що в дужках, постав у потрібному відмінку. Познач у них закінчення.
2. Випиши окремо виділені слова. Через риску запиши їх у формі родового відмінка множини. Поясни правопис.

212. Прочитай уривок із книги «Живий Шевченко». Про що ти дізнався? Розкажи.

Про початки творчості Тараса Шевченка зустрічаємо у його власному листі до редакції, де він пише: «Про перші літературні твори скажу, що вони почалися ... у Літньому саду, у ясні безмісячні ночі.

Українська сувора муза довго цуралась мого смаку, спотвореного життям у школі, у панських *передпокоях*, на заїжджих дворах і в міських *квартирах*, але коли подих волі повернув моїм почуттям чистоту перших літ дитинства, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла і приголубила на чужині...»

(За Д. Чубом)

1. Які з творів великого Кобзаря тобі найбільше запам'яталися? Чому? Один із віршів прочитай напам'ять.
2. Визнач, у якому відмінку стоять виділені іменники. Чи однакові закінчення вони мають?

У місцевому відмінку множини іменники мають закінчення **-ах (-ях)**: по горах, по морях, на стежинах, у краях.

213. Спиши. Постав іменники, що в дужках, у потрібній формі. Визнач закінчення.

Колискова для зайчика, що народився в люстерку

Ти набігався, вухатий,
Коло двору, коло хати,
По травиці, по (дерева),
По (стежини) янтаревих,
По городі, по баштану,
По широкому майдану,

По (шибки) сусідки Олі,
По (квітки) бабусі Полі,
Ще й по (стіни) у хатині,
Ще й у котика по спині.
То й зболіли твої ніжки,
То й схотілося до ліжка.

(Д. Чередниченко)

1. Про якого зайчика йдеться у вірші?
2. * Спробуй скласти свою колискову пісеньку.

214. Чи був ти у Києві? Чому місто так називається?

Наш Київ

Колись, у сиву давнину, на тому місці, де зараз стоїть наш славний Київ, тільки зеленіли густим лісом пагорби над *Дніпром*⁴. У лісі багато було дичини, у *річці*⁴ — риби. Хороше місце! І на схилах Дніпра оселилися люди.

Розповідає нам про це «Повість минулих літ». Написав її — дев'ять століть тому — давній літописець Нестор. Він розповідає про людей, які першими прийшли у ці місця.

Було їх три брати та сестра. Братів звали Кий, Щек і Хорив. Сестру звали Либідь.

Місце, яке обрали брати і їхня сестра, виявилось щасливим. Незабаром тут виросло місто, що назвали Києвом. Навколо нього поступово склалася і розквітла сильна держава — Київська Русь.

(За П. Ужєвською)

1. Згадай, у якому відмінку іменники вживаються лише з прийменниками, а у якому — без прийменників. Знайди іменники з прийменниками і визнач їх відмінок.
2. Назви іменники, що позначають власні назви. Поясни їх правопис.

Пам'ятка

Аналіз іменника як частини мови

1. Аналізоване слово.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (Н.в. однини).
4. Власна чи загальна назва.
5. Назва істоти чи неістоти.
6. Рід. Число. Відмінок.
7. Яким є членом речення — головним чи другорядним.

215. Запиши речення, вживаючи іменники у формі місцевого відмінка множини.

1. Ми живемо у
2. Влітку ми ходимо по
3. Сонячний промінчик лагідно пробіг по... .

міста, села, селища
ліси, дороги, луки, поля
листочки дерев,
шибки вікон,
голівки дітей,
різнобарвні квіти

 216. Прочитай, вживаючи іменники, що в дужках, в потрібній формі.

Стародавній Київ

Усі ви знаєте, що Київ — головне місто України⁴. Це її столиця. Київ народився більше тисячі років тому. Зараз він вражає і своєю (велич), і (краса). А о першій порі це було зовсім невеличке, обнесене проти (ворог) дерев'яним (частокол) містечко. Жили в ньому і (мисливець), і (хлібороб), і (скотар), і (ремісник)...

Взува́нки — так в давнину називали взуття.

Хлібороби, зрозуміла річ, вирощували хліб. Скотарі⁴ розводили (худоба). (Мисливець) ходили на полювання та ловили (риба). Ремісничий люд будував житло, споруджував укріплення, кував (зброя), виминав (шкура) худоби на упряж, на (взуванка), на пояси. Ну, а коли нападали на містечко чужинці, тут уже кожен ставав (воїн-оборонець).

- 1. Розглянь малюнок. Зміст якого абзацу він відображає?
2. * Побудуй власну розповідь про древній Київ за малюнком.
3. Установи зв'язок слів у виділених реченнях. Поясни вживання розділових знаків.

ДИВНИЙ ГОЛОС ПРИРОДИ ЗМАЛКУ СЛУХАЮ Я

Дієслово

§ 20. Повторення вивченого про дієслово. Роль дієслова в реченні

 217. Заплющ очі і подумай, яка краса навколо. Скільки дивовижного, прекрасного, неповторного дарує нам природа. Треба тільки навчитися усе це бачити і чути. Чути голос кожного дерева, гілочки, травинки. Поміркуй, як можна почути щедрий голос природи.

Коли вітер у полі
колихне колосок,
кожне дерево в лісі
має свій голосок.
Тут почуєш зозулю,
сойку, спів солов'я.
Щедрий голос природи
змалку слухаю я.

(М. Сингаївський)

1. Назви слова, що означають дію. На які питання вони відповідають? До якої частини мови належать?
2. Чим відрізняється дієслово від іменника і прикметника?

218. Чи можна назвати цей текст граматичною казкою? Чому?

Дієслово і його друзі

Жило-було Дієслово. Одного разу воно *вирішило*, що кожен повинен приносити хоч якусь користь людям. І пішло по білому світу щастя шукати. *Іде і бачить*: сидить Іменник і плаче.

— Що трапилося?

— Та ось, живу-живу, а для чого — не знаю. Ніякої користі не можу принести.

— *Ходімо* разом щастя шукати. Добрі люди кажуть, що щастя й багатство лише в праці.

Пішли далі і зустріли Прикметника, сумного, тихого, мовчазного. Покликали і його з собою.

Через деякий час опинилися в казковій країні Граматика. Там усі щось робили — сумувати було ніколи. Їх запросили працювати в Реченні. З того часу Дієслово працює присудком. Воно відповідає на питання: *що робити? що робить? що зроблять?* та інші. Іменник — підметом. А Прикметник — другорядним членом речення.

Вони приносять користь людям. А що може бути краще?

1. Яким ще членом речення може бути іменник?
2. У першому абзаці назви дієслова.

219. До якого стилю належить текст?

Повівав холодний вітерець*. З краю неба *насувались* білі, наче молочні, хмари. Дорога була слизька. На обидва боки від дороги, скільки окинеш оком, *розстелилось* поле, вкрите снігом, мов білою скатертиною. Твердий синявий сніг *грав* на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов *здіймалося* з місця. Вітер *дужчав*. *Насунули* снігові хмари і *оповили* небо*. Сонце *сховалось* за хмари. *Посипав* сніжок.

Самоцвіти — коштовні камені.

(За М. Коцюбинським)

1. Доведи, що виділені слова — дієслова. Для цього визнач:
 - на які питання відповідають ці слова?
 - що вони означають?
 - як змінюються?

2. Перепиши речення, позначені зірочкою. Визнач у них головні і другорядні члени. З'ясуй, якою частиною мови виражений кожний член речення. Зроби висновок, яким членом речення є дієслово.

Дієслово — частина мови, що означає дію предмета і відповідає на питання *що робить? що робив? що буде робити? що зробить? що робитиме? що робити? що зробити?* У реченні дієслово є присудком.

220. Назви слова, вжиті в переносному значенні.

Погає учора день —
Заплакав Рік Старенький.
Сьогодні *розсвіло* —
Сміється Молоденький.

Старенького нам жаль,
А плакати не годиться,
Бо Молоденький Рік
Почне на нас свариться.

(Л. Глібов)

1. Чому заплакав Старенький Рік? Які слова вдячності ти хотів би йому висловити? А що б ти побажав Молоденькому Року?
2. З'ясуй, коли відбувається дія, на яку вказує кожне виділене дієслово. Зроби висновок.

221. Визнач, якою частиною мови є кожне слово. Напиши їх в три стовпчики: 1 — іменники, 2 — прикметники, 3 — дієслова.

Веселість, веселий, веселити; радісний, радість, радієш; іграшкова, гра, грати; будувати, будівельник, будівельний; свято, святкувати, святковий.

1. У кожний стовпчик допиши ще по два слова тієї ж частини мови.
2. * Розкажи про іменник, прикметник і дієслово за планом.

- 1) Що означає?
- 2) На які питання відповідає?
- 3) Як змінюється?
- 4) Яким членом речення є?

§ 21. Зв'язок дієслова в реченні з іменником. Зміна дієслів за числами

222. До слів *зеленіти, жовтіти, блищати, радіти, веселити, хворіти* добери спільнокореневі. На які питання відповідають дібрані тобою слова? Що вони означають? До яких частин мови належать?

Зразок. Зеленіти — зелень — зелений.

1. Поясни, як треба розрізняти такі слова.
2. Склади і запиши словосполучення. Яким словом (головним чи залежним) виступають дієслова у словосполученні?
3. Пригадай, як пишеться *не* з дієсловами.

 223. Які казки Оксани Іваненко ти читав? Чим вони тобі подобаються? Пригадай, із якої казки цей уривок.

А синичка на зиму і (не) заснула, і (не) відлетіла. Не заснула тому, що взагалі ніхто з пташок не хотів ховатися в темні нори та засинати.

Але й відлітати вона не хотіла, хоч казали інші птахи, що в далеких теплих краях цілий рік, навіть узимку, цвітуть квіти і всякої комашний досхочу.

(За О. Іваненко)

1. Перепиши виділене речення, розкриваючи дужки. Підкресли дієслова. Визнач число.
2. Зміни речення так, щоб підметом був іменник у множині. Чи змінилося число дієслова-присудка?

 224. Про які особливості лютого йдеться у тексті?

Хоча й зветься цей місяць лютим, але вже починає пригрівати сонечко. Вже й синичка голосніше приспівує. Горобці метушаться, відчуваючи прихід весни.

Пригріє сонечко, на дахах сніг підтане і капає вода. Капає, капає... Але й підмерзає потроху. Отак підмерзає, і створюються гострі кришталеві бурульки. Вони схожі на прозорі списи. Бурульки ростуть під вечір, а вранці чи вдень сонце припече — ці списи падають на землю.

Кришталевий — прозорий, як скло.

(О. Копиленко)

1. Порівняй сполучення слів і дай відповідь на запитання:

Однина

Множина

Бурулька (*що робить?*) росте.

Бурульки (*що зробили?*) зросли.

Синичка (*що зробила?*) заспівала.

Горбчики (*що зробили?*) заспівали.

- З якими словами в реченні зв'язані дієслова?
- Чи змінюються дієслова за числами?
- У якому випадку дієслово вживається в однині? А коли дієслово ставиться у множині?

2. Спиши останнє речення. Скільки в ньому граматичних основ? Підкресли їх. Визнач число іменників і дієслів, які виконують роль підметів і присудків. Зроби висновок. Звірся з правилом.

Дієслово в реченні найчастіше зв'язане з іменником. *Дієслова змінюються за числами*. Вживаються в однині і множині (якщо дієслово означає дію одного предмета, то вживається в однині, а якщо двох і більше предметів, то в множині).

- 225.** Знайди слова, вжиті в переносному значенні. Поясни їх роль.

Сонце сховалося за обрій. Зарожевів сніговий килим. Замерехтіли зорі в глибокому небі.

Раптом з півночі насунула чорна хмара. Потемнів сніговий килим. Падають сніжинки на землю.

(За В. Сухомлинським)

- Визнач граматичну основу кожного речення. З'ясуй, у якому числі вжиті іменник і дієслово, які виступають підметом і присудком. Впиши їх.

- 226.** Це окремі речення чи текст? Чому?

Тануть сніги. Біжать гомінкі струмки. Видзвонюють краплинами бурульки. Стрепенулась береза. Вся її кора прогрілась. Кожна гілочка соком наливається. Сонечко її зимовий сон геть прогнало.

1. Розглянь малюнки. Який найкраще відображає зміст тексту?

2. Впиши дієслова й іменники, з якими вони зв'язані. Визнач їх число і роль у реченні.

§ 22. Неозначена форма дієслова

 227. Про які особливості неозначеної форми йдеться у граматичній казці?

Сказала якось Неозначена форма:

— Ех ви, хіба так треба відмінюватися? Я б вам показала, та, на жаль, в мене немає часу!

— Час ми тобі знайдемо. Який тобі: теперішній чи минулий?

— Краще майбутній, — каже Неозначена форма, щоб хоч трохи відтягти час. — Та пам'ятайте, що ще є Допоміжне дієслово!

Відмінюється Допоміжне дієслово — тільки закінчення мигтять. А Неозначена форма і буквою не ворухить.

Нащо їй ворухити, нащо їй відмінюватися? Вона — Неозначена форма, у неї нема часу.

(За Ф. Кривіним)

1. На які питання відповідають дієслова в неозначеній формі?
2. Чи можна визначити час, число, особу дієслова в неозначеній формі?

Неозначена форма є початковою формою дієслова й відповідає на питання **що робити? що зробити?**

Дієслова в неозначеній формі називають дію, але не вказують на час, число і виконавця дії.

Неозначена форма має суфікс **-ти** або **-ть**: розв'язува^{ти}, розв'язува^{ть}, усміха^{ти}ся, веселит^ись.

228. Назви дієслова в неозначеній формі, постав до них питання.

Не можна уявити собі ліс без *щебетання* птахів, без сліду звіра.

Ми приходимо туди, щоб почути багатоголосий пташиний пересвист, побачити на галявині струнку постать козулі, *помилуватися безпомилковим стрибком* білки.

- Поясни правопис виділених слів.

 229. Випиши дієслова в два стовпчики: в перший — дієслова, що відповідають на питання **що робити?**, в другий — **що зробити?**

Читати, прочитати, фарбувати, перефарбувати, купити, купувати, кинути, кидати, кричати, крикнути, віддати, віддавати, відповідати, відповісти, пояснити, пояснювати, везти, привезти.

Зверніть увагу! Дієслова, які відповідають на питання **що робити?**, виражають **незавершену дію** (*думати, писати*).

1. Старанно *вчіться*, акуратно *відвідуйте* уроки. 2. Всі домашні завдання виконуйте самостійно і вчасно. 3. *Приходьте* до школи з усіма потрібними підручниками та письмовим приладдям. 4. Під час уроку *сидіть* прямо, уважно *слухайте* пояснення, питання і відповіді. 5. Точно *записуйте* в щоденник або окремих зошит все, що задано вчителем. Запис *показуйте* батькам. 6. Дорожуйте честю своєї школи.

- Запиши речення у вигляді тексту. Розпочни його такими словами: «Кожний учень повинен (має, мусить)». Поміркуй, у якій формі треба вжити виділені дієслова.

§ 23. Часи дієслова

234. Які часи має дієслово? Як відрізнити один час від іншого?

Жила-була мама Дієсловиха зі своїми дітками. Вони були веселі й моторні. Заклопотана мама часто їм повторювала:

— Діти, і я, і вся наша родина займаємося цікавою роботою. Ми працюємо в реченні.

А малі дієсловенята тільки те й робили, що гралися в улюблену гру дієслів «Впізнай мій час». І що цікаво, для визначення часу їм не потрібен був годинник...

1. Ким працюють у реченні дієслова?
2. Як малі дієсловенята визначали час?

Дієслова змінюються за часами. Дієслова минулого часу описують дії, які відбувалися в минулому, до того, як про них розповідаємо: *що робив?* — *грав, співав*; *що зробив?* — *заграв, заспівав*.

Дієслова теперішнього часу означають дії, які відбуваються у той час, коли про них повідомлюємо: *що робить?* — *грає, співає*; *що роблять?* — *грають, співають*.

Дієслова майбутнього часу відображають дії, які будуть відбуватися у майбутньому — після моменту мовлення: *що буде робити?* — *буде грати, гратиме*; *що зробить?* — *заграє*.

235. Допоможи учневі знайти правильну відповідь.

Учитель викликав учня:

— Якщо я кажу «я умиваюся, ти умиваєшся, він умивається, ми умиваємося, вони умиваються», — який це час?

Хлопчик довго міркував, а потім вигукнув:

— Ранок!

236. Назви дієслова, вжиті в переносному значенні.

В білих валянках, в білім кожусі
 Ходить зимонька в полі і в лузі.
 Носить зимонька білий мішок,
 Трусить з нього на землю сніжок.
 Теплу постіль готує землиці:
 Квітам, травам, озимій пшениці.
 Не замерзнуть під снігом вони,
 Будут спать до самої весни.

(М. Познанська)

- Визнач час дієслів. Усно став питання.

237. Визнач час дієслів. Уведи їх у словосполучення.

Посадив, читатиму, буду малювати, копаю, жну, пряла, вишивала,
 розповідатиму, зорав, співає, защебече, кувала, шумить, сміється,
 танцюватиме, грає, ткала, голубила, пестить, заколишу.

- Наведи приклади дієслів, що виражають завершену і незавершену дію.

238. Підготуйся до читання казки в особах.

Під хатою росла Мальва. Вона була струнка та висока. Її рожевій квітці захотілося якось заглянути у вікно і дізнатися, що там.

За склом стояв маленький горщик, у ньому — зелена стеблинка, на якій була рожева квітка. Така, як і в Мальви, тільки дрібненька. Мальва питає:

— Ти хто?

— Я Хатня Квітка, — почулося з вазона.

— Як же ти живеш у хаті? — здивувалась Мальва. — Там же немає ні сонця, ні дощу.

— Мене щодня поливають, мої листочки миють... — стала розповідати Хатня Квітка. — Я живу багато років. Я пам'ятаю багато зим. Ти восени гинеш, а я й далі живу...

Мальва слухала, слухала, а тоді й питає:

— А ти знаєш, що таке ранковий вітерець?

— Ні, не знаю, — каже Хатня Квітка. — А що це таке?

Мальва співчутливо глянула на Хатню Квітку і сказала:

— Краще жити лише до осені, але знати, що таке ранковий вітерець.

1. Як би ти назвав цю казку?
2. Чи згоден ти з Мальвою? Чому?
3. Із скількох частин складається текст? Визнач їх.
4. Випиши дієслова. Визнач їх час. Усно став питання.

239. Зміни за часами і запиши дієслова.

Говорить, співає, думає, миє, кричить, вчить, світить, ходить, пише.

Теперішній час

каже

Минулий час

казав

Майбутній час

буде казати

240. * Склади маленьку казочку за однією з тем:

I варіант: «Я хочу знати, що таке ранковий вітерець»;

II варіант: «Тюльпан і нарцис»;

III варіант: «Троянда і шипшина».

- Запиши казку. Підкресли дієслова. Визнач їх час.

§ 24. Змінювання дієслів за особами і числами у теперішньому і майбутньому часі

241. Про що йдеться у пісні «Хата моя, біла хата»?

Хата моя, біла хата,

Рідна моя сторона.

Пахне любисток і м'ята,

Мальви *цвітуть* край вікна.

Хата моя, біла хата,

Казка тепла й доброти,

Стежка від тебе хрещата

В'ється в далекі світи.

1. Як ти розумієш речення «Хата моя — казка тепла й доброти»?
2. З якими іменниками зв'язані в реченні виділені дієслова?
3. Заміни іменники особовими займенниками. Запиши за зразком:

Пахне любисток (він).

4. Визнач число і час дієслів.

242. Розглянь таблицю змінювання дієслів теперішнього часу.

Особа	Однина	Множина
1-ша	<i>що я роблю?</i> іду, говорю	<i>що ми робимо?</i> ідемо, говоримо
2-га	<i>що ти робиш?</i> ідеши, говориши	<i>що ви робите?</i> ідете, говорите
3-тя	<i>що він (вона, воно) робить?</i> іде, говорить	<i>що вони роблять?</i> ідуть, говорять

1. Яка частина дієслова змінюється, коли змінюємо його за особами і числами?
2. Які особові займенники є в таблиці? Простеж за особовими закінченнями дієслів в однині і множині?

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами. Дієслово має **три особи**: 1-шу, 2-гу, 3-тю і **два числа**: *однину і множину*.

243. За зразком таблиці попередньої вправи зміни письмово дієслова *бачу, бережу, чую, роблю*. Виділи особові закінчення. Введи подані дієслова в речення.

244. Визнач, зразком якого стилю є текст.

В гушавині очеретянка виспівувала свою просту й немудру пісню. Нібито хтось з хлопчиків пустує, заклав папірець у звичайну дерев'яну гребінку і, приклавши до неї губи, як до гармонії, народжує оті трохи деренчливі, але водночас і мелодійні звуки.

(І. Цюпа)

- Випиши дієслова. Визнач час, особу і число кожного дієслова.

Як визначити особу і число дієслова?

Особа і число дієслова визначаються за допомогою *займенника, питання* і *закінчення* дієслова або тільки за *питанням та закінченням*:

1-ша ос. мн.
Ми (*що робимо?*) споживаємо все більше дарів природи.

2-га ос. од.
Ти (*що робиш?*) оберігаєш природу.

245. Відгадай загадку. Спиши, підкресли дієслова. Визнач час.

Я труд поважаю:
все літо літаю
у полі, до гаю,

збираю медок
із різних квіток.

- Якої особи і числа стосується дія, названа цими дієсловами?

 Зразок міркування. Дієслово *поважаю* (що роблю?) – теперішнього часу в реченні зв'язане з займенником *я* – 1-ої особи однини. Отже, дієслово вжито в 1-й особі однини і означає дію того, хто говорить.

 246. Спиши. Визнач час, особу і число кожного дієслова.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.

(Т. Шевченко)

- Поясни вживання розділових знаків.

 Зразок міркування. Дієслово *заходить* (що робить?) зв'язане в реченні з іменником *сонце*. *Сонце* — воно. Отже, дієслово описує дію, яка стосується 3-ої особи однини.

 247. * Запиши скоромовку з пам'яті. Підкресли дієслова. Визнач час, особу і число дієслів.

Сонце гріє, аж пече,
З сома сьомий піт тече.
Радить сому сонний кит:
Покупатись³ саме слід.

 248. Що змінюється в природі з приходом весни?

Як починається весна

От і березень настав! Все тепліше пригріває сонечко. Все довше воно затримується в небі. Яке тепер синє небо! Білі хмарки в ньому вже починають клубочитись.

(За Г. Карпенком)

- Випиши з тексту дієслова зі зв'язаними з ними іменниками. Визнач час, особу і число дієслів.

249. Спиши, вставляючи пропущені літери та апостроф.

В...сна⁴ найшви...ше приходить у л...стяний ліс⁴. У діброві з... являються проліски. Вони поспішають ро...цвісти. Адже на гілках д...рев ще немає л...сточків, і вони (не) заступають сонця.

1. Підкресли дієслова, визнач особу і число.

253. Розглянь, як змінюються дієслова майбутнього часу.

Особа	Однина	Множина
1-ша	<i>що я зроблю?</i> принесу, скажу	<i>що ми зробимо?</i> принесемо, скажемо
2-га	<i>що ти зробиш?</i> принесеш, скажеш	<i>що ви зробите?</i> принесете, скажете
3-тя	<i>що він (вона, воно) зробить?</i> принесе, скаже	<i>що вони зроблять?</i> принесуть, скажуть

- Поміркуй, як змінюються дієслова майбутнього часу, які відповідають на питання *що зроблю? що зробите? що зроблять?*

Дієслова майбутнього часу, які відповідають на питання *що зроблю?* мають такі ж особові закінчення, як і дієслова теперішнього часу.

Якщо форма майбутнього часу складається із двох слів, то змінюється тільки дієслово **буду**: **буду** співати, **будеш** співати, **буде** співати; **будемо** співати, **будете** співати, **будуть** співати.

254. Визнач час, особу і число дієслів.

Біжить, ідеш, кричатиме, стукають, говоритиму, співаєте, живуть, побіжить, прийдуть, буде жити, закричиш, прилетять, будемо співати.

- Склади речення з трьома дієсловами (на вибір). Розбери їх за членами речення.

255. Поміркуй, який це текст за типом. Доведи. Добери до нього заголовок.

Люди здавна звикли використовувати те, що дає природа: ягоди, гриби, горіхи, лікарські рослини, рибу і дичину. Ми споживаємо все більше дарів природи, бо зросла кількість людей на планеті.

Тож і про природу повинні дбати. Якщо ми будемо лише брати у неї і нічого не віддаватимемо, природа збідніє. Уже зменшилась кількість рослин і тварин на Землі. Люди завели Червону книгу.

В неї записують ті рослини і тих тварин, яких стало зовсім мало, або які можуть зникнути назавжди. Отже, оберігати їх — наш обов'язок.

Навесні люди садять маленькі саджанці. А з них виростуть ялинки й черешні, вишні й каштани, яблуні й липи, груші й осокори, сливи й акації. Чи посадив ти своє деревце? Кожна людина обов'язково має посадити хоч одне деревце. Воно прикрасить землю, зробить повітря, яким ми дихаємо, чистішим, свіжішим. Тож поспішай!

(З журналу)

1. Що дає людям природа? Як люди повинні ставитись до неї?
2. Знайди дієслова теперішнього і майбутнього часу. Визнач їх особу і число.
3. Випиши дієслова минулого часу. Постав їх у формі майбутнього часу першої особи однини.
4. Знайди і перепиши три речення з однорідними членами. Поясни вживання розділових знаків.

256. Склади твір-міркування за темою «Природа – наш рідний дім».

1. Підкресли дієслова майбутнього часу. Визнач особу і число.
2. Одне речення розбери за його членами.

§ 25. Перша і друга дієвідміни дієслів. Особові закінчення

257. Яку пору року змальовує поет? Дієслова якого часу використовує для опису весняної пори?

Ще вітер дме, ще сніг *іде*,
Ще *сплять* роздягнені дерева,
Та визирає де-не-де
З-за хмари сонце безречне.

(П. Тичина)

- Випиши виділені дієслова і зміни їх за особами. Познач закінчення.

Усі дієслова поділяються на дві дієвідміни.

До першої дієвідміни належать дієслова, які в третій особі множини мають закінчення **-уть, -ють**, а в інших особових закінченнях — букви **е, є**. Наприклад: *пишуть, читають, напишуть, прочитають; пишеш, читаєш, пишемо, читаємо*.

До другої дієвідміни належать дієслова, які в третій особі множини мають закінчення **-ать, -ять**, а в інших особових закінченнях — букви **и, ї**. Наприклад: *біжать, стоять, побіжать, постоять; біжиш, стоїш, біжимо, стоїмо*.

Які закінчення мають дієслова першої дієвідміни? Які закінчення мають дієслова другої дієвідміни? Як визначити дієвідміну дієслова?

Зразок міркування. Щоб визначити дієвідміну дієслова, треба поставити його в 3-ю особу множини. Наприклад: *іду (що роблю?)* — 1-ша особа однини, ставимо дієслово в 3-й особі множини: **вони (що роблять?)** — **ідуть**. Виділяємо закінчення **-уть**.

Отже, дієслово **іду** належить до **першої дієвідміни**.

 258. До якої дієвідміни належать подані дієслова? Як ти це встановив?

Кричиш, дзвенять, несе, іржуть, гориш, летиш, кїдає.

 259. Поясни, як ти розумієш прочитане.

1. Як не шануєш змолоду весни, то й осені щасливої не буде. (Д. Луценко) 2. Добро втратиш — небагато втратиш. Честь втратиш — багато втратиш. Мужність втратиш — все втратиш. (Й. Гете)

- Перепиши. Виділи закінчення дієслів, визнач дієвідміну. Чи виразно вимовляємо закінчення дієслів, коли вони ненаголошені?

260. Визнач, до якої дієвідміни належать подані дієслова:

Іду, біжу, допомагаю, прославляю, ходжу, бачиш, дружимо.

- З кожним дієсловом склади словосполучення.

261. Перепиши текст, вставляючи пропущені букви.

В...сна

Один по одному м...нають з...мові дні, і сонце все вище й вище підб...вається в небі. І вже не так одразу, як узимку, а все повільніше й повільніше згасають в...чірні сутінк...

Від теплого под...ху в...сни скрізь т...чуть квапливі струмочк..., зл...-
ваються в гомінкий потік і мчать до річк..., вище підіймають кригу,
що й так ледь-ледь тр...мається б...р...гів.

— Ох!.. — зітхає крига і тріскається від бер...га до бер...га.

(Ю. Старостенко)

1. Розглянь малюнок. Розкажи, якою ти уявляєш картину провесни.
2. Підкресли дієслова. Над кожним з них надпиши, до якої дієвідміни воно належить. Користуйся зразком міркування вправі 257.

262. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

Запашна дорога

Вітіка малесенька доріжка
з-під мого кленового порога.
І *тече*, немов тепленька річка,
на велику польову дорогу,
що так пахне дикими медами,
сонцем і хлібами золотими,
тулиться до неї, мов до мами,
ніжний льон з квітками голубими.
Глянь, бджола із квітоньки-озерця
вигляда в пилочку золотому,
я дорогу цю *візьму* до серця
і, як маму, не віддам нікому.

(М. Ченурна)

1. Визнач у першому реченні головні і другорядні члени.
2. Виділені дієслова запиши в усіх особових формах однини та множини.

§ 26. Вимова і правопис особових закінчень дієслів першої особи

263. Знайдіть дієслова, визначте їх час і особу.

Я візьму граблі і лопату,
та зроблю грядки в саду,
посаджу на них я м'яту,
чорнобривці, резеду.

Ще й пахучого горошку
теж насію два рядки,
посаджу тюльпанів трошки,
а скраєчку — нагідки!

(М. Познанська)

1. Випишіть дієслова *насію* та *зроблю*. Поставте їх у формі 1-ої особи множини і запишіть через риску. Позначте закінчення.
2. Доберіть до дієслів майбутнього часу відповідні форми теперішнього часу. Зіставте їх закінчення. Зробіть висновок.

У *першій особі однини* дієслова мають закінчення **-у, -ю**: пишу, читаю, напишу, прочитаю.

У *першій особі множини* закінчення розрізняються за дієвідмінами. Дієслова першої дієвідміни мають закінчення **-емо, -ємо**; дієслова другої дієвідміни **-имо, -їмо**: пишемо, читаємо, стоїмо, сидимо.

264. Перепиши таблицю. Виділи особові закінчення.

Особа	Число	Питання	I дієвідміна	II дієвідміна
1-ша	одн.	<i>я що роблю?</i>	несу, граю	біжу, стою
1-ша	множ.	<i>ми що робимо?</i>	несемо, граємо	біжимо, стоїмо

- До дієслів *біжу, граю* добери відповідні форми майбутнього часу. Зістав їх закінчення. Подані дієслова введи в речення.

265. Згрупуй дієслова за дієвідмінами і запиши в дві колонки. Познач закінчення.

Бачимо, скажемо, стоїмо, печемо, йдемо, смажимо.

- **Поспостерігай!** Чи виразно вимовляються закінчення дієслів, коли вони наголошені? А коли ненаголошені?

Зверніть увагу! Наголошені особові закінчення дієслів пишемо так, як вимовляємо. У ненаголошених особових закінченнях пишемо **е, є**, якщо дієслово належить до *I дієвідміни*; **и, ї** — в дієсловах *II дієвідміни*: сіємо (бо *сіють* — *I дієвідміна*), гоїмо (бо *гоять* — *II дієвідміна*).

266. Визнач дієвідміну дієслів. Запиши їх у формах 1-ої особи однини та множини. Підкресли букви **е, є, и, ї** в особових закінченнях.

Хворіти, будувати, просити, іти, кинути, летіти, сіяти, говорити.

267. Від дієслів неозначеної форми утвори форми 1-ої особи однини та множини і запиши за зразком. Підкресли букви, якими позначені звуки, що чергуються.

Зразок. Возити – возжу – возимо.

Будити, носити, садити, пекти, ходити, могли, стерегти, сидіти, їздити, втекти.

- З двома дієсловами склади речення. Визнач у них граматичну основу.

268. Добери до тексту заголовки. Визнач стиль мовлення.

З настанням тепла на лісовій галявині затанцювали перші метелики. Десь у височині тягнуться з півдня на північ зграї журавлів, диких качок і гусей, лебедів. Летять вони з ранку до пізнього вечора...

Уже навколо починає зеленіти. Напоєна вологою, зігріта теплом, освітлена сонцем, стає щедрою земля.

Квітень називають найласкавішим місяцем весни. І даремно: адже саме в квітні все розпускається і розвивається, зеленіє і квітне.

1. Перекажи текст. Переказ запиши.
2. Дієслова теперішнього часу постав у формі 1-ої особи однини та множини. Виділи закінчення.
3. Поясни вживання розділових знаків у другому реченні.

§ 27. Друга особа дієслів

269. В якому часі вжиті дієслова? Виділи їх закінчення. Познач дієвідміну.

Сонце кличе

Тільки *вихоплюся* з хати —
Сонця, сонця повний світ.
Он пішло над лісом вигравати,
По кульбабі в лузі мерехтить!
Стану, гляну, завагаюсь:
То й куди ж його піти?

Чи до лісу, чи до того гаю?
Чи до золотої води?
Чую: кличе луг квітчастий,
Бачу: манить гай і ліс;
Знаю: жде мене і став хвилястий...
І ... відразу *хочу* бути скрізь!

(О. Кобець)

- Від виділених дієслів утвори форму 2-ої особи однини і множини теперішнього і майбутнього часу. Вживай особові займенники.

270. Розглянь таблицю. Які закінчення мають дієслова 2-ої особи однини і множини?

Особа	Число	Питання	I дієвідміна	II дієвідміна
2-га	одн.	<i>ти що робиш?</i>	чуєш, ріжеш	бачиш, стоїш
2-га	множ.	<i>ви що робите?</i>	чуєте, ріжете	бачите, стоїте

- До дієслів теперішнього часу усно добери відповідні форми дієслів майбутнього часу, зістав їх закінчення. Зроби висновок.

У другій особі однини дієслова I дієвідмини мають закінчення **-еш, -єш**, а II дієвідмини — **-иш, -їш**: глянеш, чуєш, бачиш, стоїш, побачиш.

У другій особі множини дієслова I дієвідмини мають закінчення **-ете, -єте**, II дієвідмини — **-ите, -їте**: чуєте, глянете, бачите, стоїте, побачите.

271. Як ти розумієш поетичний вислів: "рида од щастя соловей"?

Люблю весну

Люблю весну, та хто її не любить,
коли життя цвіте, як пишний сад,
І мов у сні, шепочуть листя губи,
і квіти шлють солодкий аромат.
Люблю весну, коли плюскочуть ріки,
коли рида од щастя соловей
і заглядає сонце під повіки
У тишині задуманих алей...
Весна вдягла у зелень віти в дуба,
Уже курличуть в небі журавлі.
Люблю весну, та хто її не любить
на цій чудесній, радісній землі!

(В. Сосюра)

- Випиши виділені дієслова і зв'язані з ними за змістом іменники. Добери до них відповідні дієслова 2-ої особи однини і множини теперішнього часу. Закінчення виділи.

272. Із розсипаних слів склади прислів'я. Запиши.

- 1) їсти, не сиди, Хоч...ш, на печі, калачі.
- 2) посі...ш, Що, і, те, пожнеш.
- 3) за рік, спізн...шся, На годину, не здоженеш.

1. Які букви ти вставив замість крапок? Чому?
2. * За одним із прислів'їв склади текст-міркування.

273. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Якою буває роса на траві

Сонячним ранком під...ш у ліс і побач...ш на полях, на траві алмази. Усі вони блищать і переливаються на сонці різними кольорами — і жовтими, і червоними, і блакитними.

Коли підійд...ш ближче і розглян...ш, що це таке, то побач...ш, що це краплі роси зібралися в троєкутному листі трави і блищать на сонці.

1. Назви у першому реченні однорідні члени речення.

2. Які слова мають таку будову: ?

§ 28. Третя особа дієслів

274. Добери до тексту заголовок.

Дорогі, найрідніші для дітей мати й батько. Вони ночей недосипають, милують, ростять, плакають дітей. І Тарас любив свою ніжну, ласкаву трудівницю — маму.

Вона часто хворіла і, коли йому було дев'ять років, тяжко занедужала й померла. Гірко плакав Тарас за ненькою, але що можуть допомогти сльози?

(Д. Красицький)

- Спиши друге речення. Підкресли дієслова. Визнач особу. Виділи закінчення.

275. Розглянь таблицю.

Особа	Число	Питання	I дієвідміна	II дієвідміна
3-тя	одн.	<i>він що робить? вона що робить?</i>	допомагає читає	мовчить говорить
3-тя	множ.	<i>вони що роблять?</i>	допомагають	мовчать

Усно добери до дієслів теперішнього часу відповідні форми майбутнього часу, зівстав їх закінчення. Зроби висновок.

У *третій особі однини дієслова I дієвідмини* мають закінчення **-е, -є, II дієвідмини — -ить, -їть**: читає, несе, мовчить, стоїть.

У третій особі *множини дієслова I дієвідмини* мають закінчення **-уть, -ють**, а *II дієвідмини — -ать, -ять: допомагають, несуть, мовчать, стоять.*

276. Склади і запиши речення з поданих слів. Іменники, що в дужках, став у потрібній формі.

Аурел
Тетянка
Кошеня
Діти

розглядають
дружить
вишиває
бавиться

(папірець).
з (книга).
(пам'ятник).
(серветка).

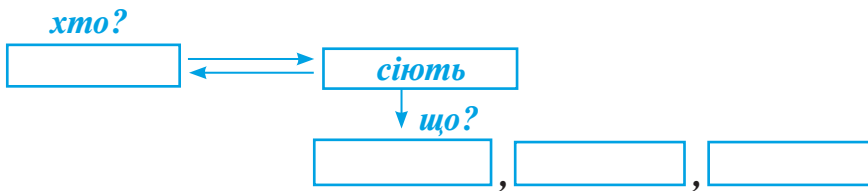
1. Виділи закінчення дієслів. Поясни їх написання.
2. Визнач відмінок змінених іменників.

277. Визнач дієвідміну дієслів і напиши їх у 3-й особі однини і множини теперішнього часу.

Сіяти, кидати, тягнути, приносити, дивуватись, ходити.

Зразок. Любити – любить, люблять.

- Побудуй речення за схемою.

В українській мові в *дієсловах* 3-ої особи однини і множини після букви **т** завжди пишеться **м'який знак**.

Вимовляй і пиши правильно!

люби[т']
голуби[т']

любить
голубить

278. Поміркуй, які слова треба виділяти голосом.

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане, —

І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А дітям більше буде.

(Л.Глібов)

- Випиши дієслова. Постав їх у формі 2-ої особи однини і 3-ої особи множини. Виділи закінчення.

279. Визнач тип тексту.

Як тільки розквітне мати-й-мачуха, тоді ж або через кілька днів розквітнут... і голуба проліска, чистяк весняний. А за два-три дні запилит... вільха, потім горішник, а за ними і верба.

Ти, мабуть, зустрін...ш вербу гостролисту, або краснопал, як її ще називають... . У неї красиві, з сивуватим полиском червоно-бурі пагони. А скоро з'являться пухнасті квіточки.

Не ламай, не каліч вербу заради симпатичних котиків. Помилуйся її красою і дай це зробити іншим!

1. Знайди у тексті спонукальні речення. Які вони за інтонацією?
2. Спиши перші два абзаци. Підкресли дієслова 3-ої особи однини і множини. Поясни їх написання.

280. Добери до тексту заголовок.

Ліс ще дрімає в передранішній тиші... Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. Тихо навкруги, мертво... Лиш де-не-де прокин...т...ся пташка, непевним голосом обізвет...ся зі свого затишку. Ліс ще дрімає..., а з синім небом вже щось ді...т...ся: воно то зблідне, наче від жаху, то спашне сяйвом, немов од радощів. Небо мін...т...ся, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає вершечки чорного лісу... Стрепенувся врешті ліс і собі заграв... Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комахня, розітнулося в гушині голосне щебетання й полинуло високо — туди, де небо мін...т...ся, де небо грає всякими барвами...

(М. Коцюбинський)

1. Чим тобі сподобався опис літнього ранку в лісі? Які вислови з нього запам'ятались? Поясни, як ти розумієш речення: «Ліс ще дрімає в передранішній тиші». Яке слово тут вжито в переносному значенні?
2. Випиши дієслова з пропущеними буквами. Визнач час, дієвідміну, особу, число. Поясни написання.
3. Провідміняй дієслова *стояти*, *дрімати*. Постав їх у формі майбутнього часу і зміни за особами.

281. Прочитай, розкриваючи дужки. Яку картину ти уявляєш, читаючи текст?

Травень — це розквіт і буяння зелені. Дерева і різні кушки (поспішати) прибратися на свято весни. Кожен день (приносити) щось нове: з'явилися блакитні незабудки, (розпускатися) фіалки.

Ще трохи — і (розгорнутися) чашечки конвалії, (зацвітати) ніжна суниця.

- Спиши, вживаючи дієслова, що в дужках, у потрібній формі.

282. * Продовж казку. Дай їй заголовок.

Прокинулася суниця з першим промінчиком сонця. Розплющила оченята, кліпнула пелюстками-віями і посміхнулася...

- Підкресли дієслова. Визнач їх час.

§ 29. Змінювання дієслів у минулому часі за родами (в однині) і числами

Як змінюються дієслова минулого часу?

Порівняй:

Хлопчик
Дівчинка
Пташеня
Діти

співав
співала
співало
співали

грав
грала
грало
грали

Дієслова минулого часу в однині змінюються за родами:

чоловічий рід
жіночий рід
середній рід

що робив?
що робила?
що робило?

танцював
танцювала
танцювало

У множині дієслова минулого часу не змінюються за родами:

що робили? | грали | читали | гомоніли

283. З'ясуй, які закінчення і суфікси властиві дієсловам минулого часу.

Однина			Множина для всіх родів
<i>Чоловічий рід</i>	дідусь	сидів, ніс	сиділи, несли
<i>Жіночий рід</i>	бабуся	сиділа, несла	
<i>Середній рід</i>	кошеня	сиділо, несло	

Число і рід дієслів у минулому часі розрізняються не тільки закінченнями, а й суфіксами: сиді^в, сиді^л_[а], сиді^л_[о], сиді^л_[и].

284. Запиши дієслова і їх форми у минулому часі. Познач суфікс і закінчення.

Зразок. Будувати — будува^в, будува^л_[а], будува^л_[о], будува^л_[и].

Відвідувати, стерегти, ремонтувати, вести, сіяти, доглядати, брести.

285. * Побудуй речення за змістом малюнків на стор. 113, використовуючи дієслова минулого часу. Три речення запиши. Підкресли дієслова, визнач їх число, а в однині рід. Користуйся правилом.

Число і рід дієслів минулого часу розрізняються за допомогою закінчень та іменника або займенника, з якими вони зв'язані в реченні за змістом.

286. Прочитай текст про себе. Подумай, в якій формі треба поставити дієслова, що в дужках.

Метелик із росою на крилі

Оксанка вранці (вийти) в сад. (Сходити) сонце, (співати) пташки.

На яблуневому листочку Оксанка (побачити) метелика. Він (сидіти), поволі-поволі ворушачи крильцями. На одному з них Оксана (побачити) краплину роси. «Це ж метелик боїться махнути і полетіти, бо струсить гарну таку краплину», — (подумати) Оксанка.

Дівчинка (стати) над метеликом, затамувавши подих. Їй (хотітися), щоб час (зупинитися). Щоб сонечко не (підніматися) вище, щоб не (минути) ранкова прохолода, щоб із крильця свого не (стріпнути) метелик роси.

(В. Сухомлинський)

1. Що вразило дівчинку? Чого хотілося Оксанці?
2. Спиши, розкриваючи дужки. Підкресли дієслова минулого часу та іменники або займенники, з якими вони зв'язані за змістом. Визнач число і рід дієслів.
3. Дієслово *вийшла* проаналізуй як частину мови за схемою.

Пам'ятка

1. Назви аналізоване слово.
2. Визнач, якою частиною мови воно є.
3. Визнач час дієслова.
4. У теперішньому і майбутньому часі визнач особу, число і дієвідміну, у минулому — число і рід.
5. Яким є членом речення?

287. Утвори форми дієслів минулого часу. Правильно наголошуй утворені дієслова.

Принести, привезти, лити, нести, мести.

<i>віз</i>	<i>везло́</i>
<i>ніс</i>	<i>несло́</i>
<i>везла́</i>	<i>везлі́</i>
<i>несла́</i>	<i>неслі́</i>

 Зверни увагу на ті дієслова у минулому часі, які у вашій місцевості вживаються з наголосом, що не відповідає літературній нормі.

288. Перекажи текст. Добери заголовок.

Маленький Ромчик із сусідським Юрком ганяв м'яча по подвір'ю і ненароком упав. Забивши руку, він голосно заплакав⁴. Зачувши плач, мама вибігла з хати, підхопила сина, поцілувала забиту руку, витерла сльози, ніжно притулила до себе і почала втішати:

— Я знаю, що боляче, але ж ти мужчина, потерпи трішечки. Ти ж у мене найкращий синочок, ти моє сонечко, мій горобчик... Заспокойся.

Увечері мама різала цибулю на салат. На очах з'явилися сльози.

Ромчик подумав³, що мама врізала³ пальця і плаче. Підбіг до неї, ніжно обійняв і почав заспокоювати:

— Не плач, мамочко! Ти у мене найкраща. Ти мій зайчик, ти мій малесенький крокодильчик і чебурашка.

(В. Нижеголенко)

1. Як ти вважаєш, чому Ромчик знайшов для мами такі слова?
2. Перепиши останній абзац. Підкресли дієслова минулого часу. Визнач їх число і рід.

§ 30. Дієслова на *-ся (-сь)*. Значення, вимова і правопис

289. Прочитай уважно пари дієслів. Чи відрізняються вони за значенням? Яка частина слова змінила значення дієслова?

зустрічає (<i>кого?</i>)	—	зустрічається (<i>з ким?</i>)
ховає (<i>що?</i>)	—	ховається (<i>за чим?</i>)
збирає (<i>кого?</i>)	—	збирається (<i>хто?</i>)

- Склади і запиши речення з дієсловами другого стовпчика.

290. Знайди у вірші слова, вжиті в переносному значенні.

Зірка

Із коромислом по воду
аж до моря зірка ходить.
Коли зірка йде по воду —
весело сміється,
коли зірка йде з водою —

срібло з відер летється.
Летється чисте срібло з відер
на маки й калину,
на заквітчану у місяць
срібну Україну...

(Є. Гуцало)

1. Випиши дієслова на *-ся*. Зверни увагу на вимову та написання.
2. Як вимовляємо буквосполучення *-ться*?

Вимовляй і пиши правильно!

весели[ц'а]

веселиться

291. Спиши текст, вставляючи замість крапок пропущені букви.

Оживе річка — розілет...ся ш...рокими морями. Про...кинет...-ся⁴ небо яскравою блаки...ю, зацвіте білосні...ними, вже літніми хмарками.

Оживе й торішня зелень трав, підмолодит...ся, прикрасит...ся квітами: блідо-жовтими, темно-ліловими, блакитними.

292. Прочитай вірш, правильно вимовляючи дієслова на *-ться*.

Заєць

Заєць має двоє вух.
Як одним він рухає,
Другим слухає вітрець,
Що за полем дмухає.

А коли настане ніч,
Спатовьки вкладається —
Одне вухо стеле він,
Другим накривається.

(Д. Павличко)

- Спиши. Виділи особові закінчення дієслів, поясни їх правопис.

293. Додай до поданих дієслів суфікс **-ся**:

зустрічаєш	спиняєш	обливаєш	турбуєш
дивуєш	навчаєш	одягаєш	вітаєш

- Прочитай утворені дієслова, зверни увагу на їх правопис.

Вимовляй і пиши правильно!

бо́ре[с':а]

борешся

294. Прочитай подані речення за правилами української літературної вимови. Запиши їх на електронні носії. Прослухай запис. Вислов своє зауваження з приводу вимови, відбитої в записі.

1. Чого в молодості навчишся⁴, те на старість як знайдеш³. 2. З добрим поведешся — розуму наберешся, з ледарем поведешся — горя наберешся. (*З народної творчості*)

- * Склади твір-міркування, висновком якого було б одне із прислів'їв. Запиши.

Запитання і завдання для повторення

1. Розкажи про дієслово як частину мови.
2. Як змінюються дієслова в теперішньому і майбутньому часі?
3. Які особові закінчення мають дієслова I-ої та II-ої дієвідмін? Наведи приклади.
4. Як змінюються дієслова в минулому часі? Наведи приклади.
5. Подані дієслова зміни за особами і числами. Запиши.

Пекти, хотіти, морозити, любити, мастити, ловити, садити.

6. Як вимовляємо буквосполучення *-ться*, *-шся*? Наведи приклади.

Прикметник

§ 31. Прикметник як частина мови

295. Визнач головну думку вірша. Чи пристаєш ти до неї?

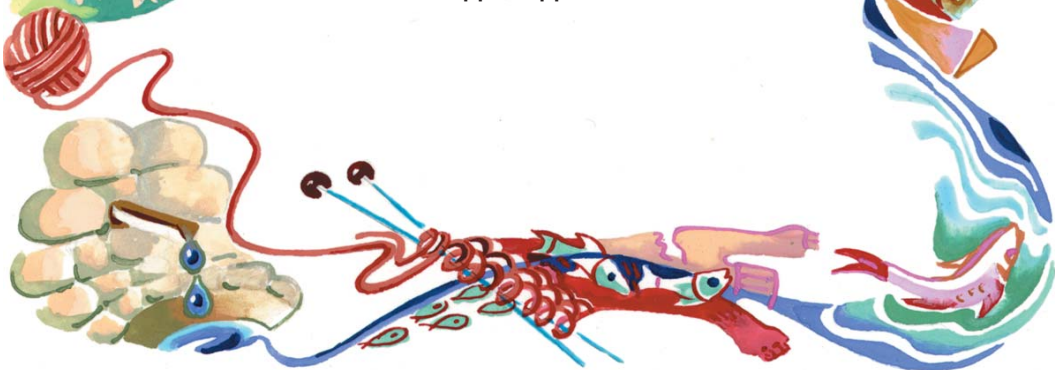

Все — із доброго чи злого —
починається з малого.

Листя вироста з листочка,
З нитки витчеться сорочка,
Хліб — з маленької зернини,
дощ — із чистої краплини.
Проганяй мерщій дрімоту
і рукам давай роботу.

(М. Сингаївський)

1. Пригадай, яка частина мови використовується для назв ознак предметів. Назви прикметники.
2. Яку роль виконують у нашій мові прикметники? Що вони означають? На які питання відповідають?

 296. Постав питання до виділених слів. Якою частиною мови вони є?

Світ навколо нас складається із речей. Коли ми придивляємося до цих речей, ми починаємо розуміти, що кожній з них притаманні свої властивості і якості. Я кажу: *величезний, темно-сірий, товстошкірий, товстоногий, хоботonosий...* Зупиняюсь! Ти вже давно здогадався, що це слон. Бачиш, перелік його постійних ознак допомагає впізнати предмет.

- * Склади загадку про будь-яку тварину, використовуючи тільки прикметники.

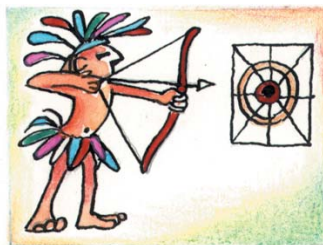
 297. Розглянь малюнки і прочитай підписи до них. Як ти вважаєш, який із підписів точніше відображає намальоване?

Руки
Брудні руки

Звір
Страшний звір

Постріл
Влучний постріл

- За одним із малюнків склади гумористичний твір-опис і запиши його (5-7 речень). Підкресли прикметники. Усно став до них питання.

Прикметник — це частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на питання *який? яка? яке? які?*

Прикметники змінюються за *родами, відмінками, числами.*

298. Випиши прикметники, групуючи їх за значенням так: прикметники, що означають а) якості людини; б) колір або масть; в) смакові якості.

Молодий воїн, старий слюсар, кволий хлопчик, веселий учень, гордий юнак, мудрий учитель, зелений чай, жовтий папір, гіркий перець, кисле яблуко, солодка цукерка, буланий кінь, рухливий малюк.

- З трьома словосполученнями склади речення.

 299. Зразком якого стилю є цей текст? Чому ти так думаєш? Дай йому заголовок.

Дівчина одбігла трохи і собі стала. Озирнулась, глянула на нього веселими очима, усміхнулась свіжим, молодим личком.

Чорне кучеряве волосся, завітчане польовими квітками, чудово вилося коло білого чола; тоненькі пасма того чорного, аж полискуваного, хмелю спадали на біле, рум'яне личко, як яблучко наливчате; очі оксамитові, чорні — здається, сам вогонь говорив ними...

*На виду — тут:
на обличчі.*

Дві чорні брови, мов дві чорні п'явки, повпивалися над очима, злегенька прикритими довгими віями.

Сама — невеличка, метка й жвава, з веселою усмішкою на виду, вона так і вабила до себе.

(За П. Мирним)

- Випиши словосполучення з прикметниками, постав питання від головного слова до залежного. Поміркуй, які прикметники описують зовнішні риси, а які — внутрішній світ дівчини.

300. Склади словосполучення з прикметниками. Запиши.

Широкий, глибокий, вузький, легкий, прямий, важкий, крутий, косий, мілкий.

- Чи є серед прикметників антоніми? Назви їх.

301. Добери і запиши синоніми до прикметників.

Вірний друг, чепурна пташка, хоробрі бійці, жвава дівчина.

302. Утвори словосполучення. Запиши їх. Від чого залежить рід, число, відмінок прикметників?

Ріка, поле, степ, лани (широкий); Молдова, Кишинів, село, міста (рідні).

- Виділи закінчення прикметників в однині та множині.

Прикметник завжди стоїть у тому числі, роді й відмінку, що й іменник, з яким він зв'язаний

303. Як ти розумієш відповідь бабусі? — Якби у мене були руки білі, то не було б ні тіста, ні голуба.

Чорні руки

Бабуся замісила білого-білого пшеничного тіста. Тісто пишне, м'яке.

— Бабусю, спечить мені голуба, — попросив Юрко.

Руки бабусині почали ліпити голуба.

Юрко не міг відірвати очей від бабусиних рук. Немов уперше побачив він, що руки у бабусі чорні-чорні, сухі, зморщені, а пальці тонкі й рухливі. Бачить Юрко, як ліплять пальці крильця, кожну пір'їнку виліплюють тонко й ніжно.

Витягла бабуся голуба з печі, а він білий-білий, ніжний і немовби збирається злетіти.

— Бабусю, — запитує Юрко, — чому це так: руки у вас чорні-чорні, а голуб білий-білий?

— Якби у мене були руки білі, то не було б ні тіста, ні голуба, — тихо промовила бабуся.

Юрко замислено дивився на голуба.

(В. Сухомлинський)

1. Поміркуй, яку роль виконують антоніми *чорний* — *білий* у цьому тексті.
2. Дай письмово відповіді на питання: 1) Які у бабусі руки? 2) Які пальці? 3) Яке було тісто? 4) Який вийшов голуб?
3. Підкресли прикметники. Визнач рід і число.

 304. Спиши, вставляючи пропущені букви. Над кожним прикметником надпиши його число і рід.

1. Від теплого слова і лі... ро...м...рзає. 2. Гостре словечко коле с...рдечко. 3. Слово чемне ко...ному приємне. 4. Міцну дружбу і вогонь (не) спопелить. 5. Під л...жачий камінь вода (не) т...че. 6. Щире слово, добре діло душу й серце обігріло. 7. Шануй учителя як рідного батька.

- Назви слова, в яких звуків більше, ніж букв.

 305. Запам'ятай татову пораду і користуйся нею в своєму житті.

Татова порада

Прибіг шодуху син додому,
До тата голосно гука:
— А я провідав у лікарні
Свого товариша-друга!
То ж правда, тату, я — чутливий
І маю серце золоте?
Замисливсь тато на хвилину
І так сказав йому на те:

— Коли тебе в тяжку годину
Людина виручить з біди,
Про це добро, аж поки віку,
Ти, синку, пам'ятай завжди.
Коли ж людині щиросердо
Ти зробиш сам добро колись,
Про це забудь, аж поки віку,
Мовчи й нікому не хвались!

(Л. Компанієць)

- Поясни значення висловів «серце золоте», «тяжку годину». У якому значенні — прямому чи переносному — вжито прикметники?

306. Склади речення зі словосполученнями: золота монета, золотий годинник, золота осінь, золота голова, золоті руки, золоте слово.

1. У якому випадку ти вживав прикметник у прямому значенні, а в якому — у переносному?
2. * Чи в усіх вивчених тобою стилях можуть вживатися прикметники в переносному значенні? Чому ти так думаєш?

307. Добери до поданих словосполучень «прикметник + іменник» синонімічні їм словосполучення «іменник + іменник» у родовому відмінку з прийменником з чи із. Постав від головного слова до залежного питання.

Бронзова статуя — статуя з бронзи, шкіряна сумка, паперовий кораблик, срібна каблучка, солом'яний капелюшок, березові дрова, глиняний глечик.

- З поданими словосполученнями склади речення. Підкресли в першому реченні підмет і присудок.

308. Розглянь малюнок. Склади міркування «Якими мають бути учні». Запиши. Визнач число і рід прикметників.

309. Поясни, як ти зрозумів прочитане. Перекажи своїми словами.

Повчання Володимира Мономаха

Старих шануйте, як батька, а *молодих*, як братів. Пам'ятайте, як учив *мудрий* Василь, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, *премудрих* слухати, старшим підкорятися, з рівними і *молодими* мати згоду і бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові.

(Переказав В. Близнець)

1. Спиши. Підкресли прикметники.
2. Які з виділених слів спільнокореневі, а які — форми одного слова?

§ 32. Відмінювання прикметників у однині

310. Чи знаєш ти, що трапилося 26 квітня 1989 року в українському місті Чорнобиль?

Лесик прокинувся рано! Він зиркнув на календар. Сьогодні 26 квітня. Субота. Ура! Сьогодні він вільний від нудних уроків, шкільної метушні.

Хлопчик вийшов на балкон, щоб досхочу надихатись свіжою ранковою прохолодою. Ген-ген, далеко за містом, десь поблизу атомної станції, він побачив незвичайне видовище.

На півнеба простягнулась дивовижна веселка. Вона мінилася всіма кольорами, які, напевне, тільки можна уявити. Лесик захоплено дивився на неї. Він ніколи не бачив такої чарівної веселки.

Вона нагадувала велетенську різноколірну кульбабу або ж безконечну порцію ескімо.

Маленький Лесик не здогадувався, що ця незвичайна веселка несе з собою смерть.

(За Н. Трач)

1. Випиши словосполучення іменників з прикметниками.
2. Виділи основу та закінчення прикметників. Зверни увагу на кінцевий приголосний основи.

Від *кінцевого приголосного основи* залежить *правопис* відмінкових закінчень *прикметників* в однині.

Прикметники, основа яких закінчується на твердий приголосний, у називному відмінку однини мають такі закінчення: у *чоловічому роді* — *-ий*, *жіночому* — *-а*, *середньому* — *-е*: *вільний*, *свіжий*, *вільна*, *свіжа*, *вільне*, *свіже*.

Прикметники, основа яких закінчується на м'який приголосний [н'] або [й], у називному відмінку однини мають такі закінчення: у **чоловічому роді** на письмі **-ій, -ий**, у **жіночому** — **-я**, в **середньому** — **-є**: син**ій**, безкра**й**; син**я**, безкра**я**; син**є**, безкра**є**.

311. Розглянь, як відмінюються прикметники. Визнач приголосний основи прикметників (твердий чи м'який).

Від-мінок	Однина		
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
Н.	який? весели й , син ій	яка? весела, син я	яке? веселе, син є
Р.	якого? весело го , син ього	якої? весело ї , син ьої	якого? весело го , син ього
Д.	якому? весело му , син ьому	якій? весел ій , син ій	якому? весело му , син ьому
З.	який? якого? як Н. або Р.	яку? веселу, син ю	яке? веселе, син є
О.	яким? весели м , син ім	якою? весело ю , син ьою	яким? весели м , син ім
М.	на якому? на якім? на весело му , на син ьому , на весел ім , на син ім	на якій? на весел ій , на син ій ,	на якому? на якім? на весело му , на син ьому , на весел ім , на син ім

У яких відмінках прикметників перед закінченням пишемо м'який знак? Чому?

Зверни увагу! У місцевому відмінку однини прикметники **чоловічого і середнього** роду можуть мати паралельні закінчення.

312. Запиши прикметники, групуючи їх за твердими та м'якими кінцевими приголосними основи.

Верхній, літній, досвітній, *сторонній*, *ласкавий*, дружний, дружній, радий, потрібний, *кривоший*.

- Виділені прикметники постав у родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках і запиши. Виділи основу та закінчення. Склади з цими прикметниками словосполучення.

дружній
дружний

313. Визнач, це розповідь, опис чи міркування. Доведи свою думку.

Зламана гілка

Зламав Івасик гілку ясеневу
і кинув геть, коли награвся нею.
Веселий він побіг собі додому.
Вона ж лежить на глинищі рудому.
В самотині зітхає гілка тяжко:
уже на ній (не) сяде більше пташка.
Вже вітерець її (не) захитає,
«Хитати ще?» — її (не) запитає.
В її прожилках (не) бродити соку,
(не) гріти мрію, ніжну і високу!
Івась у ліжку спить спокійно, тихо.
Невже (не) знає він, що скоїв лихо?

(А. Бортняк)

1. Чи зрозумів Івась, що він скоїв лихо? Як ти вважаєш?
2. Спиши вірш, розкриваючи дужки. Підкресли прикметники хвилястою лінією. Визнач відмінок.

Щоб визначити **відмінок прикметника**, потрібно:

1. Знайти іменник, від якого залежить прикметник.
2. Визначити відмінок іменника.
3. За відмінком іменника визначити відмінок прикметника.

Наприклад: На зеленому лужку закружляли діти в колі.

Закружляли (*де? на чому?*) на лужку — **М.в.**; на лужку (*якому?*) зеленому — **М.в.**

314. Пофантазуй, як можна продовжити цю казку. Добери до неї назву.

Тяжко занедужала мати трьох дочок. Наснився їй сон, що за крут... горою, за бистр... рікою, в далек... лісі є криниця. Як нап'ється вона з тієї криниці, то одужає. Розповіла мати дочкам свій сон.

Узяла найстарш... доня відерце ...

Вхопила відро середульш... доня ...

Узяла найменш... доня відерце ...

стárша — **найстárша**
мéнша — **наймéнша**

- Запиши. Підкресли хвилястою лінією прикметники. Які закінчення довелося дописати в кожному прикметнику? Познач їх.

315. Підготуйтеся до читання тексту в особах.

Я хочу сказати своє слово

Катерина Іванівна повела своїх маленьких першокласників у поле. Був тихий осінній ранок. Високо в небі летів ключ перелітніх птахів. Вони тихо курликали, і від цього в степу було сумно.

Учителька сказала дітям:

— Сьогодні ми будемо вчитися розповідати про осіннє небо. Хай кожен з вас добере для цього в рідній мові красиві і точні слова.

Діти притихли. Вони дивились в небо і думали. Через хвилину всі заговорили: «Небо син...-син... . Небо голуб... . Небо чист...». І все. Діти знову і знову повторювали одні й ті самі слова: син..., голуб..., чист... . Збоку стояла маленька Валя.

— А ти, Валю, що хочеш сказати? — запитала Катерина Іванівна.

— Я хочу сказати своє слово.

— Яке ж твоє слово про небо?

— Небо ласкав..., — тихо сказала дівчинка і усміхнулась.

Діти притихли, вони враз побачили в небі те, чого не бачили досі: «Небо сумн..., небо тривожн..., небо зажурен..., небо холодн...».

А небо грало, трепетало, дихало, як жива істота. І діти дивилися в його сумні сині-сині осінні очі.

(В. Сухомлинський)

1. Що розповіли діти про осіннє небо?
2. Яким вони побачили небо після Валиних слів? Випишіть речення, в яких описується осіннє небо.
3. Які з прикметників у цих реченнях вжито в прямому, а які в переносному значенні?
4. Подивіться у вікно. Яке весняне небо? Запишіть відповіді. Підкресліть прикметники хвилястою лінією. Позначте закінчення.

316. Поясни зміст речення «Струмочок незабаром впадає у велику річку життя, з порогами та вирами». Визнач тип тексту.

Я хочу, щоб повернулося дитинство

Шукаючи якусь книгу, я натрапляю на великий дитячий альбом. Фото нашого першого класу. Які ж ми були всі кумедні! А ось я стою в білосніжному шкільному фартушку під вітами каштана. Маленькими уривками встає моє дитинство. Яким би воно не було, все ж залишається найбарвистішою сторінкою в книзі людського життя. Я хочу повернути той час, коли жила безтурботним життям, коли щоранку прокидалася, сподіваючись на новий, незабутній день.

Кожний ранок був для мене водограєм барв, подихом безтурботного життя. Дитинство — неначе маленький паперовий кораблик, що спокійно пливе у маленькому струмку. Та струмочок незабаром впадає у велику річку життя, з порогами та вирами. Дитинство, куди ти йдеш? Повернися!

(Т. Кривошеї, 13 років)

- Випиши сполучення іменників з прикметниками, ставлячи між ними питання. Усно визнач відмінок.

317. * Напиши твір на тему: «Моє дитинство». Можеш використувати слова і вирази з тексту попередньої вправи. Визнач рід, число і відмінок прикметників.

318. Визнач тему і мету тексту.

Телефонна трубка

Одного разу прокинувся вночі Костя, чує стогін. Мама стогне. Ввімкнув Костя світло, бачить — мати лежить бліда, тяжко дихає.

— Ой, серце, сину... Біжи до телефона... Виклич швидко допомогу... Ти знаєш, як дзвонити... — І мати втратила свідомість.

Коли Костя почув про телефон, його охопив жах. Адже в двох найближчих будках він обрізав телефонні трубки, нових ще немає, він сам бачив сьогодні. Згадав, що телефон-автомат є ще біля залізничного мосту.

Побіг. Хочеться гукнути на весь світ: «Мама помирає, допоможіть, люди добрі!» Прибіг до мосту, а будки немає. Застогнав, заридав Костя, кинувся бігти додому.

Відчинив двері. Мати лежить бліда, не диха. «Мамо! Мамо!» — закричав Костя і впав на коліна перед ліжком.

(В. Сухомлинський)

1. Про що Костю попрохала мати? Чому його охопив жах? Як він намагався допомогти мамі? Чи допоміг?
2. Визнач рід, число і відмінок вжитих у тексті прикметників.

319. Серед поданих слів знайди синоніми та антоніми.

Добрий, серйозний, розумний, брутальний, веселий, енергійний, ніжний, щирий, лицемірний, принциповий, працьовитий, лінивий, дурний, нерозумний, несерйозний, злий, жадібний, грубий, лукавий, пасивний, нудний, підступний, безпринципний.

1. Значення невідомих слів з'ясуй за тлумачним словником.

Правда схожа на красиву, ясну дівчину. Молоду, жваву, веселу і лагідну. Очі в неї подібні до діамантів, що виблискують на сонці. А волосся, як пух молодого лебедя. Обличчя¹ вродливе, гладеньке. Мова тиха, спокійна, ласкава. Одяг, як у казкової царівни.

Неправда ж схожа на Бабу-Ягу — стару чаклунку. Очі в неї, як розжарені вуглини... Волосся розпатлане. Шкіра обличчя, наче дубова кора. Розмова її схожа на жаб'яче кумкання. Одяг брудний, пошарпаний.

(З творів учнів)

- Опиши *Правду* і *Неправду* своїми словами. Запиши. Познач закінчення прикметників.

324. Спиши прислів'я, розкриваючи дужки.

1. (Маленький) правдонька всі неправди переважить. 2. Правда (світліший) за сонце. 3. (Добрий) діло твори сміло.

1. Визнач число і рід прикметників.
2. Словосполучення прикметників з іменниками постав у формі орудного відмінка з прийменником з. З одним словосполученням склади речення.

325. З якого твору взято цей уривок? Визнач — це розповідь чи опис.

Я вдаривсь об когось і звалив його. Прочумавшись трохи, я побачив, що це була *невеличка*, років дев'яти, дівчинка. Вона не заплакала, хоч її *великі* сірі очі заблищали сльозою. Я мовчки, не знаючи, що казати, почав розглядати дівчинку. На ній була обідрана *поганенька* спідничка та *чорна* сорочка, а схудле *чепурне* обличчя було як сіль біле.

(Б. Грінченко)

1. Знайди опис зовнішнього виду дівчинки. Опиши зовнішній вигляд дівчинки.
2. До виділених слів добери синоніми та антоніми.

326. Опиши дівчинку за зразком.

Зразок. У неї блакитні очі, чорне волосся й кругле обличчя. Це дівчина з блакитними очима, чорним волоссям і круглим обличчям.

Слова для довідки. Волосся — темне, русяве, біле, руде. Очі — сині, блакитні, карі, зелені, сірі. Обличчя — кругле, бліде, смугляве, рожеве.

327. Опиши зовнішність свого товариша. Для цього вибери з довідки найточніші, найвиразніші слова, які допомогли б твоєму товаришеві впізнати себе.

Слова для довідки. Волосся: пряме, кучеряве, рівне, хвилясте, розкішне, рідке, довге, коротке, каштанове, світле, розкуйовджене.

Очі: великі, маленькі, вузькі, розумні, добрі, живі, задумливі, ясні, виразні.

Вії: темні, світлі, довгі, густі, загнуті.

Брови: чорні, світлі, широкі, вузькі.

Губи: товсті, тонкі, гарні.

Ніс: прямий, курносий, маленький.

Щоки: рум'яні, бліді, рожеві, товсті, круглі.

Обличчя: гарне, спокійне, цікаве, добре, зле, похмуре, бліде, сумне, кругле, продовгувате, розумне.

Одяг: він одягається елегантно, красиво, за модою, неохайно; носить костюм, сорочку, светр, джинси, куртку, черевики, туфлі, чоботи, кросовки, шапку, пальто.

§ 33. Вимова і правопис прикметників із суфіксами **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**

328. Які пісні чи легенди про козаків ти знаєш?

Запорізька Січ! Мабуть, немає жодної людини, яка б не чула про славу Запорізьку Січ, яка б не знала про січове лицарство-козацтво, про героїчні звитяги козаків у боротьбі з татарськими, польськими та іншими іноземними поневолювачами. Про козацькі походи, війни та подвиги сам народ, кобзарі, бандуристи, лірники склали пісні й думи. З уст в уста передавалися й передаються казки й легенди, повісті, вірші.

(За Є. Гуцалом)

1. Випиши з тексту прикметники з суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-**. Познач суфікси.
2. Знайди речення з однорідними членами, поясни розділові знаки.

У суфіксах **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-** після **с**, **ц**, **з** завжди пишемо **ь**: дніпровський, козацький, запорозький.

329. Прочитай вірш мовчки. Подумай, з яким почуттям треба читати його вголос.

Січ-мати

На острові, на Хортиці,
За порогами Дніпра,
Там зійшла *козацька* слава
Для народного добра.
Там стояли на сторожі
Запорожці Січові.

Ой, не раз там до схід сонця
Грала сурми бойові!
Тут життя і кров віддали
Запорозькі козаки,
Україну рятували
Від ворожої руки.

(Ю. Шкрумеляк)

1. Що ти знаєш про звичаї запорожців? Розкажи.
2. Поясни вживання великої літери.
3. Випиши виділені слова, познач у них суфікси. Поясни їх правопис. А ще в яких суфіксах будеш писати м'який знак? Наведи приклади.

330. Спиши текст. За яким правилом пишуться слова з пропущеними буквами?

Своєрідним продовженням народної традиції у зображенні коза..ого лицарства є казка «Запорожці» класика україн...ої літератури Івана Семеновича Нечуя-Леви...ого. Вперше вона була надрукована 1873 року у львів...ому журналі «Правда», окремою книжкою вийшла в Києві у 1874 році.

баский
боязкий
в'язкий
ковзкий
різкий

Біль і туга пронизують твір. Це біль і туга за тією Запорі...ою Січчю, яка була колись, за тим запорі...им січовим лицарством, що тут поряdkувало в давні часи.

Це біль і туга за вільною Україною, яку колись запорожці хоробро боронили від різних чужин...их зайд, за незалежною гетьман...ою державою, яку так і називали — Запорі...е Військо. (За Є. Гуцалом)

- * Візьми в бібліотеці казку І. С. Нечуя-Левицького «Запорожці» й познайомся з нею самостійно в повному обсязі.

331. За допомогою суфіксів *-ськ-, -цьк-, -зьк-* утвори прикметники. Запиши їх. З 2–3-ма склади речення.

Зразок. Кишинів – кишинівський.

Кишинів, Запоріжжя, Прут, Кавказ, Париж, Москва, Рибниця, Румунія, Чернівці, Тираспіль.

332. Перетвори словосполучення за зразком. Познач суфікси. Поясни їх правопис.

Зразок. Народ України – український народ.

Порти Одеси, школи Кишинєва, метро Києва, вулиця села, пороги Дніпра, слава козаків, мрії юнаків.

- Утворені словосполучення введи в речення.

Зверніть увагу! Перед суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-** приголосні можуть пом'якшуватись у вимові, але **ь** при цьому не пишеться: україн**ськ**ий, селян**ськ**ий.

Але м'якість звука [л'] перед суфіксом **-ськ-** позначається буквою **ь**: сіль**ськ**ий, тираспіль**ськ**ий, дануль**ськ**ий.

333. Прочитай слова, поясни зміни приголосних при їх утворенні. Введи їх у словосполучення.

Калуга — калужський, латиш — латиський, Золотоноша — золотоноський, турок — турецький, Кагарлик — кагарлицький, *співак*² — *співацький*², Балхаш — балхаський.

334. Які традиції козацтва зберегли їх нащадки? А чи можеш ти себе назвати дитиною козацького роду? Чому?

Настали нові часи, до нас повертається історична пам'ять. Ми, нащадки славних запоро...их козаків, беремо в славний похід у завтрашній день трагічну історію україн...ого народу, беремо неодмінно й героїчні звитяги запоро...ого козацтва. Поступово відроджується, стає на ноги україн...е козацтво. Тисячі юнаків присягають на вірність коза...ому братству.

(За Є. Гуцалом)

- Спиши. Підкресли прикметники з суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-**. Познач суфікси. Поясни їх вимову та правопис.

§ 34. Вживання м'якого знака перед закінченням прикметників

335. Визнач тип тексту. Дай йому назву.

Вчитель нам сказав: «Кожна людина своєю поведінкою нагадує якусь тварину... Одна ледаща, як наприклад, ведмідь, інша роботяща,

як бджола. Спробуйте намалювати своїх мам і татів у вигляді симпатичних тварин. Це буде добрим жартом, він розвеселить ваших батьків».

Вдома, як завжди, тато лежав на улюбленій канапі і читав газету. Я намалював його ведмедем у барлозі. А маму, яка прийшла з важкими сумками, вер-блюдом.

Я показав їм малюнки. Вони зареготали. Але по-тім тато сказав: «Навіщо ж виказувати домашні секрети? Краще намалюй мене у вигляді бобра, який будує будинок. А мама нехай буде без-турботною пташкою, яка радісно щебече з раннього ранку до пізнього вечора».

Я так і зробив. І віддав свої малюнки вчителю. І тоді тата залучили до ремонту школи. А маму зобов'язали співати у батьківському хорі. Гарний вийшов жарт.

1. На кого схожі твої батьки? У вигляді яких тварин ти їх намалюєш?
2. Визнач число, рід і відмінок прикметників у виділеному реченні. На який приголосний — твердий чи м'який — закінчується основа цих слів?
3. Словосполучення *безтурботна пташка і рання пташка, тихий вечір і пізній вечір* постав у родовому, давальному, орудному і місцевому відмінках. Виділи закінчення.
4. Спробуй зробити висновок про вживання м'якого знака перед закінченням прикметників.

У *родовому, давальному та місцевому* відмінках *однини прикметників чоловічого і середнього* роду з основою на м'який приголосний перед закінченням *пишемо м'який знак*.

Наприклад: *могутнього, могутньому, у могутньому*.

У *прикметниках жіночого* роду *ь* пишемо у закінченнях *родового й орудного* відмінків *однини*. Наприклад: *могутньої, осінньої, могутньою, осінньою*.

336. Провідміній прикметники разом з іменниками. Зверни увагу на відмінкові питання прикметників. Поясни необхідність вживання м'якого знака.

Синє море, вечірня зоря, славний запорожець.

337. Перепиши, додаючи необхідні закінчення.

1. Пролітав буйн... вітер в пустині по безкра..., мертв... полі.
 2. Це було чудов... літн... ранку. 3. Пізн... вечора я блукав містом.
- Доведи, що основа прикметника *безкраїй* закінчується на м'який приголосний.

Зверніть увагу! У прикметниках чоловічого і середнього роду однини з основою на [й] у родовому, давальному і місцевому відмінках пишемо **й**: безкрайому, довгошийому.

338. Провідміній словосполучення в однині. Запиши.

Рідний брат, справжній товариш, довгошиє гусеня.

- Виділи основу та закінчення прикметників. Однакові чи різні у них закінчення? А кінцеві приголосні основи? Як це відбивається в написанні?

339. Запиши вірш. Познач закінчення прикметників в однині. Визнач відмінок.

Стоять жоржини мокрі-мокрі.
Сплять діамантові жуки.
Під грушею у дикій моркві
до ранку ходять їжаки.
А в сні далекому, туманному,

не похиляючи траву —
Дюймовочка
в листочку капустиному, —
я у життя із вічності пливу.
(Л. Костенко)

Зроби висновок про закінчення прикметників у місцевому відмінку.

340. Відмінюючи прикметники великий, дружній, могутній, сформулюй правило вживання і написання відмінкових форм прикметників з основою на твердий та м'який приголосний.

1. Накресли таблицю відмінювання прикметників з основою на твердий і м'який приголосний.

Відмінки	Н.	Р.	Д.	З.	О.	М.
<i>Основа на твердий приголосний</i>	ий	ого	ому	ий ого	им	ому ім
<i>Основа на м'який приголосний</i>	ій	ього	ьому	ій ього	ім	ьому ім

2. Введи подані прикметники в речення. Підкресли підмет і присудок.

§ 35. Вимова та написання закінчень прикметників жіночого роду у давальному і місцевому відмінках однини

341. Знайди прикметники в однині. Визнач їх відмінок. Виділи закінчення.

Осінь у задумливій красі,
Золотом покриті небосхили.
Ми йдемо по вранішній росі
І дерева віття нахилили.

(Л. Рженецький)

У давальному та місцевому відмінках однини прикметники жіночого роду з основою на [й] мають закінчення **-ій**: безкрай**ій**. В усіх інших прикметниках пишемо **-ій**: могут**ній**, радіс**ній**.

342. Перепиши. Прикметники, що в дужках, став у формі давального чи місцевого відмінків.

1. В стороні (лісистий), ген біля стежинки зібрались яскраві сестригоробинки. 2. В (темний) я живу коморі, а коса моя надворі. 3. Хто в майбутнім хоче жити, той всім серцем закричить: “В (рідний) школі рідна мова!”. 4. У казці (кольоровий) усе таке чудове. 5. До зірок яскравих в (нічний) вишині я швидко доскачу на (чорний) коні. 6. Часто літом надівала по (новий) сорочці, а на зиму поскидала, посолила в бочці. 7. (Дружний) череді вовк не страшний.

1. Відгадай загадки.

2. Виділені прикметники проаналізуй як частину мови.

Пам'ятка

1. Аналізоване слово.	4. Яка частина мови?
2. Від якого слова залежить?	5. Рід. Число. Відмінок.
3. На яке питання відповідає?	6. Яким є членом речення?

343. Яку роль у тексті відіграють прикметники? Поміркуй, це текст-розповідь чи опис?

Брини... голосочок, як срібн... дзвіночок, по садочку лунає, та вже й соловейко, що співа раненько, так співати не здолає! Пісня

до роботи додає охоти, а Мар...яні вдень не до гуля...я — на роботі з ранку до смерка...я. На чужому полі ні...ки натомила, на чуж... роботі ручки натрудила, на чуж... городах цілий день полола, бур...-яном колючим руки поколола.

(Л. Українка)

1. Спиши, вставляючи пропущені букви. Прикметники підкресли хвилястою лінією, зверху надпиши відмінок.
2. В прямому чи переносному значенні вжито слово *срібний*? Доведи свою думку.

344. * Запиши вірш з пам'яті.

Між хмаринок білих
В голубій імлі
Нам несли на крилах
Весну журавлі.

(М. Лисич)

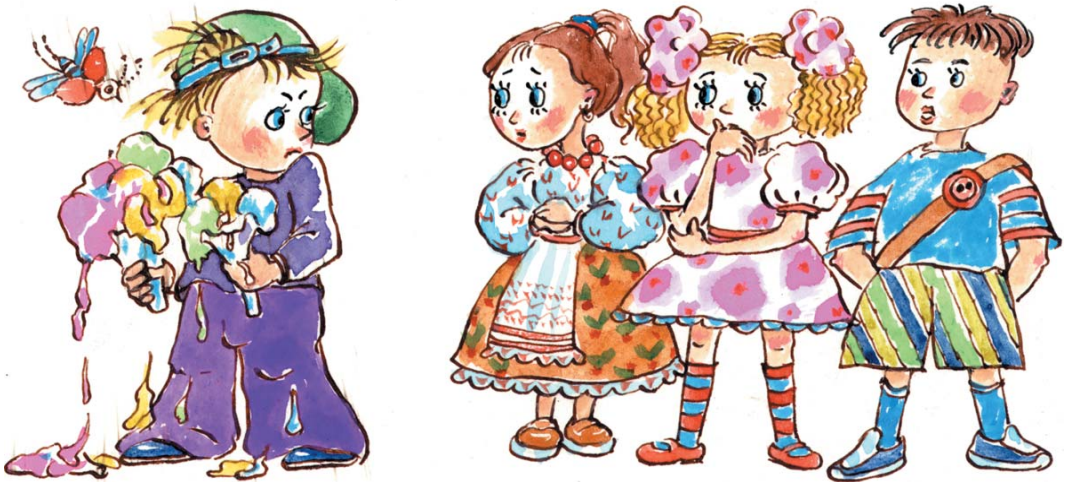
1. Визнач число і відмінок прикметників.
2. Знайди словосполучення, вжиті в переносному значенні.

345. З поданими словосполученнями склади речення. Визнач відмінок прикметників. Виділи закінчення.

В художн... літературі, вечірн... зорі, у квітуч... долині, з темн... хмари, блискуч... річкою, біл... березі.

346. Розглянь малюнок. Склади і запиши розповідь за поданими назвою, початком і питаннями.

Страшний черв'ячок

Жив собі на світі хлопчик. І був він дуже ненаситний. Іде раз вулицею, бачить — продають морозиво. Став він і думає: «Якби оце мені хто дав сто порцій морозива — ото було б добре».

(В. Сухомлинський)

1. Про що мріяв хлопчик? Чи здійснилась його мрія? Як ти гадаєш, що за черв'ячок поселився у хлопцеві?
2. Прикметники підкресли хвилястою лінією. Два з них розбери як частину мови.

§ 36. Відмінювання прикметників у множині

Як змінюються прикметники у множині?

347. Розгляньте таблицю відмінювання прикметників у множині.

Відмінок	Питання	Множина		
Н.	<i>які?</i>	кремезні,	могутні	дуби
Р.	<i>яких?</i>	кремезних,	могутніх	дубів
Д.	<i>яким?</i> <i>які?</i>	кремезним, кремезні,	могутнім могутні	дубам дуби
З.	<i>яких?</i>	кремезних,	могутніх	дубів
О.	<i>якими?</i>	кремезними,	могутніми	дубами
М.	<i>на яких?</i>	на кремезних,	на могутніх	дубах

1. Які закінчення мають прикметники у множині?
2. Користуючись таблицею, провідмінійте письмово у множині прикметники *яскраві сонячні промені*. Зробіть висновок про змінювання прикметників у множині.

Прикметники у множині змінюються тільки за відмінками, за родами вони не змінюються. Відмінок прикметника як у однині, так і в множині можна визначити за відмінком іменника, від якого він залежить. Наприклад:

Д.в.
будинкам (*яким?*)

Д.в.
новим

Д.в.
високим

О.в.
за будинками (*якими?*)

О.в.
новими

О.в.
високими

348. Запиши. У прикметниках, вжитих у множині, визнач відмінок. Виділи закінчення. З'ясуй, який кінцевий приголосний основи — твердий чи м'який.

Гарні, наче квіти

В нас дівчатка гожі,
різні та хороші.
Справді, он Марина —
пишна, як жоржина.
Кароока Оля —

наче та красоля.
Наші Галі, Віти —
гарні, наче квіти.
Різні та несхожі,
а красиві, *гожі*.

(Д. Білоус)

349. Знайди порівняння. Яку роль вони відіграють в казці?

Весна стояла в сонці, мов у повені.

— Ми теж — наче сонечка! — похвалилися кульбабки. — Бо ми жовті й променисті.

— Подумаєш! — обізвалися з клумби тюльпани. — Наші квітки гарніші. Ми — як червоні чаші! І в кожній — бджола або джміль.

— Ми глянули на світ і здивувалися, що в ньому стільки весни, — мовили низенькі братки. — Тому ми — як здивовані очі!

— Я цвіту білими перлами, — забриніла на це конвалія.

— А я — блакитними вітрячками! — залепетав барвінок.

— А я! А я! Тож я цвіту райським цвітом! — зашуміла рожева райська яблунька біля фонтана.

— А я, — сказав на це дощик, — зацвіту парасольками. Закрапав, і справді: на вулицях парасольки, на майданах парасольки — усе місто в парасольках, наче в лапатах яскравих квітках!

(З. Мензатюк)

1. Випиши словосполучення «прикметник + іменник», «прикметник + займенник». Визнач число і відмінок прикметників.
2. Поясни вимову і правопис слів *бджола* і *джміль*.

350. Перепиши, розкриваючи дужки.

Восени (бе...крайї) степами, (широкий) шляхами, від села до села крокує чудовий Велетень-Урожай.

Вітер ро...дуває його (біла шовкова) сорочку.

Плоди природи подарували йому свої (темно-синій, червоний) барви.

Ро...пушилися (золотистий) пшеничні вуса, ро...рум'янилися, наче яблука, щоки!

1. Визнач число, відмінок, а в однині й рід прикметників.

2. Розбери за будовою виділені слова. Зроби висновок, яка буква пишеться в кінці префіксів.

 351. Перекажи текст. Знайди в бібліотеці відомості про те, хто вперше привіз картоплю в Молдову, а також, як проникла картопля в Україну та в Росію.

Яких тільки скарбів не було в кованих скринях матросів Христофора Колумба та інших мореплавців часів іспанських морських завоювань! Іспанські каравели, які досягли берегів Нового Світу, повертаючись на батьківщину, везли коштовне каміння, прянощі й безцінні прикраси аборигенів.

Абориген — корінний житель.

Каравела — парусний корабель.

Тож не дивно, що коли один з моряків—шукачів щасливої долі в далеких таємничих країнах привіз з Південної Америки, з цього казкового Ельдорадо, скромний трофей — небачені в Європі екзотичні плоди, довгасті бульби з жорсткою оболочкою, — ніхто не звернув на *заморське* диво особливої уваги.

А ці «земляні яблука» насправді були дорогоціннішими від золота й коштовностей, і їм судилося поширитися по всій земній кулі під іменем «картопля» й впродовж віків годувати людство.

(З журналу)

1. Випиши сполучення прикметників з іменниками у множині, виділи в них закінчення, визнач відмінок. Поясни правопис.
2. До слова *картопля* добери кілька спільнокоренових. За допомогою чого вони утворилися?

352. Утвори словосполучення іменників з прикметниками.

1. Український, ніжний, столичний, буйний, синій, незабутній.
 2. Землі, простори, квіти, бульвари, весни, мелодії, перемоги.
- З трьома словосполученнями склади речення, підкресли в них головні і другорядні члени.

 353. * Попрацюй в бібліотеці, знайди матеріал і напиши, як виготовляють олівці сьогодні.

Найперші олівці

Англійська дослідниця Мері Лікі відкрила на гірському плато в Танзанії (Африка) наскельні малюнки, котрим не одна тисяча років.

Вона називає авторів цих малюнків першовідкривачами олівців. Бо знайшла тут аж 186 залишків стержнів із тваринного сала, які вважає прапрапрародичами сучасних олівців. Давні танзанійці робили їх кольоровими: сажа давала чорний колір, окисли заліза — червоний, домішки марганцю — коричневий.

1. Про що нове ти дізнався з тексту?
2. Визнач відмінок прикметників, виділи закінчення.

354. * Як ти розумієш зміст речень: «Я землі цієї крапля дощова», «...цар природи ти»? Поясни.

Все на землі, все треба берегти:
І птаха, й звіра, і оту травинку.
Не чванься тим, що цар природи ти,
Бо, врешті, ти — лише його частинка.
Я землі цієї паросток зелений,
Я землі цієї крапля дощова.
Заплеклись у мене, приросли до мене
*Й жито і дерева, квіти і трава*⁵.
Той, хто любить паростки кленові,
Хто діброви молоді ростить,
Сам достоїн людської любові,
Бо живе й працює для століть!

- Спиши. Над кожним прикметником надпиши скорочено його рід, число і відмінок.

355. Деякі твої однокласники вважають, що в першу чергу у людини повинен бути гарний одяг. Посперечайся з ними. Напиши твір на тему: «Людина починається з добра».

1. Над прикметниками скорочено надпиши рід, число, відмінок. Поясни написання закінчень.
2. Одне речення (на вибір) розбери за членами речення.

Запитання і завдання для повторення

1. Розкажи про прикметник як частину мови.
2. Як змінюються прикметники?
3. Як визначити рід, число і відмінок прикметників?
4. Як вимовляються і пишуться прикметники з суфіксами -ськ-, -зьк-, -цьк-?

ЯК ЗРОБИТИ ДЕНЬ ВЕСЕЛИМ

Займенник

§ 37. Займенник як частина мови

356. Як ви гадаєте, як зробити день веселим?

Як зробити день веселим

Ти прокинись
вранці-рано,
як над містом
сонце встане,
привітайся з ластівками,
з кожним променем ласкавим.
Сам гарнесенько умийся,
сам тихенько одягнися,
підійди до тата й мами
і скажи їм: — Добрий ранок!
Посміхнися всім навколо —
небу, сонцю, квітам, людям.
І тоді обов'язково
День тобі веселим буде!

(А. Костецький)

1. Знайдіть в тексті знайомі займенники. На яке питання відповідає займенник *ти*? На кого він вказує?
2. Замість яких слів вжито займенник *їм*? Поставте до нього питання. А яку він має форму в називному відмінку?

3. Подумайте, займенники називають особу чи тільки вказують на неї?

Займенник — це частина мови. *Я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони* — особові займенники.

357. Що спільного є в особових займенниках та іменниках? Чим відрізняються особові займенники від іменників?

Іменник втомився від праці важкої
І зачинився у спальнім покої.
Предмети втомився він називати
І вирішив трошки поспати.
Йому тільки лиш треба
Когось залишить замість себе.
Розпорядився одразу Іменник:
— Займе моє місце займенник.
Та от Займенник нізащо
Не міг назвати хто і що.
Йому іменник повелів
Завчити лише кілька слів.
То ж відповідь на все одна:
Я, Ти, Він, Вона —
Це коли є однина.
А слова для множини —
Ми, Ви та Вони.
Займенник може показати,
Та не в змозі називати.

(В. Лужецька)

1. Зроби висновок, чому ця частина мови так називається. Звір свій висновок з правилом.
2. Спиши вірш, починаючи зі слів «Та от Займенник...». Підкресли займенники. Які з них мають форму однини, а які множини?

Іменники називають предмети, а особові займенники тільки вказують на них. Вживаються особові займенники замість іменників, тому ця частина мови й дістала таку назву.

358. Прочитайте вірш Г. Бойка в особах.

Я і ти

- Хто до столу хоче сісти?
- Я!

- Хто варення хоче їсти?
- Я!
- А хто посуд мити буде?
- Ну вже ти відкажуй, Людо, а то я та й я!

(Г. Бойко)

- Назви займенники. Склади з ними речення. Запиши.

359. Склади і запиши невеликий твір «Я допомагаю мамі» (5-7 речень). Підкресли займенники.

§ 38. Займенники першої, другої і третьої особи однини і множини

360. Спиши жартівливий вірш І. Січовика.

З життя займенників

Я вишень тобі приніс.
Ти — задер угору ніс.
Він — дивився із вікна:
 де ж поділася *Вона*?

Посміхалося *Воно*,
 як летіли *Ми* на дно.
 Принесли *Ви* кавуни,
 а поїли їх *Вони*.

- Підкресли займенники. Поміркую, на кого або на що вони вказують. Спробуй замість займенників вжити іменники.
- До якої особи належать особові займенники?

Особові займенники *я, ми* належать до 1-ої особи, *ти, ви* — до 2-ої особи, *він, вона, воно, вони* — займенники 3-ої особи.

Займенники 1-ої особи вказують на особу (*я*) або багато осіб (*ми*), які говорять про себе.

Займенники 2-ої особи вказують на особу (*ти*) або особи (*ви*), до яких звертаємося.

Займенники 3-ої особи вказують на особу чи предмет (*він, вона, воно*) або особи чи предмети (*вони*), про яких (які) розповідають.

361. Чи знаєш ти, з якого твору цей уривок? Хто його автор?

Ми пішли ще далі в ліс. Бігали, гралися, забавка наздоганяла забавку, і хоч нам здавалося, що ми трохи походили, але й незчулися, як почало вечоріти. Тоді тільки побачили, що вже блукаємо в незнайомому місці.

— Василю, що ж ми будемо робити? — спитала Ксеня.
— Треба стежки шукати, — відповів я, — а то скоро смеркне.

1. Спиши. Підкресли займенники. На кого вони вказують? Визнач їх особу і число.
2. Назви дієслова. Визнач їх час.

362. Відгадай загадку. Займенники якої особи вжиті у вірші?

Без нього ми — не ми.
Складається потяг з вагонів,
воно — із окремих слів.
Без нього німі ми, мов коні,

і схожі на впертих ослів...
Чи має хто з вас заперечення,
що зі слів складається...

(І. Січовик)

363. Прочитай спочатку вірш, а потім розглянь малюнок і дай відповідь на питання.

Вихвалялись перехожим
три займенники-брати,
що без них ніхто не зможе
навіть посуд ВИ-МИ-ТИ.
Правда це чи, може, ні?
Дайте відповідь мені.

В		М		Т	
---	--	---	--	---	--

Р		К	
---	--	---	--

Як ти вважаєш, які букви треба вписати до клітинок, щоб одержати правильну відповідь? Назви ці займенники.

364. Добери до тексту заголовок.

Коли я після канікул пішов у четвертий клас, ми всі гасали по коридорах, бо дуже скучили одне за одним. Раптом із сусіднього класу вийшов хлопець. Він був пузатенький, маленький, у круглих окулярах на довгому гачкуватому носі. Він підійшов до нас і закричав:

— Чого ви бігаєте? Школа стара, вона може розвалитися!

Ми спитали у нього: — А ти хто такий? — бо раніше його не бачили. Він розправив піджак і поважно відповів: — Я — Директор Коридору!

Ми засміялись і побігли далі. А Директор Коридору ходив за нами, зупиняв і пояснював, що бігати ні в якому разі не можна. Коли задзвенів дзвоник, він поважно пішов у 1-Б клас.

(Р. Бондарчук)

1. Чи сподобався тобі Директор Коридору? Чому?
2. Спиши. Підкресли займенники, визнач їх особу і число.

§ 39. Відмінювання і правопис займенників 1-ої особи однини і множини

 365. Постав питання до виділених займенників. Як відмінюються займенники 1-ої особи?

Я скажу матері:

— Нене!

Прибіжу до неї я.

Чи вона прийде *до мене*:

— Олю, донечко моя!

З нею ми найкращі друзі.

З нею всюди я іду.

Ми і в полі, ми і в лузі,

Ми і вдома, і в саду!

Ляжу спати — приголубить

І тоді, коли вже сплю.

Мама дуже *мене* любить.

Я також її люблю.

(А. М'ястківський)

 366. Розгляньте таблицю відмінювання займенників 1-ої особи.

Відмінок	Питання	Однина	Множина
Н.	<i>хто?</i>	я	ми
Р.	<i>кого? у кого?</i>	мене, у мене	нас, у нас
Д.	<i>кому?</i>	мені	нам
З.	<i>кого? на кого?</i>	мене, на мене	нас, на нас
О.	<i>ким? з ким?</i>	мною, зі мною	нами, з нами
М.	<i>на кому?</i>	на мені	на нас

- Перепишіть. Зробіть висновок про написання займенників з прийменниками.

Займенники з прийменниками пишуться окремо: *до мене, від мене, для нас.*

У особових займенників не буває префіксів.

367. Спиши вірш із вправи 365. Визнач відмінок виділених слів. Яким членом речення вони є?

- Знайди слова, в яких відбулося чергування звуків у коренях.

У реченні *особові займенники можуть бути підметом* або *другорядним членом* речення.

 368. Підготуйся до переказу тексту.

Добраніч, мамочко!

Леся, захекана від швидкого бігу, вскочила у коридор і дзвінко вигукнула:

— Мамочко, як твої успіхи на роботі? А (в) мене — п'ятірка.

— Молодець ти (у) мене, — погладила мати доньку по білявому волоссячку. — Швиденько роздягайся і до столу. Я сьогодні пиріжків напекла — мовби знала, що ти п'ятірку принесеш.

Уминаючи третього пиріжка, Леся сказала, що вона і четвірку одержала. А потім виявилось, що і трійка потрапила в зошит.

Мама тільки зітхнула.

Уже лежачи в ліжку, Леся раптом пригадала весело: — Ой, мамочко, яка я забудькувата! Та ж мені сьогодні ще й двійку з читання вчителька поставила. Ох, і пам'ять же в мене! Добраніч, мамочко!

(В. Сухомлинський)

1. Як ти оцінюєш поведінку Лесі? Чи порадувала вона маму?
2. Спиши виділені речення, розкриваючи дужки. Поміркуй, правопис яких слів потребує пояснення.

369. * Хто такі пластуни? Де виникла ця організація?

Марш пластунів

Ми веселі пластуни,
Краю рідного сини.
Що не крок, то відкриття,
В мандри кличе нас життя,
За красу і за добро
І за рідний наш Дніпро.

Ми готуємось у бій.
Не страшний нам буревій!
Ми відважні пластуни,
Українські ми сини.
Для науки й відкриття
В мандри кличе нас життя.

(Г. Черінь)

1. Про які ще дитячі організації в нашій країні та поза її межами ти знаєш?
2. До слів *мандри*, *буревій*, *відважні* добери синоніми.
3. Випиши займенники 1-ої особи множини разом зі словами, з якими вони зв'язані за змістом. **Зразок:** *кликче (кого?) нас.*
4. Визнач, яким членом речення є виділені займенники.

370. Прочитай вірш, вживаючи замість питань, що в дужках, займенники 1-ої особи однини у відповідному відмінку.

(Кого?) ізмалку люблять всі дерева,
і розуміє бузиновий Пан,

чому верба, від крапель кришталева,
 (кому?) сказала: «Здрастуй!» — крізь туман.
 Чому ліси чекають (кого?) знову,
 на щит піднявши сонце і зорю.
 (хто?) їх люблю. (Хто?) знаю їхню мову,
 (хто?) з ними теж мовчанням говорю.

(Л. Костенко)

1. Перепиши вірш, розкриваючи дужки. Визнач відмінок займенників.
2. Поясни правопис виділеного слова. Наведи три приклади на це ж саме правило.

§ 40. Відмінювання і правопис займенників 2-ої особи однини і множини

371. Хотів би ти зі своєю мамою помінятися місцями чи ні?
 Чому?

О, якби ви, мами, з нами
 помінялися місцями!
 Уявіть собі, будь ласка,
 не життя у вас, а казка!
 Вас зі школи зустрічаєм.
 — Чи веселі ви? — питаєм.

І коли в моєї мами
 Двійка трапиться, словами
 не картатиму дарма,
 знаю — виправить сама.
 І не кину в злості мамі:
 — Чом товчешся під ногами?!

(О. Сенатович)

- Які займенники другої особи вжиті в тексті?

372. Розглянь, як змінюються займенники 2-ої особи однини і множини.

Відмінок	Питання	Однина	Множина
Н.	<i>хто?</i>	ти	ви
Р.	<i>кого? у кого?</i>	тебе, у тебе	вас, у вас
Д.	<i>кому?</i>	тобі	вам
З.	<i>кого? на кого?</i>	тебе, на тебе	вас, на вас
О.	<i>ким? з ким?</i>	тобою, з тобою	вами, з вами
М.	<i>на кому?</i>	на тобі	на вас

- Спиши. Зроби висновок про написання займенників з прийменниками.

373. Підготуйся читати текст в особах.

Інопланетяни рушили до свого корабля.

— Візьміть мене! — загукав Грицик. — Мені тут дуже погано.

— Тобі до нас не можна, — відповів Куйовдик. — У тебе чуб короткий.

— Куйовдику, може, візьмемо його? — запропонував Млявик. — Чуб у нього закороткий, але ж він теж ледачий. Після цих слів із Грицикового ранця, що лежав на піску, вискочила маленька двійка.

— Грицику, я з тобою! — пропищала вона і перетворилась в маленьку дівчинку.

— У тебе кудлатеня є? — ласкаво сказав Млявик. — Тоді швидше до корабля. Дівчинка весело підморгнула Грицику. Він від неї відвернувся.

— Ти мені, Грицику, подобаєшся, — прошепотіла дівчинка Двійка, — ти ледачий, навчаєшся погано, молодець. Я з тобою не розлучусь!

— І Двійка полізла цілуватись.

— Та одчепись ти! — Грицик одіпхнув її од себе.

(О. Габова)

1. Чи подобався Грицик дівчинці Двійці? Чому?

2. Знайди займенники, вкажи їх особу і число. Визнач відмінок займенників 2-ої особи.

374. Спиши, ставлячи займенники, що в дужках, у потрібному відмінку.

— Ти хто? — суворо запитав Кудлатар Грицика.

— Я з Землі прилетів. Наша планета так називається — Земля, — пояснив він. — (Ми) у школі казали.

— Ясно-неясно. А чому в (ти) чуб такий короткий? Ще й чорний?
— Кудлатар помацав Грицикового чуба. — Він що, не росте? Будеш у (ми) Чернишем.

— У (я) був довгий, але змусили постригись.

— Ну й даремно постригся, — Кудлатар поволі обійшов Грицика.
— У (ми) на планеті той назначніший, у кого чуб найдовший. Бачиш, який у (я)? — Кудлатар розкинув по плечах рожевого чуба. — Я найзначніший. Ти — найнезначніший, бо в (ти) чуб короткий. Тому їстимеш кислі яблука. Такий у (ми) закон.

(О. Габова)

1. * Ти вже прочитав кілька уривків із казки О. Габової «Грицик на планеті Кудлатиків». Якщо вона тебе зацікавила, візьми в бібліотеці, прочитай повністю і розкажи в класі.
2. Підкресли займенники другої особи. Яким членом речення є займенники?

§ 41. Відмінювання і правопис займенників 3-ої особи однини і множини

 375. Чи пив ти воду із джерела? Чому вода із джерела солодка?

Тато вийшли з хати з глечиком. Глечик великий, з вузькою шийкою, і зветься він тиква.

— Оринко, ходімо по воду, — покликали тато. Оринка вистрибом по листю до тата.

— До джерела, до джерела! — радісно загукала дівчина. У них до хати підведений водогін, але вода з крана недобра, з металевим присмаком. А ось із джерела аж солодка. Вони взялися за руки й

рушили до джерела. А назустріч їм осінній кіт: «Няв!» Це вже скоро обід, і Рудько нагадує, що він не проти попоїсти.

А листя шурхотить по землі. А каштани стукотять по стежці. А ось і джерело. Воно пульсує з-під кореня старезної верби і утворює криничку, а із кринички по дерев'яному жолобку витікає струмок.

- Випиши займенники 3-ої особи разом зі словами, з якими вони зв'язані за змістом. Зроби висновок про їх змінювання.

376. Розглянь, як відмінюються займенники 3-ої особи. Чим вони відрізняються? Свій висновок звір з правилом.

Відмінок	Питання	Однина			Множина
Н.	<i>хто?</i>	він	вона	воно	вони
Р.	<i>кого?</i> <i>від кого?</i>	його від нього	її від неї	його від нього	їх від них
Д.	<i>кому?</i>	йому	їй	йому	їм
З.	<i>кого?</i> <i>на кого?</i>	його на нього	її на неї	його на нього	їх на них
О.	<i>ким?</i> <i>за ким?</i>	ним за ним	нею за нею	ним за ним	ними за ними
М.	<i>на кому?</i>	на ньому	на ній	на ньому	на них

Після прийменників в займенниках 3-ої особи пишеться буква н: від нього, за ним, з нею, на них.

377. Прочитай вірш І. Жиленко. Дай йому свою назву.

Тишком-нишком, чапи-чапи,
в капелюхах, як гриби,
гноми шастають ночами, —
чапи-чапи, — сніг рипить...
В них носи — смішні, червоні,
і хода у них чудна.
Але ти не смійся, доню,
як побачиш їх з вікна.
То для них — страшна образа.
Пробурмочуть: — Що за смішки! —
І, розсерджені, одразу
перетворяться на шишки.

1. Знайди займенники 3-ої особи. Замість яких іменників вони вжиті? Визнач їх відмінок.
2. Випиши речення з іменником у кличному відмінку. Яке це речення за метою висловлювання?

378. Замість питань вставляй займенники 3-ої особи.

Небажане «кудлатеня»

Яблука росли просто над головою. Тільки-но Грицик намірився зірвати одне, як відчув: у (кого?)... в кишені щось заворушилося.

З (чого?)... *вистригнула* Двійка і, швидко прошепотівши своє двієчне заклинання, перетворилась у маленьку кудлату дівчинку. (Хто?)... спритно здерлась Грицикові на плече й стала з цікавістю роздивлятися кудлатиків.

— Дивіться, у (кого?) ... кудлатеня! — *вигукнув* хтось. — Яке гарненьке.

Усі довкола заусміхались і повеселішали.

— Це в тебе звідки? — спитав Кудлатар.

— Це... (хто?)... зі мною прилетіло, — відповів Грицик. — (Кого?) ... ваші космонавти покликали.

(О. Габова)

- Хто перетворився в «кудлатеня»? Як ти вважаєш, чому воно було небажаним для Грицика?

379. Чи часто ти звертаєшся до маленьких ключиків «Спасибі» і «Будь ласка»? Які ще маленькі ключики ти знаєш?

Чарівні слова

До всіх сердець, як до дверей,
є ключики малі.

Їх кожен легко підбере,
якщо йому не лінь.

Ти, друже, мусиш знати їх,
запам'ятать не важко:

маленькі ключики твої —
«Спасибі» і «Будь ласка».

(Г. Бойко)

1. * Напиши твір за поданими темами:
 - а) Зазеленіє старий пень, коли почує «добрий день».
 - б) Розтане навіть льодова брила від слова теплого «спасибі».
2. Підкресли займенники. Визнач їх відмінок.

380. Назви займенники. Вкажи їх особу і число.

Школа співу

Ось вам гномик Роптомтомик,
лісовий такий душок.
Будьте, діти, з ним знайомі,
хоч той гномик малючок.
Не дивуйтесь, що маленький —
він удався в татів рід.

Невеличка в нього ненька,
невеличкі баба й дід.
А живе він у хатинці
на поляні серед гір.
Розуміє звірів мову,
спів пташок і шепіт зір...
Люблю свою родину —
ми любимося всі.
Моя матуся й татко
найкращі на землі.
Скажу вам *таємницю*
про три мої скарби.
Я їх люблю найбільше —
люби, шануй і ти.

- Визнач відмінок займенників 2-ої особи.

381. Із скількох частин складається легенда? Визначте зачин, головну частину і кінцівку.

Напали на нашу землю вороги, спалили село, отруїли криниці. Залишилися тільки кілька стареньких хат. В одній хаті жила жінка з двома дітками. Не знали вони, що вода в криниці отруєна. Вийшла з хати дівчинка Наталочка. Була вона дуже красива, мала довгі коси, на шийці носила намисто з коралів. Набрала дівчинка в відро води та й напилася. Але не змогла отрута вбити дівчинку.

Сталося диво. Перетворилася Наталочка на красивий кущ, а її намисто на червоні ягоди. З того часу коло криниці і росте калина. Вийшов з хати хлопчик Іванко. Був він стрункий та вродливий.

Носив сірий одяг. Напився хлопчик води та й перетворився на журавлика. З того часу воду з криниці дістають «журавлі».

Вийшла з хати мати. Побачила, що сталося з дітьми, завмерла з горя, посивіла та перетворилася в сріблясту вербу.

З того часу біля криниць стоїть срібляста вербичка-мати коло своєї доньки-калини та синочка-журавля. Всі разом вони оберігають криницю від забруднення.

1. Назвіть особові займенники. Яку роль вони виконують у тексті?
2. Скільки в тексті абзаців? Поставте питання до кожного абзацу.
3. Складіть колективно план легенди. Запишіть його.

382. Ще раз перечитай легенду з попередньої вправи. Добери до неї заголовок.

- Перекажи легенду за складеним у класі планом. Переказ запиши. Підкресли займенники.

383. Добери заголовок до тексту і перекажи його своїми словами.

Пригоди папуги Жако

У Василька є папуга Жако. Жако дуже розумний папуга. Він може говорити людською³ мовою, знає всі букви і цифри, навіть таблицю множення вивчив. Тільки не поважає свого господаря: часто кричить йому «дурень» і «неук».

Одного разу відчинилося вікно — і Жако вилетів! Василько⁴ і його друзі довго шукали папугу, але знайти його так і не змогли.

У вихідний день, щоб якось розважитися, Василько пішов на рибалку. Довго сидів він на березі з вудилищем в руках, але чомусь не сіпало. І раптом вудилище смикнулося, а по воді пішли кола.

— Шука! Величезна шука! — вигукнув щасливий¹ Васько, але цієї миті йому над вухом залунало знайоме:

— Васько — дур-рень!

Від несподіванки Васько впустив вудилище, шука, звичайно, зірвалася, але він навіть не пошкодував за нею: адже з ним знову був Жако, його вірний друг.

- Випиши займенники разом зі словами, до яких вони відносяться. Усно постав до них питання. Визнач відмінок і число.

384. Прочитай, розкриваючи дужки.

Вовка з гуркотом ввалився до квартири.

— Що з (ким?)? — здивувалася мама. — Хіба у (кого?) уже скінчились заняття?

— Та ні! — заговорив Вовка. — Розумієш, (хто?) втік з останнього уроку.

— Хіба можна втікати з уроків? Як (хто?) вважаєш, це припустимо? Що в (кого?) трапилось? — розсердилася мама.

— Мене Петро Редькін душив на перерві і сказав, що після уроків знов душитиме. (Хто?) (кого?) завжди перемагає. (Кому?) набридло, ось (хто?) і втік на знак протесту.

— Та-ак! — сказала мама. — Але тільки (хто?) май на увазі, якщо (хто?) втік, то він все одно переміг. Здачу потрібно давати, а не втікати.

— А як я (кому?) її дам?! — закричав Вовка. Я (кому?) один раз крикнув: «Зачекай! (Хто?) (кому?) здачу дам!» Але (хто?) все одно втік.

- Що ти можеш сказати про хлопчиків? Як треба поводитися з однокласниками? Як вирішувати суперечки?

385. Прочитай, ставлячи займенники в потрібній формі.

Часто я отримую від (ви) листи, в яких ви пишете: «Я посварився (посварилася) зі своїм другом (подругою)... Що (я) тепер робити?»

Спробую зарадити (ви). Беріть аркуш паперу, діліть його навпіл, сідайте за стіл і напружуйте мозок. Напружили? А тепер олівцем чи ручкою ліворуч пишiть про все хороше, що ви бачите в своєму другові (подрузі), а праворуч — про все погане. Написали? Чудово!

Одрвіть праву половину аркуша, знищiть (вона) і забудьте про (вона). А лiву читайте й перечитуйте двiчі на день: зранку, як прокинетесь, і ввечері, перед сном. Порадьте зробити те ж саме й вашому другові (подрузі). Гарантую: після цього ви скоро помиритесь, і вже ніхто вас не посварить.

(З журналу «Барвінок»)

1. Чи сподобалась тобі порада редактора «Барвінка»? Вчини так, як радить журнал.
2. Випиши займенники. Вкажи їх особу і число.

Запитання і завдання для повторення

1. Розкажи про займенник як частину мови.
2. Назви займенники першої, другої і третьої особи.
3. Коли займенник починається з букви **н**? Склади речення з такими займенниками.
4. Із займенниками *мене, нас, вони, його, на мені* склади речення. Якими членами речення виступають займенники?

ХЛІБ — УСЬОМУ ГОЛОВА

Числівник

§ 42. Числівник як частина мови. Зв'язок числівника з іменником

386. Прочитай вірш Андрія Малишка. Про що у ньому йдеться? Знайди у вірші слова з числовим значенням. Чи можеш ти сказати, до якої частини мови вони належать?

Хвалилася птиця

Хвалилася птиця—
Пе-ре-пе-ли-ця:
— Здрастуй, спілий колосе,
Ясна зірко,
Діточок я вивела
Аж семірко!
— Не хвалися, птице —
Пе-ре-пе-ли-це!
Під моїми ж вусами,
Світлими та русими,
Зерна не облічено,
Числами не мічено:
Сім по сім
Та ще сім,
Та ще звершечку двадцять два,
Отакі мої слова,
Отакі ідуть жнива!

(А. Малишко)

387. Розглянь малюнки і постав питання до виділених слів:

один півень

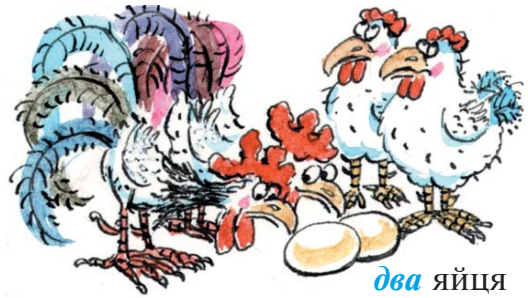
одна курочка

два півні

дві курочки

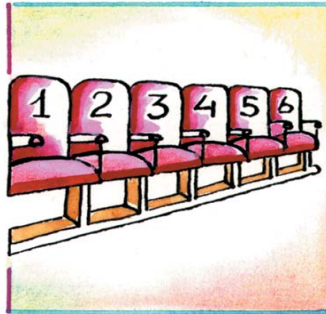
одне яйце

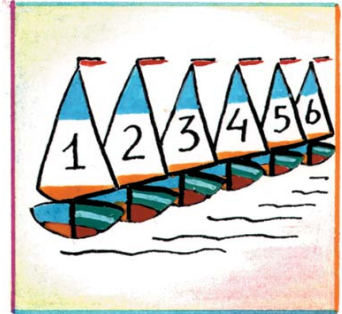
два яйця

футболіст
перший
другий
шостий

місце
перше
третє
п'яте

яхта
друга
четверта
шоста

- Які з поданих слів відповідають на питання *скільки?* і означають кількість предметів? Які слова відповідають на питання *який?* або *котрий?* і означають порядок предметів при лічбі?

Числівник — частина мови, яка означає кількість предметів, а також порядок предметів при лічбі.

Числівники відповідають на питання *скільки?* (*один, п'ять, п'ятсот*); *який? котрий?* (*перший, третій, п'ятий*).

388. Назви слова, що належать до відомих тобі частин мови. Яку роль у мовленні виконує кожна з них ?

**Скільки квітів
на клумбі росло?..**

Скільки квітів на клумбі росло?

Є для цього у мови число.

Скільки важить жирафа чи слон?

Є для цього у мови число.
Через річку попливши човном,
Котрий помах зробив ти веслом?
Є для цього у мови число.
Котру годину відбив вже годинник?
Котрий раз кукурікає півник?
Відповідь дуже швидко Числівник:
Перший, другий, чотири чи шість —
Нам числівник завжди відповідь.

одін
одина́дцять
чоти́ри
чотирна́дцять

(В. Лужецька)

1. Спиши три останні рядки. Підкресли числівники. Постав до них питання.
2. Подумай, для чого у мови число. На які питання може дати відповідь числівник?

389. Випиши речення з числівниками. Числівники підкресли, усно постав до них питання.

Спробуй уявити собі, що на світі не існує хліба. Ні хліба, ні булочок, ні матусиних запашних млинців чи пиріжечків... Правда, дивно було б? Тож не дарма кажуть: «Хліб — усьому голова».

Вперше хліб з'явився на землі понад п'ятнадцять¹ тисяч років тому. В пошуках їжі давні люди почали вживати колосся дикої пшениці, жита, ячменю. Згодом навчилися розтирати його між камінням і варити на вогнищі.

Перший хліб мав вигляд рідкої каші. Можна припустити, що якась частина каші вилилась на вогонь і перетворилася на рум'яний¹ корж. Своїм приємним смаком він здивував людину, і хліб почали пекти.

390. Назви числівники. Постав до них питання.

Довжина тулуба кита тридцять три метри, вага сто двадцять тонн. Найсильніший жук — носорог. Його вага чотирнадцять грамів, а

може тягнути вагу тисяча п'ятсот вісімдесят грамів. Найменше звірятко — землерийка. За добу вона встигає сто двадцять разів поїсти і сімдесят разів поспати. Людина може не дихати під водою дві хвилини, собака — три хвилини.

391. Перепиши, підкресли числівники.

1. Чотири брати живуть разом, а один окремо. 2. Пісня і праця — великі дві сили. 3. Стара Макариха-мати горда від того, що одинадцять синів — Макаровичів і п'ять дочок — Макарівен має, та ще ж невістки, сорок онуків, тридцять правнуків, як одна сім'я, одна родина. 4. Дощ у жнива — як п'яте колесо до воза. 5. Одне — творити язиком, а друге — тягти плуга.

- Назви звуки і букви в числівнику п'ять і в іменнику сім'я. Поясни їх правопис.

392. Розглянь малюнки годинників. Котру годину показує кожен із них? Використовуй різні способи називання часу.

Зразок. Десята година сорок п'ять хвилин. За п'ятнадцять одинадцята. За чверть одинадцята. П'ятнадцять хвилин на шосту.

393. Котру годину показує твій годинник? Відповіді запиши.

Уявно переведи маленьку стрілку на цифру 8, а велику — на цифру 2; маленьку — на цифру 4, велику — на цифру 10; маленьку на цифру 5, велику — на цифру 1.

394. Коли тобі потрібно назвати приблизну кількість, то використовуй слова і вирази:

приблизно сто учнів

близько двохсот глядачів

чимало часу

років дев'ять

значна частина завдань

понад сто

кілька олівців (до десяти)

не пізніше (раніше) сьомої години

- Усно склади розповідь про свій режим дня, використовуючи подані слова і вирази.

395. * Випиши словосполучення числівників з іменниками.

Кошеня компот варило,
 Дуже лапки потомило.
 Узяло відро води,
 Солі вкинуло туди,
 Одинадцять картоплин,

Капустину й п'ять морквин.
 І скришило залюбки
 Два червоних буряки.
 Добре все було б, та от —
 вийшов борщ, а не компот.

(Е. Железняков)

- Щоб не помилитися і не зварити замість компоту борщ, люди створили книгу рецептів. Такі книги є у кожної господарки, і у ваших мам вони теж є. Розглянь уважно рецепт приготування млинців. Склади свій рецепт, використовуючи числівники. Запиши.

396. Чому ми повинні шанувати й берегти хліб?

У великій пошані скрізь були майстри-пекарі. На їх честь складалося *багато* пісень, зводилися монументи. До наших часів зберігся у Римі пам'ятник пекарю, який жив дві тисячі років тому.

У кожного майстра хліб має свій смак. Бо кожен вкладає в нього свою майстерність, свій досвід. А ще в духмяному ароматі хліба, батонів чи булочок — нелегка праця тих людей, які обробляють землю, вирощують жито чи пшеницю, відвозять зерно до млинів, перемелюють його...

Тож шануй і бережи хліб!

Здавна у слов'ян існує звичай: усіх, хто приходить з добром, на знак поваги й дружби зустрічають хлібом. Приймаючи його на рушнику, хліб цілують, як святиню.

1. Зверни увагу на виділене слово. Постав до нього питання.
2. Склади речення зі словами *мало, чимало, небагато*.

Слова *багато, мало, небагато, чимало, безліч* відповідають на питання *скільки?* і означають загальну, не визначену числом кількість предметів. Вони *не є числівниками*.

397. Спиши текст, числівники записуй словами.

В Індії, Африці та на деяких островах Тихого океану ростуть справжні хлібні дерева. Їх плоди досягають іноді й 1 метра в довжину і важать понад 10 кілограмів. Запечені, вони мають смак пшеничного хліба.

398. Ти вже склав рецепт млинця? Спечи за ним для своїх друзів на свято млинець-гігант.

В Англію на млинці

Найбільший млинець діаметром 15 метрів, завтовшки біля 3 сантиметрів і вагою 3 тонни спекли тут у серпні 1994 року. А от французи були скромніші.

Кулінари з Плюарзеля вирішили обмежитися 6 метрами у діаметрі, площа їхнього виробу становила понад 28 квадратних метрів. На млинець пішло майже 150 кілограмів тіста. Вийшов він смачний.

399. Замість крапок встав числівники, які підходять за змістом. Запиши.

Рік має ... місяців. В одному тижні ... днів. Одна доба — це ... години. Одна година — це ... хвилин.

§ 43. Відмінювання і правопис окремих числівників

400. Визнач головну думку тексту. Дай йому назву.

Шелестить хлібне поле, ніби шепочуть щось колоски. І хіба можна вибачити тому, хто звернув з дороги на поле, пішов по колосках, почав давити їх ногами. Але найгірше тоді, коли кидають шматок хліба, навіть найменший. Бо це ж не просто хліб, затоптаний ногами, це серце хліборобське втопане в землю, це гідність людську затоптано, це пам'ять попрано людську.

Страшна довжелезна ніч лягла на землю України. 1933-й рік. Голодомор. Згадує Іван Михайлович Марченко, житель Запорізької області: «У нас в сім'ї було дев'ятеро дітей. Батько сказав, що зиму ми не переживемо. Взяв чотирьох, кому було більше десяти років, і пішли ми від села до села».

Попрано — грубо порушено.

1. Чи є у твоїй сім'ї живий свідок страшних років голодомору? Що він тобі розказував про той час?
2. Знайди в тексті числівники, випиши їх , постав до них питання.

401. Розглянь, як відмінюється числівник *один*. Чи має числівник *один* форми однини і множини? Чи має числівник *один* рід?

Н.	<i>скільки?</i>	один	одна	одно(одне)	одні
Р.	<i>скільких?</i>	одного	однієї	одного	одних
Д.	<i>скільким?</i>	одному	одній	одному	одним
З.	<i>скільки?</i>	один (одного)	одну	одно (одне)	одні (одних)
О.	<i>скількима?</i>	одним	однією	одним	одними
М.	<i>на скількох?</i>	на одному (однім)	на одній	на одному (однім)	на одних

- Склади словосполучення з числівником *один* у називному, орудному і місцевому відмінках.

402. Розглянь таблицю відмінювання числівників *два, три, чотири*. Що ти можеш сказати про особливості відмінювання цих числівників?

Н.	два	дві	три	чотири	п'ять
Р.	двох	двох	трьох	чотирьох	п'яти, п'ятьох
Д.	двом	двом	трьом	чотирьом	п'ятьом
З.	два, двох	дві, двох	три, трьох	чотири, чотирьох	п'ять, п'ятьох
О.	двома	двома	трьома	чотирма	п'ятьма
М.	на двох	на двох	на трьох	на чотирьох	на п'ятьох

403. * Спиши. Слова, що в дужках, постав у потрібному відмінку.

П'ять (відсоток, грам, тиждень). *Два* (сантиметр, кілометр, дециметр). *Три* (секунда, хвилина, година, доба, рік). *Чотири* (кілограм, центнер, тонна, гектар). *Два* (поле, літечко, озеро, море).

404. Запиши числа словами:

5, 6, 9, 10, 11, 15, 30, 50, 60, 70, 80, 500.

1. Як ти написав числівники на *-сот, -дцять, -десят* — разом чи окремо?

Числівники на -сот, -дцять, -десят пишуться разом: двадцять.

2. Від поданих числівників, які відповідають на питання *скільки?*, утвори числівники, які відповідають на питання *який? котрий?*

3. Із трьома-чотирма числівниками (на вибір) склади речення. Запиши їх. Числівники підкресли.

405. * Добери п'ять-шість прислів'їв та приказок, до складу яких входили б числівники. Запиши, числівники підкресли.

406. Прочитай арифметичні вирази.

$$65 + 30 =$$

$$78 - 54 =$$

$$11 \times 14 =$$

$$12 : 4 =$$

Зразок. $57 - 24 = 33$. Від 57 відняти 24 залишиться 33.

• Один з виразів (на вибір) прочитай і запиши різними способами.

Вимовляй і пиши правильно!

п'ят
шіст
дев'ят
одинадцят
двадцят

Ь

п'ятдеся**т**
шістдеся**т**
сімдеся**т**
вісімдеся**т**

п'ятдеся**т**
п'ятдеся**т**
п'ятдеся**т**
на п'ятдеся**т**

Ь

ох
ом
ома
ох

407. Розглянь, як відмінюються числівники *перший, другий, третій*.

Н.	<i>котрий?</i>	перший	другий	третій
Р.	<i>котрого?</i>	першого	другого	третього
Д.	<i>котрому?</i>	першому	другому	третьому
З.	<i>котрий?</i> <i>котрого?</i>	перший першого	другий другого	третій третього
О.	<i>котрим?</i>	першим	другим	третім
М.	<i>на котрому?</i>	на першому (-шім)	на другому (-гім)	на третьому (-тім)

1. Провідмій (усно) словосполучення *перший день, третя ділянка, другий рік*.
2. Склади речення про цікаві події.

408. З поданими словами склади словосполучення і введи два з них у речення.

Перший (день, випадок, урок ...) *Другий* (космонавт, рік ...)
... . *Третій* (будинок, спортсмен ...)

409. За допомогою словника поясни значення слів: *целюлоза, солод, тирса.*

Війна 1941—45 років. Вона була однаково нещадна як до українців, так і до молдован, як до росіянів, так і до білорусів. Війна — блокада — хліб — голод. Вимовляєш ці 4 слова, і перед очима постає Ленінград. Пайка хліба в голодному і холодному Ленінграді була 125 грамів в день. Ось такий шматочок хліба — і більше нічого. Та й то, хіба ж то був такий хліб.

Ось рецепт ленінградського хліба:

Борошно житнє дефектне — 45 г, жмих — 10 г, соєве борошно — 5 г, висівки — 10 г, целюлоза — 15 г, шпалерний пил — 5 г, солод — 10 г. А форми для хліба змащували машинним маслом.

А ось як годували українців, які були забрані до Німеччини на рабську працю. Годували українських рабів бруквою, а хліб, якщо й давали, то випечений за спеціальним рецептом: Віджимки цукрового буряка — 40 г, висівки — 30 г, тирса — 20 г, борошно з листя чи соломи — 10 г. Люди мріяли, що коли скінчиться війна і вони повернуться додому, то будуть їсти тільки хліб — запашний, рідний хліб Батьківщини.

1. Що повчального для себе ти взяв з цього тексту?
2. Склади міркування «Не кидайся хлібом — він святий».

410. Знайди слова, вжиті в переносному значенні.

Золота хлібина

Золоті руки зерно зібрали, змолотили, тісто замісили — хліб спекли. Лежить хлібина золота і ніби промовляє: любіть мене, шануйте, їжте та здоровими будьте.

(Т. Коломієць)

- * Напиши твір «Хліб — усьому голова». 1) Розкрий значення хліба в житті людини. 2) Напиши, як треба ставитись до хліба. 3) Поясни, чому хліб називають святим. Використовуй відомі тобі приказки і прислів'я про хліб.

Запитання і завдання для повторення.

1. Розкажи про числівник як частину мови.
2. Як відрізнити числівники від інших слів, що мають числове значення?
3. На які питання можуть відповідати числівники?
4. Запиши числа словами: 4, 5, 9, 11, 20, 50, 90, 300, 500, 700.

НА ПОРОЗІ КРАСНЕ ЛІТО

Прислівник

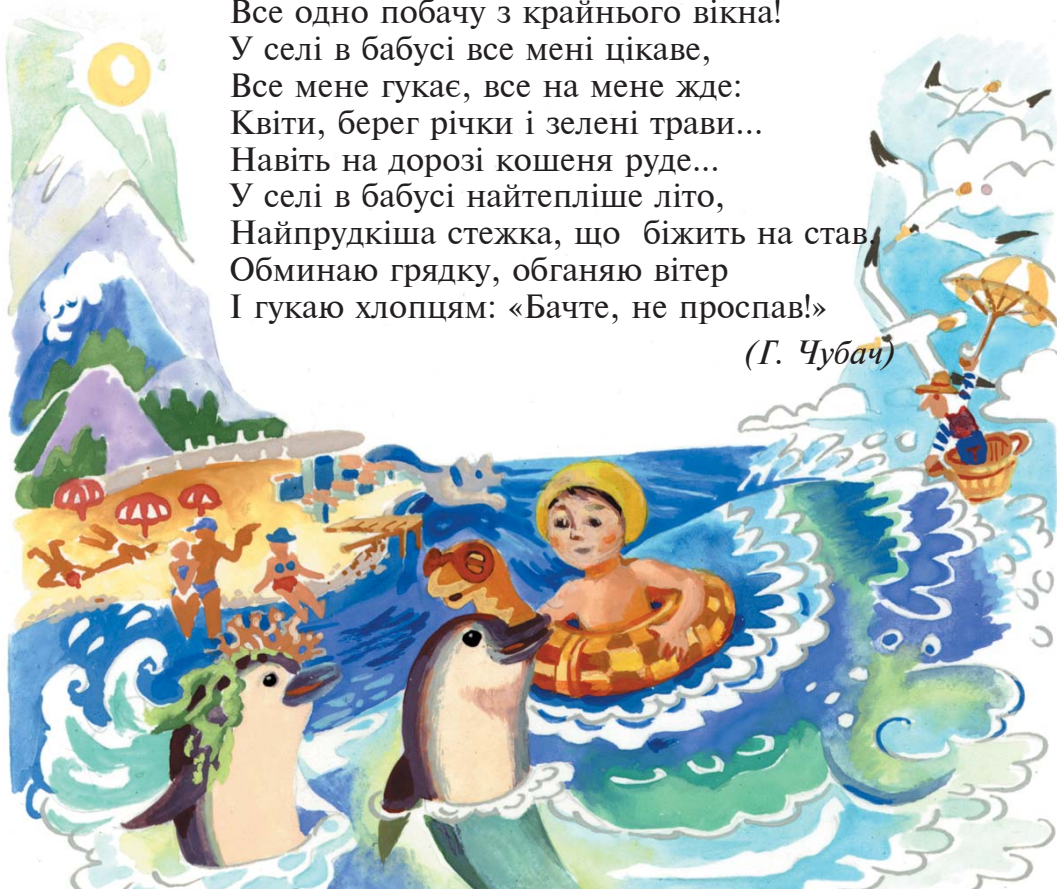
§ 44. Поняття про прислівник як частину мови

411. Що дивує і захоплює хлопчика в селі?

*У селі в бабусі прокидаюсь рано.
Стеля — вся у сонці, в променях стіна.
Кущики картоплі присідають марно —
Все одно побачу з крайнього вікна!
У селі в бабусі все мені цікаве,
Все мене гукає, все на мене жде:
Квіти, берег річки і зелені трави...
Навіть на дорозі кошеня руде...
У селі в бабусі найтепліше літо,
Найпрудкіша стежка, що біжить на став.
Обминаю грядку, обганяю вітер
І гукаю хлопцям: «Бачте, не проспав!»*

(Г. Чубач)

1. Установи зв'язок слів у виділених реченнях. Накресли моделі цих речень.
2. На яке питання відповідає слово *рано*? А слово *марно*?

412. На які питання відповідають виділені слова?

Навчати *по-батьківському*, їхати *сьогодні*, вставати *рано*, повертатись *додому*, дуже *добре*, юшка *по-полтавськи*, читання *вголос*, *надто* приємний.

Слова *сьогодні*, *рано*, *добре*, *вголос* та інші — **прислівники**.

Прислівник — незмінна частина мови, яка відповідає на питання *як? де? коли? звідки? куди? з якого часу? скільки?*

В реченні прислівник найчастіше зв'язується з дієсловом і буває другорядним членом речення.

413. Як ти розумієш зміст прислів'їв?

Зробив діло — гуляй сміло. Хто багато робить, той багато знає. Посієш вчасно — збереш рясно. Восени багач, а навесні прохач. На сонці тепло, а біля матері добре. Тяжко жити, коли між друзями нема згоди.

- Спиши. Прислівники підкресли. Постав до них питання.

414. Назви прислівники. На які питання вони відповідають? З якими словами зв'язані?

Запросини Боровичка-волинячка

Вибігла калина-чепуруха
 На узлісся у *ранковий* час,
 Боровик знімає капелюха:
 — Милостиво просимо до нас!
 Завітайте! Будьте, як удома,
 Утішайтесь щебетанням птиць!
 Вам усім галявина знайома
 І грибів уділить, і чорниць.

(Н. Горик)

1. До виділеного прикметника добери спільнокореневі прислівники. Познач у них корінь.
2. * Придумай веселу історію про пригоди Боровичка. Використовуй прислівники: *учора*, *несподівано*, *зненацька*, *швидко*, *повільно*, *вгору*, *вниз*, *весело*, *сумно*, *чудово* та інші. Запиши. Прислівники підкресли.

415. Поясни, як ти зрозумів пораду батька Мирослави «Завжди дбай про колос».

Як завжди, з...мля багато говорила Мирославі. Як часто вона розмовляла з нею — і з яблуневим цвітом, і з...л...ною травою, і синьою хвилею, і дзвонами колосся. Це все ввійшло в дівчину з самого д...тинства, ще відтоді, як одного разу узяв її, малу, батько на жн...ва, підняв у полі на руки й сказав:

— Д...вись, дон...чко, яка гарна с...лянська доля, коли навкруги є колос. Тож завжди дбай про колос.

(М. Стельмах)

1. Випиши словосполучення з прислівниками. Постав питання до прислівника.
2. Назви слова з *е, и*, що перевіряються наголосом та з *е, и*, що не перевіряються наголосом.

416. Постав запитання до кожної частини оповідання.

Ось він й прийшов, червень довгожданий! Не тільки сам прийшов, а й літечко красне привів із собою.

І вже з першого дня так заходився червень у роботі, що й спочити йому ніколи. У руці червень тримає пензлика червоного.

Прошелестів червень садом вишневим, як тут і вишні враз почервоніли. І городів зараз не впізнаєш — такі гарні стали. У полі хліба колосіють. І у пташок тепер клопоту додалось більше, ніж у кого: діточки маленькі з ячок вивелися.

А червень усе працює. Вже й рукава засукав, уже й дихається йому жарко-жарко... Місяць-трудоарик у червоній сорочці.

(За Ю. Старостенком)

1. Чому червень названо місяцем-трудоариком?
2. Випиши прислівники разом з дієсловами, які вони пояснюють. Усно став питання.
3. Яким членом речення виступають прислівники?

417. * Опиши схід сонця літнього дня. В описі використовуй подані прислівники і дібрані самостійно.

Є прислівники, які в реченні виступають головним членом, наприклад: *пусто, тихо, гарно, тепло, привітно*. Речення з такими прислівниками найчастіше характеризують навколишню обстановку, стан природи, стан людини.

Стан природи: вітряно тепло, тихо, сонячно, таємничою

Стан людини: легко, радісно, весело, приємно, бадьорою

§ 45. Вимова і правопис найуживаніших прислівників

418. Запиши прислівники. Запам'ятай їх написання.

Вбік, збоку, набік, вкупі, докупи, вгору, вгорі, догори, згори, додому, додолу, внизу, донизу, знизу, вдалині, ввечері, звечора, надвечір, зверху, вранці, зранку, напам'ять, вкрай, скраю.

*Незабаром
Ви куди?*

*Коротко кажучи
Ніяково*

419. Від іменників, що в дужках, утвори прислівники, які б відповідали на питання *коли?*

Квітка сонця

Квітка з золотими пелюстками схожа на сонце. Тому і називають її соняшником. Спить (ніч) соняшник, схиливши золоті пелюстки. Та (ранок), тільки сходить зірниця, пелюстки тремтять. То соняшник жде сходу сонця, радіє йому: «Добрий день, сонечко, я так довго чекав тебе!»

(День) сонце піднімається все вище і вище, пливе по небу. І соняшник повертає за ним свою золоту голівку. (Вечір) сонце заходить за обрій, і квітка востаннє усміхається його золотому промінню.

(За В. Сухомлинським)

1. Чому соняшник називають квіткою сонця?
2. Випиши прислівники. Зверни увагу на їх правопис.

420. До кожного з прислівників добери по кілька синонімів із довідки. Введи їх у словосполучення або речення.

До останку. Спочатку. Дуже. Мало. Потім.

Для довідки: ледве, далі, насамперед, зразу, опісля, геть-чисто, передусім, занадто, трохи, потому, значно, дощенту, надзвичайно, спершу.

Вимовляй і пиши правильно!

раз у раз
рік у рік

день у день
з дня на день

час від часу
кінець кінцем

421. Склади твір-розповідь, у якому події відбувалися б у певній часовій послідовності. Використовуй для цього прислівники.

Взимку, навесні, влітку, восени, спочатку, спершу, насамперед, передусім; потім, після того, нарешті, під кінець.

- Твір запиши. Підкресли прислівники. Усно став до них питання.

Повторення в кінці року

422. Визнач головну думку, мету, тип і стиль тексту. Добери до нього заголовок.

Робітники хотіли *спилити*² вербу.

— Не руште її! — попросив *схвильовано* Василько. І *взявся* за ручку пилки, зупинив. — Вона гарна, вербичка наша.

— Та заважає ж рити котлован, — *розводять* руками бульдозеристи. — Тут має бути рукотворне озеро, хлопче. Розумієш?

— Хай буде й озерце чи став, — червоніє хлопчик. — А ви залиште³ вербицю³ з горбком землі для неї. Або трохи *відступіть*. Вона добре житиме серед води. Купатися будемо, під тінь її ховатися.

Усміхнулись робітники, але вербу залишили⁴. Відступили. А коли *впоралися* нарешті, залили глибокий³ котлован водою, то й самі *замилувалися*: гарний острівець вийшов. З *вербицею*, як з піснею зеленою. З новим лелечим гніздом на ній. І став острівець окрасою всього села. Веселка тут часто *народжується*⁴. На щастя всім — дітям і дорослим.

1. Чи можеш ти назвати Василька людиною з великої літери? Доведи свою думку.
2. Добери з тексту приклади розповідних, питальних і спонукальних речень.
3. Поясни правопис виділених слів.

423. Спиши розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви. Числа запиши словами.

Від Землі до Місяця

Чи далеко від З...млі до Місяця? Навіт... і малюк знає — далеко, без космічного корабля туди (не) дістатися. Але ... Виявляєт...ся¹, що кожен (із) нас міг би дійти до Місяця пішки. Бо щодня¹ людина³ робит... пр...близно 20 тисяч кроків, за рік — 7 міль...онів, за 70 років — майже 500 міль...онів. Тобто протягом жит...я¹ людина могла б 9 разів обійти по екватору довкола З...млі або дійти до Місяц... .

1. Які власні назви вжито у тексті? До якої загальної назви вони належать?
2. Як пишеться *не* з дієсловами?
3. Поясни правопис прийменників з займенниками.

Бажаю тобі всього найкращого!

ТВІЙ ПІДРУЧНИК

Літературне ЧИТАННЯ

Рідне слово

Барвінково, волошково
В небі світиться зоря.
Починаймо рідне слово
Зі сторінки «Кобзаря».
Рідне слово любить ньенька,
І співає: «Люлі-лю».
Так любив його Шевченко,
Так і я його люблю.

А. Камінчук

ТИ НАШЕ ДИВО КАЛИНОВЕ, КОХАНА МАТЕРИНСЬКА МОВО!

Дмитро Павличко

Рідна мова

Спитай себе, дитино, хто ти є,
І в серці обізветься рідна мова;
І в голосі ясним ім'я твоє
Просяє, наче зірка світанкова.

З родинного гнізда, немов пташа,
Ти полетиш, де світу далечизна,
Та в рідній мові буде вся душа
І вся твоя дорога, вся Вітчизна.

У просторах, яким немає меж,
Не згубишся, як на вітрах полова.
Моря перелетиш і не впадеш,
Допоки буде в серці рідна мова.

1. Що сказав поет про рідну мову, її силу?
2. Знайди у вірші порівняння. Які думки, переконання автор хотів ними підкреслити?
3. Як ти ставишся до рідної мови?
4. Які ще мови ти вивчаєш, що ти про них знаєш?

Юрій Рибчинський

Наша мова

Мова, наша мова –
Мова кольорова,

В ній гроза травнева
Й тиша вечорова.

Мова, наша мова –
Літ минулих повість.
Вічно юна мудрість,
Сива наша совість.

Мова, наша мова –
Мрійнику – жар-птиця,
Грішнику – спокута,
Спраглому – криниця.

А для мене, мово,
Ти мов синє море,
У якому тоне
І печаль, і горе.

Мова, наша мова –
Пісня стоголоса,

Нею мріють весни,
Нею плаче осінь.

Нею марять зими,
Нею кличе літо.
В ній криваві рими
Й сльози Заповіту.

Я без тебе, мово,
Без зерна полова,
Соняшник без сонця,
Без птахів діброва.

Як вогонь у серці,
Я несучу в майбутнє
Невгасиму мову,
Слово незабутнє.

1. Якою постає наша мова у вірші? Проаналізуй кожну строфу окремо, поясни, як ти її розумієш.
2. Як автор ставиться до нашої мови? Свою відповідь підтверди словами вірша.
3. Про кого поет згадує в рядках: «В ній криваві рими й сльози Заповіту»?
4. А чим українська мова є особисто для тебе?

Спра́глий – який дуже хоче пити, відчуває спрагу.

Ма́рити – те саме, що мріяти, снити.

Рі́ма – співзвуччя кінців віршованих рядків.

Прислів'я і приказки

Хто своєї мови цурається, той сам себе стидається.
У кого рідна мова, в того й душа здорова.

Леся Храплива

Дивна дівчинка

Дорогою поміж хатами бігло дівчатко, років, може, з дванадцять. На ньому по-волинському вишивана сорочка, свитка і спідниця. Бігло воно, уважно оминало калюжі та все щось стиха собі наспівувало.

Дівчинка добігла до останньої хати, за якою вже починався ліс, густий та дрімучий. Під хатою сиділа старенька бабуся і перебирала якесь сухе зілля.

- А куди це ти, дитино, йдеш? – спитала бабуся.
Дівчатко спинилося, всміхнулося:
- До лісу, бабусяю.
– До лісу? А ти хіба лісовика чи русалки не боїшся?
– А чого мені боятися? От я читала в книжечці про русалку, то вона зовсім не страшна.
– У книжечці, кажеш? А ти хіба читати вмієш?
– Вмію. А хіба що? Всі ж уміють.
– Дивна ти дівчинка! – здивувалася бабуся. – Убрана, як усі люди в селі, і по-нашому говориш, а от читати вмієш. Хто тебе навчив?
– Матуся. Вона і мене, і братчика Михайлика навчила, і книжечки нам спроваджує. Батенько хотів нас у школу віддати, та матуся нас у чужу московську школу посилати не схотіла.
– То, кажеш, і мати твоя читати вміє? А чия ти будеш? Щось я тебе ні під церквою, ні на вигоні між дівчатами не бачила.
– Бо я лише недавно із Звягеля приїхала. Я – Косачівна, а звать мене Леся, от там із двору, знаєте, з-за гаю.
– То ти панова донечка! – здивувалася старенька. – А я й не знала, що з панночкою говорю... Бо як тут пізнати? І одягнена, як усі дівчата, і говориш так, як усі... Я думала, що всі пани, прости Боже, лише по-московському говорять.
– Може, інші і по-чужому розмовляють, а нам чого своєї рідної мови соромитися? Ми всі вдома лише по-своєму говоримо: і батенько, і матуся, і Михайлик, і родичі наші Старицькі та Лисенки, і дядько Драгоманов, і тіточка...
Аж тут у дівчинки так і стали на очах сльози. Трохи-трохи не розплачеться.
– Чого це ти так посумніла нараз, дитино? Отака веселенька була, моя пташка...
– Бо... бо тіточку москалі на Сибір вивезли за те, що по-нашому говорила, що була українкою. Я її так любила...
І знову оченята в Лесі зайшли сльозами, й устоньки вона прикусила.
Жаль стало старенькій:
- Бог милостив, дитино! І з Сибіру люди вертаються! А от коли тіточку засудили, то тобі хіба не страшно говорити по-нашому і вдягатися та ще, як кажеш, і книжечки читати?
Тут Леся мов вогнем спалахнула:
– Ой, ні, бабуню! Нізащо в світі своєї мови не покину! Я читала книжечку про відважного лицаря, що його вже з коня скинули, до

землі списом прибили, а він ще кликав: «Убий – не здамся». І писали, як то перших християн на муки посилали, вогнем палили, диким звірам на поталу кидали, а вони таки своєї віри не зрадили. Так і ми ніколи свого не покинемо.

– Що ж, дитино, бачу – ти мудра та ще й завзята. Рости велика!

1. Про кого йдеться в оповіданні?
2. Що вразило бабусю в дівчинці?
3. Чи згоден ти з тим, що маленька Леся була чуйною, привітною, ласкавою і разом з тим стійкою, розумною, доброю? Підтверди чи спростуй цю думку словами з тексту.
4. Як Леся ставилася до рідної мови?

Світка – старовинний довгополий верхній одяг, пошитий з домотканого грубого сукна.

Спробаджує – тут: створює, готує, пише.

Сидір Воробкевич

Рідна мова

Мово рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.

Ой, тому плекайте, діти,
Рідненькую мову
І учіться говорити
Своїм рідним словом!

Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?!

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має!

1. Про що думав, мріяв автор, пишучи ці рядки?
2. Знайди у вірші окличні речення. Поясни їх роль.
3. У якій ситуації ти захочеш перечитати цей вірш?
4. Порівняй його з віршем Д. Павличка «Рідна мова». Що в них спільне, а що відмінне?
5. Вивчи вірш напам'ять.

Остан Вишня

Перший диктант

(Скорочено)

Вже третю зиму ходив я до школи... І от одного дня увіходить до класу Марія Андріївна та й звертається до нас, що ходили до школи третю зиму, були, значить, уже в третій групі:

– От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтесь і пишiть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

– І в книжечку не дивитися? – залунало з усіх парт.

– Не дивитися! На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? Пригадуйте, як у книзі слова надруковані, бо траплятиметься багацько таких слів, що ви їх із книг списували... Не спішіть, думайте... Ну, починаю... Майте на увазі, що навесні будуть для вас випускні іспити (як ми називали – «здаменти»), а на іспитах обов'язково буде диктовка, диктант.

Почала Марія Андріївна диктувати. Всього першого диктанту я вже не пригадую, але пам'ятаю одну його фразу дуже добре.

Диктувалося російською мовою, бо шкiл на рідній українській мові за царя на Україні не було.

Ось проказала Марія Андріївна:

– «По полю ехала с господами коляска, запряженная четвериком великолепных лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породы».

Прочитала Марія Андріївна це саме і вдруге... Ми зашелестіли зошитами, зашаруділи перами.

На другий день Марія Андріївна принесла перевірені наші зошити з диктантом.

Почала вона говорити про те, що написали ми перший диктант не дуже, сказати, удало, помилок багатенько, а коли згадала про ту коляску з господами та з собачкою «испанской породы», не витримала, зайшлася веселим сміхом, сміх перейшов у кашель, з очей полилися сльози, і вона вже просто впала в крісло, витирала сльози, реготалася й кашляла...

– Ну що ви понаписували? О господи! І де ви таке чули?

– Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять із вас понаписувало: «... За коляской бежала и лаялася собачка из панской породы...» Де ви чули, що є на світі собаки панської породи і щоб вони лаялися? Порода «испанская», есть таке государство – Іспанія, а собаки не лаються, а «лают», по-нашому «гавкають».

– Зрозумів? – запитала вона мене.

– Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав: пани їдуть, то й собака в них панської породи, батько часто говорять, що їх пан та бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються...

– А воно, бач, і не так! – засміялася Марія Андріївна. – Та в тебе ще й без того багато помилок. Поставила я тобі двійку! Підтягтись треба! Сідай!

Я сів і ледве не заплакав:

– Здохла б вона йому, та собачка, разом із панами!

1. Чому більшість дітей не справилася з диктантом?
2. Як автор розповідає про цю комічну ситуацію – з жалем, гумором, турботою? Чому ти так думаєш?

Наша мова

Наше слов'янське письмо, знайомі й звичні літери абетки пройшли довжелезний шлях, поки дійшли до нас. Поклав початок у цьому один дуже давній народ – фінікійці, які жили за 30 століть до нас. Їх письмо запозичили і вдосконалили стародавні греки. Слов'янська азбука була зроблена за зразком грецької. До нас ця азбука прийшла тисячу років тому. За цей час вона змінювалась і вдосконалювалась, поки стала такою, якою ми всі сьогодні користуємося.

Скільки мов на землі? Вважають, що їх близько п'яти тисяч. Ними розмовляє далеко не однакова кількість людей: китайською мовою, наприклад, розмовляє понад 900 мільйонів людей!

Українською мовою розмовляє приблизно 45 мільйонів чоловік. **Наша мова належить до високорозвинених мов світу.** Багато зробили для вдосконалення нашої мови письменники, вчені, видавці книг, газет і журналів, освічені люди різних часів. Особливо почесне місце належить Тарасові Григоровичу Шевченку, який обробив, відшліфував дорогоцінне каміння – мову простого, пригнобленого на той час народу України.

Багато нових слів ми запозичили у своїх близьких і далеких сусідів. Запозичалися слова здавна. Тому багато з них давно стали своїми, усі вже забули про їх походження. Наприклад, знайоме вам слово *собака* – іранське (від слова *пес*), *кіт* – латинське (*катус* – дика кішка); *жаба* – німецьке (*жаббе* – мокра маса); *акула* – норвезьке (*гаккел* – риба); *буряк* – арабське (батько поту); *капуста* – італійське (*капуціс* – голова); *огірок* – грецьке (нестиглий); *корабель* – грецьке (*корабос* – морський); *книга* – скандинавське (*кенніт* – знак, буква); *парта* – французьке (*а пар* – окреме сидіння для учня).

Ми з вами одержали у спадок сучасну українську літературну мову – багату, розвинену, гнучку. Але вона легко, без зусиль сама в руки не дається.

Мова постає перед нами в усій своїй красі й принадності в піснях і віршах, казках і оповіданнях майстрів. А от коли доводиться самому щось переказати або розповісти, то виходить щось схоже на невправну гру на роялі – звуки є, а мелодії немає. **Щоб вільно, невимушено, красиво розмовляти, треба вчитися. Вчитися довго й наполегливо:** вивчати правила, бо це закони мови, завчати нові слова й цілі речення (прислів'я і признаки), бо це збагачує вашу мову, вчити напам'ять вірші, бо це розвиває пам'ять. І тоді, послухавши вас, хтось скаже: «Як

прекрасно звучить українська мова! Недарма її порівнюють зі співучою італійською мовою!»

Мова – великий дар природи, це найбільше й найдорожче добро в кожного народу. Мова – жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування. А хто ж це – народ? Це – ми з вами, дорослі й діти. **І від кожного з нас залежить – виживе чи вмере наша мова, одна з найспівучіших мов світу.** (З журналу)

1. Перечитай у тексті виділені речення і скажи, якого висновку ти дійшов?
2. З якою мовою порівнює автор статті українську мову?
3. Передай зміст статті за планом: а) Фінікійці – першопрохідці.
б) Тарасові Шевченку – почесне місце. в) Походження слів.
г) Мова – великий дар природи, жива схованка людського духу.

Євген Гуцало

Якого кольору слова

Небо чисте, по-молодому усмінене. Воно синіє, наче там висіяне море волошок, і фіалок, і півників, і ще всячину квітів, що не в'януть, хоч би яка була спека, і не схилять голівок у жалобі, хоч би яке сонце пекло.

Мабуть, тому вподобав я дивитись на небо, що з-поміж усіх кольорів найдужче люблю синій. Він мені скрізь увижається, й коли я бачу щось синє – чи квітку, чи очі, чи дівоче плаття, чи просто чую саме слово «синій», – враз мені стає добре, я щасливий, і душа моя сміється й грає так, як грають проти сонця збиті на ставу бризки води.

Іноді все в цьому світі уявляється мені синім: ото начебто ростуть сині тополі над синьою дорогою, ідуть сині вози, запряжені синіми кіньми, випадають сині дощі. І як було б цікаво, якби раптом посеред зими випав на наше село синій сніг, синя завірюха захурделила-зареготала!

Але чомусь не можу уявити, щоб молоко нашої корови Лиски було синє. Ще можу припустити, що Лиска наша геть уся посиніла й великі очі її стали сині, а от молоко залишається для мене білим, хоч і як силкуюся побачити його синім. І чомусь так само сметана для мене біліє, і сир, і вареники з сиром.

А якого кольору слова?

Тихесенько вимовляю слово «зелений», і постає переді мною все зелене, я і вже чомусь не сумніваюсь, що саме це слово зеленого кольору. Вимовляю слово «мама» – і увижається мені добра її усмішка, каре іскристе мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. Жоден колір, либонь, не пов'язується з її образом, тільки здається, наче сяє чимось золотистим від очей, вишневим од губ, яблуками-антонівками від рук

– і за всім цим щемко постає слово «рідна», яке, здається, саме зовсім позбавлене кольору, а тільки дороге воно, ніжне, хвилююче, мов усі кольори, разом узяті.

А слово «осінь» – жовте, бо восени дозрівають усі грушки в нашому садку, всі яблука. Спершу світяться поміж листям молодесеньким жовтим полум'ям, потім починають потроху падати на землю, згодом усе рясніше... Й одного дня залишається на гіллі саме тільки жовте, недогоріле листя.

Слово «осінь» туге й жовте, наче віск.

Слово «пролісок» – біле, й чомусь од нього пахне сніжком, який починає танути, й гострою весняною землею, і торішнім перепрілим листям. Слово «зозуля» якесь ніжне, зелененьке, мов пух на вербах, бо коли зозуля починала кувати в цьому році, то зелень на деревах була молода й свіжа, а вербовий цвіт опадав на воду, й здавалось, що вода зацвіла ніжним смарагдовим пушком.

Пролетіла над подвір'ям ворона, пронесла в дзьобі галузку, я подумав, що то вона понесла своє чорне слово. Бо слово «ворона» – чорне.

От цікаво – а ворона знає, що її звати вороною? А собаки знають, що вони собаки? А вівці, а воли, а коні?

А наша корова Лиска знає, що її звати Лискою?

Смарагдовий – яскраво-зелений.

1. Чим зацікавило тебе оповідання? Що в ньому незвичайне?
2. Продовж речення: Слова бувають кольорові, ніжні, влучні, мудрі, теплі, ..., ..., ...,
Слово *мама* – (яке?) ..., ..., А слово *тато* – ..., ...,
3. Про кого ще ти хотів би придумати речення?
4. Спробуйте пояснити, якого кольору інші слова, наприклад, *весна*, *сонце*, *річка*, *літо*.

Антоніна Коваль

У школі все таке знайоме

Спочатку виберемо слово, яке зустрічається найчастіше. Ви скажете: «Це *коридор*». В основі цього слова заховалося латинське дієслово із значенням «бігати». Дивно. Невже коридори споконвіку існували для того, щоб ними бігали? Виявляється, що ті перші коридори, від яких пішли усі інші, були не в звичайних домівках, а в укріпленнях, у замках. Так звалися вузькі галереї навколо укріплення, закриті переходи з однієї башти в іншу, якими й перебігали захисники укріплення під час боїв.

Коли ви кажете «мій *клас*», то це в одному випадку класна кімната, в іншому – учні вашого класу.

А тепер спробуємо відповісти на питання: «Що від чого пішло?» Учнів почали звати класом, бо вони вчаться у класній кімнаті? А, може, класну кімнату так назвали тому, що в ній вчиться 3-А чи 4-В клас? Подумали? Готові? Правильно. На першому місці клас – «група учнів», а вже від них – класна кімната, в якій вчаться ці учні.

Та ось, нарешті, й рідна *парта*. Може, хоч вона виявиться своєю, не чужинкою? Ні, вона теж чужинка, мандрівниця. Розповідають, що давніше учні сиділи на довгих лавах біля столу. Та ось їх розділили, розсадили по два: *апарат* – «збоку, окремо». Слово це є і в німецький, і у французькій мові.

Та чужинкою парта була колись, а сьогодні вона своя, рідна, – з усіма її подряпинками і кляксами. Ой! А *клякса* ж теж чужинка, німкеня!

Уявіть собі, що навіть ім'я класної дошки – і те мандрівне. Українське слово *дошка* й російське – *доска* походять від грецького слова *діскос*. Це слово у греків означало і «металевий круг, диск» – знаряддя для метання, кидання, і «підставка, піднос для їжі». Далі це слово йшло вже знайомим нам шляхом. У германців воно спочатку означало «блюдо», а пізніше – «стіл». Від них це слово потрапило до слов'ян. Але у наших предків уже було слово «стіл», тому слово дошка стало позначати дерев'яний кружок або квадрат, на якому різали та подавали м'ясо і хліб.

У слова *карта* теж досить велика родина: карта, картина, хартія і навіть картуз (головний убір). Слово *карта* є в італійській мові. Означає воно там «папір». Ще раніше, в латинській мові, було слово *хартес*. Ним називали аркуш паперу. Тепер, знаючи «предка», ми можемо легко встановити «родинні» зв'язки: карти робляться з аркушів паперу, хартія – документ, написаний на папері, картина – це був спочатку «тонкий красивий папір», а вже пізніше – те, що намальовано.

А ще у вас у класі таблиці. Це теж член вельми старої і шановної родини. «Предок» у ній – латинське слово *табула* – означає «дошка», «список», «таблиця». У нас живуть два члени цієї родини: старенька тітонька таблиця (вона живе у нас вже понад двісті років) і молода її племінниця – табло. Це слово з'явилося у нас порівняно недавно. Ним називають сигнальний щит, на якому можна бачити хід змагань і їх результат.

Тепер ви знаєте, звідки прийшли предмети, які вас оточують у школі, і які слова і звідкіля ці предмети принесли з собою.

1. Що нового ти дізнався з розповіді?
2. Розкажи, звідки в нашу мову прийшли слова *коридор*, *клас*, *дошка*, *карта*, *таблиця*.
3. Запам'ятай: про походження слів нам допомагає дізнатися Етимологічний словник, або ж словник Походження слів.

4. Назви, які ти знаєш спільні слова, що є в українській та румунській мовах.

Цікаво знати!

Перший «Буквар» був надрукований у 1574 році у місті Львів Іваном Федоровим. До нас дійшов лише один примірник «Букваря», що був знайдений в Римі (Італія) в 1927 році. Сьогодні він зберігається в бібліотеці одного з університетів Сполучених Штатів Америки.

Дмитро Білоус

Клумачний словник

Тарасик набігавсь, примчав із двора.
Уже й за уроки сідати пора.
Ось віршика вивчив, задачі зробив.
В щоденник заглянув – тривогу забив.
В щоденнику запис завів у тупик:
«Принести до школи клумачний словник».
Завдання у класі він сам записав.
А що за словник то – і досі не взнав.
Прибіг до бабусі, що прала рушник:
– А що таке, – каже, – клумачний словник?
– Клумачний? – бабуся на те хлопчаку. –
Та, мабуть, що носять його в клумаку!
Сестричка сміється, швидка на язик:
– Сам, – каже, – доклумуй, який це словник!
Та це вам не шахи, це вам не лото:
кого не питає – не знає ніхто.
Спитав у сусіда – вже дещо нове:
– В нас, – каже, – в будинку письменник живе.
По радію мову веде про слова.
О, мова – це скарби, це дивні слова!
Піди ти до нього – у нього книжки.
Він знає й розкаже про всі словники.
Ну, що ж, як одвіту немає ніде,
в квартиру поета Тарасик іде.
Ось дзвонить, заходить: – Будь ласка, – гука, –
клумачного дайте мені словника!
Поет усміхнувся. – Ти просиш дарма:
клумачного, – каже, – й на світі нема.
Клумачний... То, мабуть, почулось. Пробач,

бо той, хто тлумачить, той зветься – тлумач.
 Буває, що слово відоме давно,
 а знає не кожен, що значить воно.
 І тут у пригоді стає визначник
 скарбів наших мовних – тлумачний словник.
 Тарасику, світла твоя голова,
 ану, зустрічав ти, наприклад, слова:
 красуля, красоля? Словник розгорни –
 і зразу побачиш, що значать вони:
 красуля – красуня, красоля – цвіток.
 І тут же: краснуха – хвороба діток.
 Оце ж й тлумачний словник! Зрозумів?
 А є словники ще – Походження слів.
 Вивчатимеш мову: слова – в голові,
 любов до них – в серці, в самому естві.
 – Слова в голові? – розсміявся хлопчак. –
 То, значить, для слів не потрібен клумак!
 Радіє письменник з тямкого дружка:
 – Як любиш, наука тобі не важка.
 Цінуюча в людини до знань ненасить.
 І їх за плечима, тих знань, не носить...

1. Поясніть, як ви розумієте зміст таких висловів: *тривогу забив, швидка на язик, по радіо мову веде, у пригоді стає, світла голова, за плечима знань не носить.*
2. Як ви гадаєте, автор глузував зі свого малого героя чи просто жартував з ним? Свої думки підтверджуйте рядками тексту.
3. З якими словниками ви знайомі? Яку роль вони виконують?

Юрій Федькович

Учіться!

Учіться, діти любі, читайте, гадайте,
 Як та пчілка мідку з цвітку, розуму збирайте!
 Бо мудрому і на рині пшениця уродить,
 А дурному не вродиться нічо і в городі.
 Бо мудрому й кропива іде на ужиток,
 А в дурного і пшениця обернеться в збиток.

Ринь – крупний пісок, гравій, галька.

- Поясни, як ти розумієш кожен рядок вірша.

У нас що не сільце, то своє слівце!

Йдучи зі школи, я ще віддалік помітив біля нашої хати криту брезентом автомашину. Цікаво, хто ж це приїхав до нас?

Беру під пахву ранець і щосили біжу додому. На борту машини, що притулилася поруч з ворітьми, яскравіє напис: «Експедиційна». Дивно, чого це біля нас зупинилася експедиція...

У хаті за столом сиділо троє незнайомих людей. Двоє старших чоловіків тримали в руках записники. Молодша, певно, студентка, поралася біля магнітофона. Неподалік сиділи дідусь із бабусею.

Я привітався, поклав на ліжку ранець.

– Нехай і він сідає з нами, – звертається дідусь до гостей. – Хлопець він тямущий. Вже чимало зробив записів. Може, подивитися зошиток?

– Гарзд, – згоджується найстарший. – Обов'язково подивимося. А поки що хочемо від вас дещо записати.

Дідусь знічено посміхається. Певно, переживає.

– Та ми, той, – знизує плечима, – невеликі мастаки до балачок.

– Еге, не прибіднюйтесь, – уточнив усе той же, повитий сивиною чоловік. – Нам про вас багато розказали ваші односельці!

– А звідки ви будете і хто такі? – насторожується бабуса.

– Ми з Києва. Обоє працюємо в науковому інституті при Академії наук. А це наша практикантка – майбутній філолог. Навчається в університеті. До вас приїхали записувати поліський фольклор. Кого не запитували в селі, всі направляли до вас. Краще, кажуть, од діда Тараса і баби Мотрі ніхто не знає прислів'їв та приказок...

– Та чого, – змахує рукою дідусь, – у нас що не сільце, то своє слівце!

– О, прекрасно! – сплеснув долонями гість. – Оксано, запиши цю приказку, якої у нас немає...

– А для чого це все вам? – підозріло запитала бабуса.

– Для науки, – відповів молодший чоловік. – Ми готуємо книжку з прислів'ями та приказками. До неї увійдуть і ваші. Навіть прізвища поставимо, від кого записали.

– Бач, Мотре, – усміхнувся дідусь, – ми з тобою, чого доброго, ще в історію увійдемо!

– Та ви, Тарасе Яковичу, – підхвалив дідуся сивий чоловік, – вважайте, що увійшли. Наскільки відомо, в наших фондах зберігаються записані від вас пісні...

– Було таке, – гордує дідусь. – Років зо п'ять тому вже одні вчені приїздили. Торік навіть книжку мені надіслали, де є пісні з мого голосу. А ви за чим приїхали?

– Щойно наступив листопад, то чи є якісь прислів'я про цей місяць? – запитала студентка і непомітно увімкнула магнітофон. Бобіни на ньому повільно закрутилися. Але дідусь з бабусею не помітили цього.

– Є деякі, – пом’яшав дідусь. – У нас про листопад кажуть так: жовтню син, а зимі рідний брат.

Я подивився на бабусю. Чому вона мовчить? Нехай би якась приказочка і від неї увійшла до книжки.

– Хоч листопад і не лютий, – наче почувла мій докір бабуся, – проте питає, чи вдягнений та взутий.

– З листопадом, Мотре, бабам одна рада: ховатися на піч!

– Кволе поросся, Тарасе, – відказала дідусеві бабуся, – й піч не спасе. А ось хто в листопаді не мерзне, тому й коло Йордану нічого біда не зробить.

– Коло Йордану, може, і не зробить, але в листопаді вже, кажуть, зима на заграді.

– Звісно, що так: листопад, Тарасе, стелить землю листям, а грудень снігом.

Дідусь з бабусею лише розохотилися, як Оксана зупинила їх:

– Щоб не забути, хочу вточнити дещо: що означає заграда і Йордан?

– Заграда, – відповів дідусь, – це, по-нашому, утеплена знадвору глуха стінка хати. Її обкладають листям, кострицею чи соломкою. У такий спосіб зберігають тепло в оселі.

– А Йордан, голубко, – не залишилася осторонь бабуся, – припадає на 19 січня. Вважається, що в цей час найбільші морози. Люди колись виходили до річки, прорубували ополонки і святили воду.

– Так ось, – поспішав дідусь, – листопад такий місяць, що любить і колесо, і полоз. Один день їздять саньми, а інший вже треба коней у воза запрягати.

– В листопадовий день, Тарасе, не особливо наїздишся, бо він, як заячий хвіст, – не встиг прокинутися, як уже вечір на підході!

Дивлюсь на приїжджих людей. Усі троє сидять задоволені, посміхаються. Їм добре, думаю, із заздощами, не треба записувати розмови до зошитка, як мені. Цю роботу виконує магнітофон. Хай ось надійдуть літні канікули, я зароблю трохи грошей і собі куплю таку записувачку.

– До прислів’їв годилося б і прикмет доточити, – делікатно спрямовує в інше русло літній чоловік. – Бо вони доповнюють одне одного.

– Авжеж, що так, – поскубує свої вуса дідусь. – По прикметі, кажуть, прислів’я плаче.

Доки бабуся з дідусем лаштувалися до розмови, студентка встигла заправити нову бобіну. Чутливе вухо магнітофона ловило кожну їхню прикмету.

Якщо восени рано нанесе снігу, то і весна буде рання.

Як перший сніг випав на мокрому ґрунті, – залишиться, на суху – скоро зійде.

Рано замерзне – довго не розтане.

Зірки на небі яскраві – на погоду, тьмяні – на дощ або сніг.

На горобині й дубі багато плодів – чекай суворої зими.

Пізній листопад – до суворої і затяжної зими.

Доки листя з вишень не облетіло, то хоч скільки було б снігу, він не вляжеться – відлига його з'їсть.

Від першого снігу до санного шляху – півтора місяця.

Білка мостить своє гніздо близько до землі – на морозяну зиму, а високо – на м'яку.

З прикметами нарешті закінчили. Гості запропонували послухати запис. Дідусь із бабусею залюбки зголосилися, адже вони ніколи не чули самих себе. Я спостерігав, як уважно стежили старенькі за магнітофонним голосом і посміхалися між собою.

– От придумали машину, так придумали! – захитала головою бабуся. – Неначе живий чоловік у тій коробці сидить. І що ви робитимете з нашим голосом? Не доведи господи, ще по радіо пустите, то хоч із села вибирайся, бо люди засміють. Скажуть: стара баба з глузду з'їхала!

– Це ми записали для того, щоб потім передрукувати прислів'я на папір, – роз'яснив гість. – А плівку передамо у фонди. Хто сумніватиметься в достовірності запису – може перевірити. Зрештою, колись і ваш онук, як захоче, зможе прослухати живий голос бабусі. До речі, покажи-но свої записи! – звернувся до мене гість.

Я швидко витяг зошит, боязко подав його. Він неспішно перелистав листочки, мовив до студентки:

– Оксано, подивися, будь ласка, уважніше рукопис. Мені здається, тут є чимало цікавого!

Доки Оксана дивилася мої записи, дідусь розповів про давній обряд, що звався «братчина». Його справляли лише в листопаді. Якщо сусіди хотіли заприятелювати між собою, то купляли в пасічників бджолиний рій. З весни і до осені гуртом доглядали його. Зібраний мед ділили порівну. На це свято збиралися сім'ями, гуляли і веселилися. Чи, як казали в народі, браталися. А звідси й назва обряду.

Кожен член такої спілки вважався близьким свояком. Він зобов'язувався допомагати братчику в скрутну годину. Якщо в якійсь родині помирав господар, то інший член братчини забирав малолітніх дітей на виховання.

– Прекрасний звичай! – аж розцвів од подиву літній чоловік. – От би його відновити у наш час! Це ж такий гарний приклад колективізму і глибокої моралі. Вміли ж наші пращури брататися між собою...

– А ще, – вів далі дідусь, – цим словом називали свято першого снігу. Селяни родинами виходили на сільські сходки, співали й танцювали. Вперше з'являлися на людях і молоді пари, котрі побралися восени. Від того у них листопад називали ще й «братчини».

– Крім цієї, були ще якісь наклички?

– Були. Найбільш відомі – це «листопадень», «падолист», «напівдимник», «грудкотрус»...

У хаті непомітно закрадькував вечір. Гості поспіхом зібрали свої речі й вийшли на вулицю. За ними й бабуся з дідусем. Зі мною лишилася лише студентка.

– Цікаві твої записи, – мовила лагідно до мене. – Продовжуй вести їх і далі. Одне тільки пораджу: не обмежуйся лише дідусем та бабусею. Дослуховуйся, як говорять інші люди в селі. І записуй почуте в зошит. При цьому не забувай ставити в дужках їхні прізвища. Все це потрібно для науки. А коли заповниш зошит – надсилай його до інституту. Я тобі адресу залишу. Там на твоє прізвище відкриють спеціальний фондний номер. Ти, до речі, знаєш, що таке наукові фонди?

– Ні, не знаю, – відповів сором'язливо.

– То є такий відділ, де зберігаються цінні рукописи. Там знаходяться записи Лесі Українки, Івана Франка, Максима Рильського, Михайла Стельмаха та інших відомих письменників.

– І вони записували прислів'я та приказки? – неабияк дивуюся я.

– А що тут такого дивного, – посерйознішала Оксана. – Вони записували не тільки прислів'я, а й пісні, навіть фіксували окремі слова та їх значення, а потім використовували у своїй творчості. Без цього не з'явилися б нові словники, збірники пісень та казок. Бачиш, за яку цікаву і потрібну справу ти взявся! Розпроцавшись, вона вибігла на вулицю. Я довго не міг прийти до тями. Якось не вірилося, що мені, сільському школяреві з глибинного поліського села, так пощастить. Адже згодом в інститутських фондах будуть і мої записи. Може, й вони для когось знадобляться? Очевидно, що так. Бо чого ж би їхали такі поважні люди до нашого села аж із самого Києва?

Зголосо́лися – погоди́лися.

- 1. Спробуй пояснити значення таких слів, як: *по́лоз*, *зо́шиток*, *дото́чити*. А до слів *моло́дша*, *тяму́щий*, *деліка́тно* добери слова з протилежним значенням.
- 2. Прочитай текст мовчки. Подумай, від чийого імені ведеться тут мова. Якою є ця дійова особа?
3. Чи зміг б ти самостійно поділити текст на 3-4 логічно завершені частини? На які саме? Що відніс би до головного в кожній частині? Які заголовки дібрав би?
4. Розкажи основне про бабусю Мотрю, дідуся Тараса. Як ставиться до них автор розповіді? А як ставишся до прочитаного ти?
5. Переглянь ще раз текст, знайди і випиши прислів'я, приказки і прикмети, які повідомили вченим дідусь і бабуся. Запам'ятай їх.
6. Які ще прислів'я, приказки та прикмети українського народу ти знаєш?

МОЛДОВА - РІДНА МОЯ ЗЕМЛЯ!

Анатол Чокану

Молдова

Коли бачу землю милу –
тоді маю її силу,
руки випростаю – знову
крила дасть мені Молдова,
як вдихну повітря чисте –
кличуть зорі променисті,
осінь золотом багата –

є намиста всім дівчатам.
З цим ім'ям мені усюди
двері одчиняють люди,
а в дорозі засипаю –
подих кодрів відчуваю,
призьба батьківського краю –
всі думки сюди звертаю!

1. Спробуй проникнути у зміст кожної строфи. Який настрій тут переважає?
2. Поміркуй, як передати все це за допомогою темпу та інтонації читання.

Випростаю – тут:
розпрямлю.

Казка про рідний край

(Калмицька народна казка)

Нема в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилася, землі, на якій зросла, неба, під яким змужніла. Не тільки людина – навіть птахи й звірі тужать за рідним краєм.

Колись дуже давно одному східному володареві подарували чудесну пташку. Вона співала так, що сонце серед неба уповільнювало свій рух, заслухавшись її піснями. Володар наказав зробити для пташки золоту клітку, гніздечко їй вимостити пухом молодого лебедя, а годувати з його власного столу. Головним наглядачем за пташкою він призначив свого першого міністра.

– Пташці в мене має бути так хороше, як ніде й нікому. Я хочу, щоб звідусіль приходили шанувальники прекрасного втішатися її співом.

Слуги сумлінно виконали наказ свого володаря.

Кожного ранку грізний володар приходив до пташки, щоб послухати її спів. Але вона мовчала.

«Може, вона звикла до свіжого повітря, може, їй душно в палаці?» – подумав володар і **звелів винести клітку з пташкою в сад.**

У володаря був єдиний сад у світі за своєю красою. Могутні дерева утворювали в ньому пишне шатро з прозоро-зеленого листя чудернацьких форм, землю вкривав різнобарвний килим рідкісних квітів, що пахли солодко й цілюще.

Але пташка і в саду мовчала.

«Чого їй ще бракує? – думав володар. – Хіба їй погано в мене? Чому ж вона не співає?»

Володар покликав усіх своїх мудреців, щоб вислухати їхні міркування. Дехто з них висловив думку, що, можливо, пташка захворіла й втратила голос. Декому здавалося, що пташку підмінили. Інші гадали, що вона, мабуть, ніколи й не співала. А один столітній мудрець вирішив, що повітря, яке видихають люди, шкідливе для пташки. Воно пригнічує її, і тому вона не співає.

Уважно вислухавши мудреців, володар звелів одвезти клітку у праліс.

Але і в пралісі пташка мовчала.

Крильця їй обвисли, з очей діамантами котилися дрібні сльози.

Тоді володар наказав привести мудреця, якого він взяв у полон у сусідній державі.

– Порадь, що нам робити? – звернувся він до старого. – Якщо пташка заспіває, я дам тобі волю.

Тиждень думав полонений мудрець і нарешті сказав:

– Повозить пташку по країні. Можливо, вона десь заспіває.

Три роки мандрував із пташкою володар – і все марно.

Нарешті дісталися вони до маленького болітця. Навколо нього росли чахлі куцики, а кругом простягалися сумовиті піски. Важкими випарами віяло від болітця, клубами роїлася над ним докучлива мошкара.

Слуги повісили клітку на суху гілочку саксаулу, виставили вартового й полягали спати.

Коли зажевірла край неба вранішня зоря, розливаючись багрянцем усе ширше й ширше, **пташка раптом стрепенулася.** Випростала крильця, квапливо почала вичищати дзьобом пір'ячко. Побачивши, що пташка ожила, вартовий збудив володаря.

А коли бризнув перший промінь сонця, пташка стрілою злетіла вгору, але вдарилася об золоте пруття клітки й упала додолу. Тужно

озирнулася довкола й тихо заспівала. Сто вісім пісень журби проспівала вона. А коли защебетала пісню радості, тисячі таких самих пташок, як вона, злетілися з усіх боків і підхопили її пісню. Людям здавалося, що то не пташки щебечуть у промінні вранішнього сонця, а співають їхні думи, прагнучи краси.

– Так ось звідки моя пташка! Це її рідний край, – замріяно мовив володар. Він згадав свою улюблену столицю, де не був уже три роки.

– **Відчиніть дверцята клітки й випустіть пташку,** – звелів володар.

І тоді всі пташки заспівали славу рідною краю, заспівали тисячу й одну пісню волі й любові до вітчизни.

Ось що таке рідна земля і свобода.

1. Які умови для життя пташки створювали у володаря?
2. Чому тільки полонений мудрець дав правильну пораду?
3. Знайди у казці описи, розповіді, міркування. Про що вони?
4. Яким виявився рідний край пташки? Знайди слова, що передають головну думку твору. Запам'ятай їх.

Світлана Жолоб

Батьківщина

Ти – сіль моїх сліз, ти – колір моєї крові,
Ти – слово єдине: без нього не статися пісні живій.
І просто земля моя рідна,
з народження дана мені
В космічному просторі серця
і в груді, до болю тісній.
Це щастя – нести серед світу
наймення твоє, ніби стяг;
На сонячних пагорбах – житом –
посіяти власне життя.

1. Що таке Батьківщина для поетеси? Дай відповідь рядками вірша. Поясни, як ти їх розумієш.
2. Розкажи про свою Батьківщину – Республіку Молдова.

Олександр Паламарчук

Корінь життя

(Притча)

Коли народжувалася дитина, за давнім українським звичаєм батьки на її честь садили дерево. Зеленим братом новонародженого Максима

став молоденький дубок, що прийнявся напроти хати. З літами обидва окріпли, підросли.

Не сиділося чомусь на батьківщині Максимові. У пошуках легкого хліба подався він, наче перекотиполе, у світи. Як пішов – так і пропав.

Мало не щодня виходила мати на битий шлях виглядати сина, тільки все даремно, бо забув нащадок дорогу до рідної домівки, відцурався, осів у столиці.

Не навідується Максим до села, соромиться материзни, селянського походження і мови рідної соромиться.

А дуб тим часом піднявся – велетень, обійстя затулив своїми могутніми вітами. Притулиться стара ненька до нього, мов до синочка, сльозу пустить. Де її Максим? Чи не занедужав часом? Чує недобре материнське серце.

Уже другий рік мучить недуга чоловіка. І жоден лікар ні за які гроші не вилікує, не годен відповісти, що то з ним коїться.

Прослухав якомсь Максим, що живе в одному селі ворожка-планетниця. Порадили звернутися до неї. Не вірив учений чоловік у всілякі забобони, але коли мордує хвороба, то і чортові радий душу продати, аби полегшало.

Ворожка подивилася на бліде обличчя Максима і скрутно похитала головою:

– Загубив ти себе, чоловіче. Єдиний, хто тебе порятує – твій зелений брат, дуб-велетень. **Вставай досвітками і вмивайся щодня росою з його листя. Поки дубові – доти й тобі жити.**

Та й поїхав Максим додому, до матері.

Хоч не йняв віри ворожці, але коли спробував раз-другий ороситись – таки покращало. Наче вдруге на світ народився.

– Заберу я цього дуба до себе у місто, – сказав Максим матері.

– Що ти, синку, – він же усохне, як тільки підрубаєш його коріння, – занепокоїлася мати.

Замислився Максим над своїм життям та долею.

– А я? – запитав себе. – **Як існував увесь цей час без батьківщини? Правда твоя, ненько: людина, як дерево, без коріння не може жити!**

Скрутно – дуже погано, важко.
Планетниця – ворожка.

- 1. До слів *років*, *відмовився*, *мати*, *захворів*, *мучить* добери з тексту слова, близькі за значенням.
- 2. Про який давній український звичай розповідається в тексті?
3. Як склалося життя Максима? Що його змусило звернутися до ворожки? Що вона йому порадила?

4. Прочитай діалог між матір'ю і сином. Якого висновку дійшов герой?

5. Поміркуй, яких людей називають перекотиполем. Чому?

Антоніна Литвин

Цвіркун

(Легенда)

Ріс собі на світі хлопчик. І дуже люди того хлопця любили, бо умів він співати, як ніхто на світі. Вечорами, після денної роботи, коли можна було трохи спочити, сходилися старі і малі послухати пісню. Кожен, хто чув хоч раз той спів, ніби набирав у груди сили й снаги, ніби пив живу воду з цілющого джерела. Співав хлопець про сонце, про квіти-трави, про землю. І кожна його пісня славилася рідний край. Ті пісні хлопчина складав сам. А коли в нього питали, як це йому вдається, відповідав, що все те – від квітів, дерев, води, птахів та звірів.

Якось прийшло в цей край лихо. Про співучого хлопчика прочули злі вороги й вирішили викрасти його. Темної ночі, коли він слухав пісню місячного сяйва, щоби потім переспівати її людям, схопили вони його й понесли в свої землі. Володар тої країни хотів мати співучого раба. Та хлопець йому не співав. Просили його – мовчав, били – мовчав. Тільки одного разу, змучений вкрай, завів тужну-тужну пісню. Від тої пісні німіли люди, а каміння плакало. Була вона про розлуку з рідною стороною. Злий володар наказав відвезти хлопчика в його землю і, якщо він там співатиме, убити. Тільки-но ступив хлопчик на рідну землю, одразу в нього вирвалася пісня, і в ній відчувалися радість і біль розлуки, щастя і смуток.

Котрийсь із ворогів замахнувся шаблюкою, щоб виконати наказ володаря, але шабля свиснула в повітрі, а хлопця не стало. Лише в зеленій траві застрибало маленьке чорненьке створіння. І задерікувало заспівало. Та так заспівало, що всі завмерли.

Відтоді й повелися на нашій землі веселі цвіркуни. Їхні пісні славлять рідну землю, звеселяють смутних. А хто понад усе любить батьківщину, той чує в пісні маленького цвіркуна слова про красу нашої землі.

Задерікувати – трохи зухвало.

1. Що надихало хлопчика на спів та на складання віршів для пісень? Зачитай.

2. Які почуття передав полонений хлопчик у своїй пісні?

3. Про що співають веселі цвіркуни?

4. Яка головна думка легенди? Доведи правильність своїх міркувань прикладами.

5. Передай зміст легенди за планом:

- а) Пісне моя, любов моя.
- б) У край прийшло лихо.
- в) На рідній землі.

Роман Завадович

Маруся Богуславка

То не чорні хмари над Богуславом стояли, то турки-яничари на місто напали, людям руки путами в'язали і гнали їх у далеку землю турецьку, в тяжку неволю.

Спіймали й дівчину-білявку, попівну Марусю Богуславку.

Вродлива, справжня красуня була Маруся. Тож коли її в Стамбулі на базарі продавали, вподобав її багатий паша турецький.

– Не годиться таку пишну квітку важкою каторгою в'ялити. Візьму її до свого дому, скажу її виховати в мусульманській вірі та в звичаях турецьких, туркенею стане, за дитину мені буде.

Купив паша Марусю, у свою палату привів, у турецьку одіжку зодягнув і найняв учителів, щоб дівчинку по-своєму вчили, щоб її потурчили-побусурменили. І пильнували вчителі, щоб вона українського слова не чула, хреста не бачила, щоб не до Христа, а до Аллаха молилася. Але дівчина глибоко в серці, мов чарівний образок, носила спогад про рідний край – про чудовий краєвид зі сріблитою рікою, крутими скелястими берегами й білими хатками у вишневих садках.

Роки минали і той чудовий образ поволі затирали. Вже Маруся туркенею стала, пашу рідним батьком називала. Жила в розкошах і вигодах, а коли паша з дому виїжджав, то ключі від усього хазяйства їй у руки віддавав.

Чудова була у паші палата, вся в золоті, сріблі й у самоцвітах, серед квітників і садів. Дзюрчали кришталеві водограї, мінилися веселчаними барвами клумби розкішних квіток, п'ярко пахли кущі й дерева.

А за садом-виноградом стояла вежа висока, з сірого каменю збудована, в землю глибоко вмурована. Багато разів Маруся пашу питала, що це за будівля, та він відповіді не давав, будь-чим її збував. Це Марусю ще більше зацікавило.

Раз увечері пішла Маруся в сад гуляти, відчинила хвіртку в мурі-огорожі й опинилась під вежею. Стала до неї приглядатися, сотий раз думати-гадати, нащо паша таку понуру вежу збудував.

І раптом донеслась до неї приглушена пісня. То не один голос співав, то кілька сотень людей співало, сумно на долю нарікало, що вже тридцять літ у неволі пробувають, Божого світу, сонця праведного не видають.

Дівчина стрепенулась. Що це? І пісня якась близька її серцю, і слова наче знайомі. Маруся здогадалась: то невільники з України в цій вежі-темниці без сонця-світла погибають, свою тугу за волею святою, за рідною землею піснею виливають.

Відтоді Маруся спокою не мала, тихим сном не спочивала, все якусь таємну думку плекала.

Раз, як паша турецький у мечеть на молитву поїхав, Маруся щонайбільший ключ із схованки добула, до невільницької вежі побігла, залізом ковані двері відімкнула, стала на порозі і – ахнула. Триста козаків, бідних невільників, на соломі покотом лежали, і глухо подзвонювали кайдани на їхніх руках.

– Невільники нещасні, оце я вам двері на волю відчиняю! – промовила Маруся! ... у землі християнські втікайте...

1. Що тебе вразило в оповіданні?

2. Якою ти собі уявляєш Марусю Богуславку?

3. Поділи оповідання на смислові частини. Запиши план із заголовків цих частин.

4. Перекажи «про себе» кожную частину оповідання за складеним тобою планом.

Прислів'я і приказки

Рідна земля і в жмені мила. За рідний край і життя віддай.
Кожному мила своя сторона.

Афоризми

Люби свій народ не тому, що він славний,
а тому, що він рідний.

Хто не любить свою Батьківщину, той сирота, той без батька і без матері, без усього.

1. Прочитай прислів'я, афоризми. Поясни їх зміст.

2. Склади твір-роздум за одним із прислів'їв.

3. Які ще прислів'я та приказки про рідний край ти знаєш?

Афоризм – короткий влучний вислів, в якому висловлюється якась важлива, узагальнена думка.

ОСІНЬ ЩЕДРА, ОСІНЬ ЗОЛОТАВА

Ю. Клен

Осінь!

Веселий вересень у лісі
Повісив ліхтарі,
І сонце на злотистім списі
Гойдається вгорі.

Гаптує вечір жовтим шовком
Блакитні килими,
А чорний пень зробився вовком,
Повившись у дими.

- 1. Як ти розумієш вирази: *на крилах полинуло, садок марніє, понурії хмарки?*
- 2. Який настрій – веселий чи сумний – переважає у вірші? З якою інтонацією ти його читав? Розкрий зміст кожної строфи.
3. Намалюй свої словесні картини осінньої пори.
4. Продовж думку: *Я спостерігаю за природою восени і відчуваю...*

Василь Скуратівський

Що край – то звичай

Довгими журавлиними ключами літо вже одлетіло у вирій. Рожевощока осінь, як справжня господиня, почала наводити лад: позолотила гаї й діброви, запросила в гості ранкову прохолоду з густими туманами. Саме на цю пору припадає «молоде» бабине літо. Довкола пливе безліч сріблястих павутинок. Їхні тендітні ниті немовби нагадують – милуйтеся останнім справжнім літечком. Мине тиждень-другий, і осінь збереже свої законні повноваження.

Зрештою селяни знають про це й самі. Вони поспішають, щоб до 14 вересня повністю обсіятися озиминою. В цей день, тобто на

Семена, у давнину запалювали посвіт – пристрій, котрим освітлювали помешкання.

Крім того, із Семеном пов'язана ще одна урочистість. Це був перший день Нового року. З прийняттям християнства новолітування перенесли з весни на осінь. Особливо урочисто це свято відзначали в Києві. У центрі міста влаштовували ялинку, запалювали свічку, і городяни цілу ніч розважалися піснями, танцями, виставами.

Але осінь по-справжньому входила в свої права з 14 жовтня, тобто на Покрову. Тому й казали: «Покрова всю землю покриває листям або снігом» чи «Прийшла Покрова – всохла діброва». Під цю пору хлібороби мушили повністю завершити всі польові роботи. У селах повсюди лаштувалися до весілля, а молодь збиралася на вечорниці.

Із середини жовтня сільські мешканці починали організовувати різноманітні обряди. Серед найцікавіших дійств було свято першого снігу, або зустріч зими. У кожному селі його проводили по-своєму. Окремо збиралися в гурти дорослі й діти. Серед ряджених були осінь і зима. Як правило, зима перемагала.

Осінь вважалася порою достатків. Недаремно ж мовиться: «Хто цілий рік не байдикує, той навіть у вересні не голодує». Воно й справді так, адже засіки наповнені новим врожаєм, удосталь свіжих овочів і фруктів. Але якою багатогою не була б осінь, зима та весна її осиротять. Тому завбачливі господарі нагадували: «Восени будь щедрим, а взимку – ошадливим». Та все ж найточніше таке прислів'я: «Берися, бо як зима прийде, хоч і схочеш узятися, то не візьмеш!»

Що б там не було, але осінь багата всім.

Новолітування – рахунок літ, років від певної події, зокрема від року прийняття християнства (988 рік).

Байдикує – ледарює, нічого не робить.

Статки – достатки, добробут.

Ошадливим – економним.

Завбачливі – здатні наперед щось зрозуміти, розраховувати, передбачити.

1. Подумай і скажи, що нового для себе ти відкрив, про що дізнався.

Прочитай про це в тексті.

2. Зверни увагу на дати 14 вересня і 14 жовтня. Як відзначали ці свята жителі сіл і міст?

3. Як ти гадаєш, чому в дійствах двох персонажів – осені і зими – зима перемагала? Доведи це своїми міркуваннями і спостереженнями.

4. Чи хотів би ти більше дізнатися про народні звичаї? Хто, крім книжки, міг би тобі в цьому допомогти?

5. Розкажіть про народні звичаї та традиції осіннього, зимового та весняного календарних циклів.

Журба

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річечка...
Як скло вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Край берега, у затишку,
Прив'язані човни;
А три верби схилилися,
Мов журяться вони,

Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листячко
І понесе вода...

1. Яке враження справив на тебе вірш?
2. Ще раз уважно прочитайте поезію. Подумайте, які слова (вжиті у переносному значенні, порівняння, слова-ознаки) допомогли авторові створити таку неповторну картину.
3. Поміркуйте, як по-іншому можна було б назвати вірш. Що головне підкреслює авторська назва?
4. Цей вірш став народною піснею. Заспівай її разом з батьками або друзями.

Олександр Копиленко

Осінній клопіт

I

Осінні місяці – це місяці, коли більшість наших птахів стає мандрівниками. Вони летять у теплі краї – вирій. Летять вони без компаса, але ніколи не зіб'ються зі свого маршруту. Ці перельоти тривають уже тисячі років, і кожен птах мандрує своїм шляхом.

Голоду бояться пташки, тому й покидають нас. Багато з них спокійнісінько і пережили б холодну зиму. Та їм немає чого їсти. Зникають різні комахи, зелені стеблинки рослин. Кучугури снігу заносять смачне насіння. Чи звертали ви увагу на те, що пташки, які прилітають до нас першими, відлітають від нас останніми? Зозуля, соловейко, іволга, а також і ластівка зникають, ледве відчувши першу прохолоду осінніх ночей.

А жайворонки, перепілки, зяблики, шпаки – усіх можна у нас ще зустріти і тоді, коли вже біла паморозь падає на луг.

Може, думаєте, що всі птахи обов'язково летять у теплі краї? Ні, не всі летять. Є й такі, що мандрують пішки, а інші пливуть. Ось живе у нас такий чудовий невтомний пішохід. Ви чули його крик, хоч насправді це його спів, влітку на луках, біля боліт і річок. Він «дере»

свою пісню майже весь день, вечір і всю ніч. Навіть дивуєшся – коли ж відпочиває співак? Чи в нього й горлянка не болить? А зветься цей птах – величенький, завбільшки з перепілку, тільки на довгих ногах – деркач.

Деркач вирушає в свою далеку путь пішки. Лише коли зустрічає на шляху воду – тоді летить. Бо він бігає краще, ніж літає. Проте деркач часто зимує у далекій Африці – значить і через море перелітає.

А деякі породи норців мандрують по воді. Пливають собі, з річки в річку, до самого моря. А там декотрі з них зимують біля берегів та островів Каспійського моря, а частина перелітає аж в Африку.

Навесні всі птахи так само повертаються назад, до землі своєї рідної.

II

Цілком спокійно почуває себе восени кажан, тобто летюча миша. Ось у дуплі старої осики його знайшов.

Він висить вниз головою і безтурботно спить. Так і висітиме до самої весни, аж доки в повітрі не з'явиться стільки нічних комах, щоб було йому чим годуватись. Дуже міцно спатиме й шкідник ховрах.

Уже позаривались у мул на дні річок і боліт жаби. Там вони й лежатимуть усю зиму. А коли болото промерзне наскрізь – в крижинку обернеться й жаба. Але їй нічого. Одного разу взимку рибалки витягли з дна великого ставка зелену сонну окату жабу. Мороз стояв лютий, жаба швидко промерзла і стала мов грудочка. Штурхнули її ногою, в неї і одломилася лапка. Я приніс жабу в хату, поклав у воду, і поволі жаба очуняла, ожила. Та лишилася без лапки.

У воді й рак знайшов собі затишну нору і зручно влаштувався там на зиму. Часто у нас говорять: «Я тобі покажу, де раки зимують!» Подумаєш, лякають! Там, де й риба. Тільки риба на дно опускається і там лежить цілими табунами, а рак у норі. Йому ще краще, бо не потрапить у невід, коли зимою ловитимуть рибу.

Вже поснули вужі, гадюки та ящірки. Метелики, жучки, павучки позалазили в різні щілинки, під кору дерев і там затаїлись і спатимуть до весни, якщо їх не видовбає звідти дятел або прудка, непосидюча синичка.

Безтурботно – зовсім спокійно.

Мул – розтерта земля, що відкладається на дні рік, озер, ставків, морів.

Затаїлись – прикрилися.

1. Чому письменник називає осінні місяці місяцями клопотів?
2. Чи всі птахи одночасно відлітають у вирій?
3. Розкажи, чим характерний відліт кожного з птахів.
4. Що нового ти дізнався про комах, жабів та раків?
5. Що ти знаєш про те, як готуються до зими інші звірята? Розкажи.

Учителька

(Скорочено)

I

Цей день видався Вірі Іванівні особливо тяжким. Боліла голова, нило серце, і хотілося лише одного: лягти і мовчки лежати, заплющивши очі. А тим часом треба було ще йти на останній урок. До класу зайшла звичайною розміреною ходою. Віра Іванівна спостерегла, як Старченко, що сидів на першій парті, засунув руку до кишені.

– Прямо в лоб хтось поцілив, – заявив Веселовський, тримаючись рукою за голову. – Ось дивіться, чим стріляють.

І він показав туго згорнутий шматочок паперу.

– Та-ак, – протягла Віра Іванівна, намагаючись будь-що зберегти спокій. Тоді перевела погляд на Старченка й коротко наказала:

– Дай сюди стрілячку.

Старченко навіть не ворухнувся.

– Вийди з класу, – вже спокійніше повторила Віра Іванівна. – Бо інакше я не буду проводити уроку.

Одну коротку мить учителька й учень стояли віч-на-віч перед заанімілим класом. Тоді Старченко повернувся й помалу поплентався до дверей.

Віра Іванівна мовчки провела очима недоладну постать із скуйовдженим чубом, в короткуватій потертій куртці. І доки він буде, оцей лобуряка, псувати їй нерви? З початку року не було дня, щоб він не викинув якогось коника. І до того ж абсолютно не хоче вчитись! Скільки вмовляла, переконувала... Тижня не минуло, як дав обіцянку виправитись. І от знову...

II

Думка відвідати Старченків прийшла раптово. Так, вона піде й розповість батькам усе. Хай якось впливають на свого сина! У неї немає більше сил терпіти його витівки. Другий, третій, четвертий поверх... Підійматись було все важче. Віра Іванівна раз у раз зупинялась, щоб перевести дух. Віра Іванівна відчула легке запаморочення й прихилилася до одвірка. У квартирі почулися кроки, і Віра Іванівна стала в думці готувати слова, які скаже, коли Вікторова мати відчинить їй двері.

Але двері відчинила не мати. На порозі стояв Віктор, нахмурений і непривітний. Угледівши вчительку, – а її прихід не віщував нічого приємного, – хлопець найжачився ще більше.

– Мати вдома? – запитала Віра Іванівна, почувши, що їй слабнуть ноги, і намагаючись триматися рівніше.

– Нема, – буркнув Віктор, не вступаючись з порога.

– А батько?

– Батько на роботі.

Якусь мить не бачила перед собою нічого. Тому й не змогла завважити, як одразу змінився Віктор. Увесь стрепенувся, з обличчя зник чужий, насторожений вираз, воно зблідло, стало розгубленим та безпорадним.

– Віро Іванівно! Що з вами? – почувла вона дзвінкий, переляканий голос.
– Води...

Віра Іванівна дістала таблетку, запила її водою і відкинула голову на спинку канапи... Коли Віктор із матір'ю вбігли до кімнати, то побачили вчительку вже у звичайній невимушеній позі.

III

– Добридень, – першою озвалася Віра Іванівна до захеканої господині.
– Пробачте, що налякала вас. І не турбуйтеся, будь ласка. Мені вже краще.

– Та ви б хоч прилягли, – заклопоталася Вікторова мати. – Ось я вам подушечку дам...

– Ні, ні, не треба, – спинила її Віра Іванівна. – Нічого не треба. Уже все пройшло. Я просто перевтомилася.

– Біда мені з цим шибеником, – вела тим часом господиня далі. – І в кого він такий удався? Дома хлопець як хлопець – матір він розуміє. А от у школі... І Марія Семенівна на нього жалілася...

– А я не жалітись прийшла, – хутко заперечила Віра Іванівна. – Просто хочу познайомитись із вами, поговорити.

– Правда? – одразу повеселішала Вікторова мати. – Ну, слава Богу! А як же там його успіхи?

– Бачите, – обережно почала Віра Іванівна. – Йому треба серйозно попрацювати в цьому році. Він надто відстав від інших учнів...

Віра Іванівна заходила пояснювати, як можна і треба подолати відставання. Вона чудово знала, що хлопець у кухні прислухається до розмови, і зверталася, власне, до нього. Їй чомусь вірилось, що тепер він по-новому сприйме її слова.

Віра Іванівна спустилася сходами і вийшла на вулицю. І тут раптом усвідомила те, що вразило її в тому погляді Віктора. Вперше сьогодні хлопець побачив у ній не просто вчительку, що раз у раз робить зауваження, ставить двійки, а людину, живу людину, котра може занедужати, та навіть і вмерти...

Надворі було зоряно. В голові роїлися думки: «Чи правильну стежку я обрала до його серця?»

Розітну́вся – почувся.

Віч-на-віч – один проти одного, дивлячись в очі.

Поплѐнтався – пішов нехотя.

Недола́дна по́стать – вайлувата.

Лобуря́ка – бешкетник.

Запа́морочення – легка втрата свідомості.

Поква́пно – швидко.

Збентѐжено – тривожно.

1. Як почувала себе Віра Іванівна, розпочинаючи урок?
2. Що сталося на уроці?
3. Чому вчителька вирішила відвідати батьків Віктора Старченка?
4. Відшукай в оповіданні епізод, в якому розповідається про прихід Віри Іванівни до Старченків. Як її зустрів учень?
5. Що змінило поведінку хлопчика?
6. Що сказав Вірі Іванівні Вікторів погляд? Яким він став?
7. Доберіть до кожної частини заголовок та поясніть свій вибір.

Тамара Коломієць

Перша вчителька

Букварі і читанки,
Парти в два ряди.
Наша перша вчителька
В серці назавжди.
Споришева стежечка,
Стежечка-мережечка,
Що водила нас
Ще у перший клас.
Сонце світлі зайчики
Сипле у шибки.
Кришать крейду пальчики –
Пишуть палички.
Добре нам читається –
Вчителька всміхається.
А як хтось не зна –
Хмуриться вона.
Скільки розгадали ми
З нею загадок.
Скільки прочитали ми

Віршів і казок.
Стороною рідною
Дниною погідною
Йшли через покіс
У багрянний ліс.
Наша перша вчителька
Інших навча.
Букварі і читанки
Їм вона вруча.
Споришева стежечка,
Стежечка-мережечка
Інших перший раз
Повела у клас.

Споришєва стєжечка – стежечка, яка поросла споришем (травою).
Дніна погідна – чудові, хороші дні.

1. Як ти розумієш: *Сонце світлі зайчики сипле у шибки, стежечка-мережечка, багрянний ліс?* До слова *багрянний* добери синоніми.
2. Про кого і про що цей вірш?
3. Поміркуй, чому перша вчителька назавжди залишається у серці кожної людини?
4. З якими словами тобі хотілося б звернутися до своєї першої вчительки? Запиши їх у вигляді вітальної листівки або складі невеликий вірш.
5. Вивчи вірш напам'ять.

УКРАЇНО, ЗЕМЛЕ СЛАВНА

Степан Васильченко

Україна...

Україна... В одному вже тільки цьому слові і для нашого уха, і навіть для уха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю...

Україна – країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради, довгої, вікової, героїчної боротьби за волю, в результаті якої – велетенське кладовище: високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня. Тільки Дніпро з очеретами, тільки вітер з степовими могилами шепотіли ночами: гой-гой... умер прекрасний край.

Україна – це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медові та молочні ріки...

Україна – це зморені, обшарпані, голодні люди... Ідуть вони на панщину, чорні і німі. Ідуть, дітей ведуть...

Україна – це царське та панське безмежне свавілля... Праця до сьомого поту...

Світяться злидні...

Україна – розкішний вінок з руті і барвінку, що над ним світять заплакані зорі...

Поема жалю і смутку... краси і недолі...

Отже, одна з найсмутніших сторінок у цій поемі належить невиданому у всі часи по всьому світі її огненному поетові.

Легендарному поетові казкового краю...

Великому борцеві за волю свого краю, свого люду, за безмежно широку волю на всьому світі поневолених народів. За всіх поневолених, близьких і далеких...

- 1. Поясни своїми словами, як ти розумієш вирази: *медові та молочні ріки; світяться злидні; світять заплакані зорі; Україна – поема краси і недолі?*
- 2. Чому Україну називали країною смутку і краси?
3. Кому належить найсмутніша сторінка у «поемі краси і недолі»? Зачитай.
4. Чому письменник називає Тараса Шевченка *легендарним, огненным поетом*? Як ти думаєш?
5. Що таке Україна для тебе?

Ярослава Бабич

* * *

За руським морем є така країна,
Де руські діти і ясна блакить.
Є така країна – пісня солов'їна –
І за неї в мене серденько болить.

Там руські роси зустрічають раночки
І руські котики на старій вербі.
І світловолосії милі Подоляночки
Умивають в ріках зорі голубі.

Там руські стежки в'ються на галявинах,
В'ються-спотикаються об руський мох.
Лиш далеко в лісі під стареньким явором
П'є зелену каву зеленавий Ох.

- • Про яку країну йдеться у вірші?

Хто ми?

Слов'яни сіли по Дунаю, де нині земля Угорська і Болгарська... Інші слов'яни прийшли і сіли по Дніпру і називалися полянами... І було три брати: один на ім'я Кий, другий – Щек, третій – Хорив, а сестра їхня Либідь... І побудували брати місто, і рознеслася по світу звістка про нове місто над Дніпром, що назване ім'ям князя Кия.

Ці рядки взяті з «Повісті временних літ» – чудового літописного зведення XII століття. Так, саме у ньому вперше в нашій літературі було зроблено спробу осмислити корені рідного народу, тут оспівані його герої і славна історія.

Читаючи «Повість временних літ», схиляємось перед подвигом монаха Києво-Печерського монастиря Нестора. Він не тільки доніс до нащадків відомості «откуда есть пошла» наша земля, а й показав складний процес зростання національної свідомості.

«Не занапастить землю батьків своїх і дідів» – звучить у «Повісті временних літ». Хіба не про це наша тривога сьогодні? Прославляючи сміливість, кмітливість, літопис надто високо ставить миролюбність, піклування про людей, скромність, вірність своєму слову. Тобто ті якості, котрі за сучасними поняттями мають бути притаманними кожному громадянину.

«Повість временних літ» – то перший історичний твір далеких предків, що дійшов до нас. І водночас воістину найвидатніша пам'ятка вітчизняної культури. *(З журналу)*

1. Про яку найдавнішу літературну пам'ятку ти дізнався? Хто її автор?
2. У чому неоціненність зведення?
3. Пригадай, які твори ти читав про заснування Києва. Тепер ти знаєш, хто перший розповів людству про цю подію.
4. До чого закликав Нестор-літописець своїх сучасників? Які моральні якості прославляв?

Юрій Шкрумеляк

Ми всі діти українські

Ми всі діти українські,
український славний рід.
Дбаймо, щоб про нас, маленьких,
добра слава йшла у світ.

Свої здібності і сили
розвиваймо раз у раз,
щоб народу була втіха
і щоб користь була з нас.

Будьмо пильні у науці,
будьмо чемні у ділах,

будьмо смілі та відважні
і не думаймо про страх!

Все, що рідне, хай нам буде
найдорожче і святе,
рідна віра, рідна мова,
рідний край наш над усе!

Втіха – почуття радості,
задоволення.

Пильні – тут: старанні.

Загадкова дорога історії

Свою історію має кожна людина, її рід, село, місто – кожен топче свою стежку, а всі стежки разом з'єднані – це і є історичний шлях. Кожен народ прокладає собі таку дорогу, вони перехрещуються, зливаються, розбігаються, зустрічаються з дорогами інших народів. Не всі вони дотяглися до сьогоднішнього дня, бо не всі народи знайшли в собі силу прийти у день сьогоднішній – гинули й пропадали, і на це були найрізноманітніші причини.

Наш український народ належить до тих, котрий свою дорогу не згубив, котрий пройшов через величезні випробування, котрий тяжко жив і змагався, але зберіг своє «я», увійшовши в сучасність у числі інших як один із найчисленніших народів Європи. Історія нашого народу велика, героїчна, хоч не завжди його дорога була широка – часом звужувалася, а часом просторіла. Він падав і знову підіймався, він боровся, оборонявся, будував фортеці й міста, орав свої ниви, не скидаючи з пліч сагайдака, а пізніше – рушницю; він створив дивовижний світ своїх пісень, казок, оповідань, легенд.

Він тисячі років уже пише свої книжки, складає вірші, розказує собі й сусідам про своє минуле. Не раз пророкували йому загибель, не раз з нього глумилися, принижували, але він жив, будував, творив, мислив, він зробив усе, щоб був ти і твої батько-мати, щоб ти мав свою землю, місто, село, дім і щоб міг, закинувши голову, радісно вразитися яскравому сонцю в тебе над головою. Люби ж його, бо він народив тебе, батьків твоїх, дідів та бабусь, прадідів та прабабусь... увесь твій рід, який є гілкою на великому дереві його. Шануй його мову, історію та культуру, бо вони твої. Чужого научайся, але й свого не забувай, як учив усіх нас Тарас Шевченко. Не лякайся таємниць, що чекають на тебе, коли рушатимеш по загадковій дорозі його історії, не жахайся крові, яка на ній лилася, стогонів, які на ній лунали, проклять, які на неї сипалися, – мужній будь! Бо вона тече й тече в глибину – загадкова дорога історії.

Фортеця – укріплений озброєний пункт для оборони.

Пророкувати – віщувати.

Глумитися – тут: знущатися.

Вражати – тут: дивувати, захоплювати, ошелешувати.

1. Що ти дізнався про історичний шлях українського народу? Розкажи.

2. Порівняйте історію України і Молдови. Що спільного у долі двох братніх народів?

Антін Лотоцький

Хрещення України

Внук княгині Ольги був розумним і відважним київським князем. За часів його князювання Київська держава була вже дуже велика. Щоб боронити її від диких народів, що приходили з Азії, він наказував будувати в степах нові міста, в яких люди мали де ховатися під час ворожого нападу й оборонятися від ворогів.

Княгиня Ольга, його бабуня, була християнкою, але батько князя Володимира, князь Святослав, не схотів охреститися й помер у старій вірі слов'ян, які вірили в різних богів.

За часів княгині Ольги в Києві вже було багато християн, а ті, що не були християнами, цікавилися християнською вірою. Вони запрошували до себе християнських священників і в них вчилися віри Христової.

Тоді до Києва приїздили з чужих країв різні люди. Вони дивувалися, що князь Володимир не християнин, і радили йому перейти на християнську віру. Князь Володимир вирішив охреститися і взяв собі за дружину християнку – грецьку царівну Анну. Всі раділи (а найбільше київські християни), що князь Володимир став християнином і дружину взяв собі з грецької царської родини. Сльози радості блищали на очах християн, коли вони бачили, що їх князь молиться разом з ними.

Але були у Києві люди, що міцно трималися старої віри і не хотіли стати християнами. Князь Володимир вирішив їх охрестити.

Одного літнього дня вийшли на вулиці Києва люди, озброєні сокирами. Вони рубали фігури старих богів, що стояли на вулицях Києва, і кидали їх у вогонь. Пізніше князь Володимир послав по вулицях Києва людей скликати всіх на річку хреститися. «Хто не прийде завтра на річку хреститися, буде мені ворог!» – казав князь Володимир киянам через своїх посланців.

На другий день зійшлося на річку дуже багато народу: старі й молоді чоловіки, їхні жінки та діти. Потім вийшов на берег річки й князь Володимир та священники. Люди ввійшли в воду й стояли в ній – одні по шию, інші по груди. Матері тримали найменших дітей на руках. Священники стояли на березі й хрестили всіх.

День був чудовий. Такий ясний та сонячний! Здавалося, що й ясне небо раділо разом з людьми! І засяяла на київських горах ласка Божа.

Було це в 988 році. З того часу почало ширитися з Києва слово Боже по всій Україні.

1. Від кого обороняв князь Володимир Київську державу?
2. З якою метою будував він міста в степу?
3. Як вчилися кияни віри Христової?
4. Коли і як відбулося хрещення киян?
5. Відшукай у тексті опис дня, коли відбулося хрещення.
6. Запам'ятай, що князь Володимир зачислений до святих. Пам'ять святого Володимира відзначаємо 28 липня.

Цікаво знати!

Наймогутнішою і найбільшою державою на території сучасної України в давнину була Київська Русь, яка об'єднала всіх східних слов'ян і охоплювала територію від Карпат до Волги, від Ладозького озера до Чорного моря.

Віктор Близнець

Ярослав Мудрий

Коли Ярослав перебував у Новгороді, прийшла до нього звістка, що печеніги взяли в облогу Київ.

Ярослав зібрав багато воїнів, прийшов до Києва і прорвався в місто своє. А було печенігів безліч. Ярослав приготувався до бою і став перед містом. Печеніги пішли в наступ і зіткнулися на тій горі, де зараз стоїть собор Софії. Було тут поле чисте тоді.

І почалась жорстока січа, ледве до вечора здолав лютих ворогів Ярослав. Кинулись печеніги на всі боки тікати і не знали, куди бігти. Багато з них потонуло в річках.

Заклав Ярослав місто велике, біля нього – Золоті ворота, заклав собор Софії. І стала при ньому віра християнська поширюватися.

Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень, і вночі. Зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо. Написали книг вони велику силу, ними повчаються віруючі люди і тішаться плодами глибокої мудрості. **Начебто один хтось зорав землю, другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу**, – так і тут: батько цього всього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його, Ярослав, засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приймаємо серцем книжну науку.

Велика-бо користь від навчання книжного. **Книги – мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі; в них – світло мудрості.** І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху

Печеніги – кочові племена.

і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

Ярослав написав багато книг і поклав їх у церкві святої Софії, яку сам збудував, оздобив її золотом, сріблом.

1. Поясни самостійно значення слів *січа*, *скорписці*.
2. Чи завжди мирним було життя наших предків? Чому?
3. Перекажи своїми словами, як Ярослав захищав Київ.
4. Чим уславився князь Ярослав?
5. Чому його називають Мудрим?
6. Прочитай виділені речення. Як ти розумієш їхній зміст?

Цікаво знати!

Три доньки Ярослава Мудрого стали королевами в різних країнах. Дочка Анна стала дружиною французького короля Генріха I, а після його смерті керувала Францією. Друга дочка Єлисавета була одружена з норвезьким королем Геральдом Сміливим, а третя – Анастасія – з угорським королем Андрієм.

Віктор Близнець

Повчання Володимира Мономаха

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом Мудрим, і батьком своїм, і матір'ю своєю, з роду Мономахів, був наречений руським іменем Володимир. Сидячи на санях, тобто збираючись помирати, звертаюсь до вас з оцим словом.

Діти мої або хтось інший, слухаючи мою грамотицю, не посмійтеся з неї, а прийміть її до свого серця, і не лінуйтеся, а щиро трудіться.

Що таке людина, як подумаєш про це? Велика розумом людина, та не може осягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як все мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена... А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину і які різні та багатоликі людські обличчя: якби і всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя. І тому подивуємося, як птиці небесні із раю-вирію летять, і передусім до нашого дому, але не поселяються в одній країні, а, сильні й слабкі, розлітаються по всіх землях, щоб наповнилися щебетом ліси і поля. Все це дано людям на користь, на їжу і на радість їм...

Передусім не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам.

І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину...

Ніколи не майте гордощів у своєму серці і в розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми.

Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. Пам'ятайте, як учив мудрий Василь, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду і бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору.

В домі своєму не ледачкуйте, а за всім приглядайте самі... Ні їжі, ні пиття не віддавайте без міри, ні солодкому сну... Брехні остерігайтесь... Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не прокляли вас.

А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного.

Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов... Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні.

Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте... Якщо забуваєте про це, то частіше заглядайте в мою грамотицю: і мені буде не соромно, і вам буде добре.

Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтесь, – як батько мій, дома сидючи, знав п'ять мов, через те й честь йому була в інших країнах. Лінощі – це мати всьому дурному: хто що й знав, те забуде, а чого не вміє, того не навчиться. Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтеся ні на що хороше, і хай не застане вас сонце в постелі. Так робив мій батько покійний і всі добрі мужі... Спочинок у полудень дається людям за труди: після трудів спочиває і звір, і птиця, і люди.

Отрок – підліток, юнак.

 1. Ви народилися людьми. А щоб стати гідними людьми, скористайтесь повчаннями розумного київського князя Володимира Мономаха. Складіть для себе правила і виконуйте їх все своє життя. Запишіть їх у книжку-саморобку.

- а) Не забувай убогих.
- б) Захисти слабшу людину.
- в)

(Далі за текстом продовж самостійно).

2. Проаналізуй свої вчинки і дії. Пообіцяй собі, що зробиш усе, аби твоє ставлення до людей було якнайкращим.

3. Які прислів'я ти б дібрав до повчань?

Про славних козаків-запорожців та про їхнього першого кошового Дмитра Байду-Вишневецького

Недобре жилося українському народові під пануванням чужих володарів. Скрізь в Україні заведено панщину. Сільський люд мусив працювати на панській землі, бо всю землю дістали в посідання великі пани-вельможі. Селянин не мав ніякої свободи. Пан міг його продати або й убити, і за це тяжко було з паном судитися, бо ж і суддями були ті самі вельможі.

Деякі волелюбні люди в українських селах, особливо на Великій Україні, не могли стерпіти такої неволі. Вони кидали все і тікали в степи за Дніпрові пороги. Там не було ні сіл, ні міст, не було ніякої влади. Тож ті люди гуртувалися, здобували собі зброю, полювали на всякого звіра і так жили. На ті степи нападали не раз із півдня, з Криму татари, бо вони шукали в степах паші для своїх табунів коней та іншої худоби. Озброєні люди з України оборонялися від татар, самі, бувало, гинули в битвах, але часто побивали ворога і відбирали від нього табуну, а здобич ділили між собою. Як зібралось тих вільних людей кілька тисяч, то вони й самі нападали на татар або на турків аж за Чорним морем і верталися в степи з багатою здобиччю.

Ці люди називалися «козаки», від татарського слова «кайзак», що значить – вільний чоловік, безстрашний вояка. А що жили вони за порогами Дніпра, то їх звали запорожцями.

Спершу жили вони малими гуртами по степах; там полювали, а на зиму верталися в села. Але згодом об'єдналися у велику військову силу, вибрали собі отаманів і поселилися на великих островах серед Дніпра-ріки. Те місце називалося Січ, або Січовий Кіш, бо острів був відгороджений (відсічений) навколо, наче кіш, і до нього не було доступу. В тій Січі козаки зимували і відпочивали після походів на татар і турків під проводом свого вождя, якого називали батьком, отаманом або кошовим. Козацька сила зростала з року в рік і стала грізною не тільки для татар і турків, що сусідували на півдні з Україною, а й для всіх інших суміжних держав.

Першим кошовим Запорозької Січі був Дмитро Вишневецький, званий також Байда. Він походив з роду давніх українських князів з Волині, з міста Вишнівця. Йому дуже подобалися войовничі і лицарські козаки. Десь біля 1550 року прибув він до козаків, і вони вибрали його своїм отаманом. Під його проводом збудували собі запорожці першу укріплену Січ на острові Хортиця серед Дніпра. Той острів обгородили високим валом і частоколом, а над брамами поставили гармати.

Це не сподобалося татарам, бо вони знали, що тепер не зможуть нападати на Україну. Тому вже 1557 року прийшов хан татарський з великим військом і обложив Січ довкола. Та простояв там 24 дні і не зміг Січі здобути, бо козаки боронилися завзято. Він завернув назад у Крим. Але наступного літа прийшов ще з більшим військом. Козаки боронилися довго, нарешті побачили, що не зможуть устояти, бо їх удесятеро менше, ніж татар. Під проводом Байди-Вишневецького вийшли з Січі, прoderлися відважно крізь татарські ряди і сховалися у непроглядних степах.

Кілька літ пізніше пішов Байда з козаками на Молдавію, що була там, де нині Буковина і Румунія. В Молдавії проживало багато українського населення, і, поки державою управляли молдавські воєводи, українцям там жилося добре, бо воєводи, або «господарі», поважали українську мову, віру і звичаї. Але 1514 року завоювали Молдавію турки і почали знущатися над усім хрещеним народом. Ось чому козаки пішли з Байдою визволяти сусідню Молдавію з турецької займанщини.

Та цей похід закінчився для кошового Байди нещасливо. Турки підкупили кількох молдаван, і вони зрадою та підступом зловили Байду, закували у кайдани і повезли в Царгород до турецького султана Сулеймана II. Сулейман наказав Байду вбити. То було року 1564.

Про Байду-Вишневецького співає наш народ донині дуже гарну пісню, в якій розповідається, що султан обіцяв Байді подарувати життя та ще й свою дочку віддати йому за жінку, якщо він прийме турецьку віру і буде туркам служити. Але Байда не згодився на зраду свого народу й віри християнської і відповів:

*В тебе віра проклятая,
В тебе дочка поганая!*

Тоді султан наказав зачепити Байду за одне ребро на залізний гак на високій скелі над морем. Турки стріляли в Байду з луків, але Байда таки не зрадив своєї віри і свого народу і вмер лицарською мученицькою смертю.

Надалі переконаємося, що так боролися і гинули за свій рідний народ і віру й інші козаки-запорожці.

1. Про які часи йдеться у творі? Опиши їх.
2. Чому в Україні виникло козацтво?
3. Що сказано у творі про козаків-запорожців на Січі? Розкажи.
4. Хто став першим кошовим Запорозької Січі? Яким він постав перед тобою?
5. Як оборонялися козаки від татар?
6. Що змусило запорожців вирушити в похід у Молдову? Знайди і прочитай рядки, в яких про це сказано.

7. Яких поневірянъ зазнав Байда?
8. Що найбільше ти цінуєш в отамані?

Цікаво знати!

Венеціанець А. Віміна у 1650 році записав, що бачив серед козаків таких стрільців, які пострілом гасять свічку, відсікаючи нагар так, що можна подумати, наче це зроблено щипцями.

Після зруйнування Січі запорожці розійшлися по світу. Багато з них переселилося на Кубань, в Молдову і Туреччину. Довгий час вони зберігали старі козацькі традиції.

Запорозьке військо мало свої відзнаки або, як їх іще називали, клейноди. До них належали:

булава – відзнака гетьмана. Гетьман одержував булаву від війська або від володарів тих країн, які хотіли приєднати до себе козаків;

бунчук – довга булава, що закінчувалася металевим «яблуком», з-під якого звисала китиця з кінського волосу;

гérбова печáтка із зображенням козака, підперезаного поясом, у шапці, з рушницею в лівій руці.

Прислів'я і приказки

Де козак, там і слава. Степ та воля – козацька доля.

Козак – слабому захисник, цінити побратимство звик.

Олена Пчілка

Шарада

П'ять у себе букв я маю,
Вцілому – і вас злякаю,
Бо я вцілому – вояк,
На коні сиджу отак!

А коли ж єдину букву
Ви одкинете в кінці,
То тоді тихенько стану
Я своячкою вівці.

Шарада – гра-загадка, побудована на визначенні якогось слова за його частинами, зміст яких образно описується.

Загадка

Хто то? Лицарі відважні
І міцні, немов дуби,

А на головах росли в них
Оселедці... Це...

Усміхнімось!

Козак: У тебе твір про Січ точнісінько, як у джури Петрика. Хто в кого списав?

Джура: Та ми ж про одну Січ писали!

Козак: Як забити цвях, щоб собі по пальцях не влучити?

Джура: Дати тримати цвях комусь іншому.

Козак: Як буде в множині «квітка»?

Джура: Букет.

Козак: Чому ялинка не скидає взимку голок?

Джура: Бо морозу боїться.

Українка

(Народна пісня)

Не одні хани в полон мене брали,
били, убивали, на чужину гнали.
А я ж не корилася, із сльози відродилася,
українкою я ж народилася.

Кажуть люди, гарна я, наче квіточка,
що пливуть мої слова, наче річечка,
що душа моя співає, мов сопілочка,
а я просто українка, україночка.

Полон – неволя.
Джура – зброєносець.

1. Кого народ оспівує в пісні?
2. Продовж речення порівняннями з пісні та дібраними самостійно:
Українські дівчата...
3. Вивчи вірш напам'ять і навчися співати пісню.

Марко Вовчок

Кармелюк

(Уривки)

I

...Колись було одне село в Україні. Невеличке було: усього хаток із двадцять, і небагаті люди жили там.

У одній хатці, що вкрай стояла, к полю, жила вдова, а в неї був син, дитина єдина; і звали того сина Іван, а на прозвання Кармель. Смільчака такого, такого красеня, такого розумника, як цей хлопчик удався, шукати по цілім широкім і великім світі. Найшглибші річкові

пороги перепливати, у самісінькі пущі лісові забиратись, на височенні дерева влізати, у самі пропасні яри спускатись, то йому було все одно, що вам або нам водиці іспити. Тож куди його послати, то найде дорогу, за що візьметься, усьому кінець доведе. А вже як товариш попросить об чім, то він, здається, з-під землі дістане, а не одмовить. А коли бідолаха який убогий йому вклониться, то він, здається, головонькою своєю наляже, а вже вдовольнить. Голод, холод, усяку біду і напасть він готовий прийняти для іншого.

Що більш виростав той хлопчик, то він крацав та луччав. Тільки разом скоїлось лихо, біда прийшла до молодого Кармеля: що ні день, що ні година Кармель усе смутніш та смутніш, а що за смуток такий, за ким і за чим – ніхто того не знає.

Мати стала питати його:

– Чому ти такий в мене зробивсь? За чим сумуєш? Що бракує тобі?

Тоді і каже Кармель матері:

– Скрізь, – каже, – скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що мою душу розриває! От що моє серце розшарпує!.. Я не зношу людського лиха й убожества! Я мушу тому запобігти!

II

Коли хутко разом зник Кармель з дому, з села. Нема його день, нема другий, третій, нема його цілий тиждень. Зник, як вода змила, нікому не кажучи нічого.

Одного разу – було свято тоді й погода – сиділа стара Кармелиха коло своєї хати на призьбі, дивилася у поле на шлях, а невістка сиділа поруч з дочкою на руках. Підійшов до них сусід, привітався й каже: «А чи чули ви, що коло Чорного гаю розбої? От, – розказує, – крамарів розбили, панів розбили. Тільки що тут диво...»

– Яке диво? – спитала молода Кармелиха.

– А таке диво, – говорить сусіда і сідає на призьбі коло неї, – таке диво, що нікого там не ріжуть, ані забивають, тільки оберуть та й пустять на волю, коли ти багач; а забачать – ти вбогий, бідний чоловік, так іди собі цілий, як був, – і пучкою до тебе не доторкнуться. От, кажуть, їхав один бідолаха, стрівсь із ними, молодцями, та й засміявся. «Не боюсь я вас, – каже, – пани мої молодці! Голому розбій не страшний, і життя не дуже йому дороге. Коли забить, то бийте, а ні, то пускайте – мені нема часу стоять, треба їхати – хазяїн дожидає, буде лаяти!» Тоді, кажуть, виявивсь старший, їх отаман, і кинув йому капшук грошей, і промовив: «Їдь собі, друже». І сам, й усі його молодці зникли у пущі. А той бідолаха зовсім сторопів від такого доброго дива.

III

Коли оце у Кармелевім селі пройшла чутка, що це їх Кармель отаманує в Чорному лісі, – пройшла чутка і зрушила старого й молодого, доброго й лихого.

Дійшла вістка до Кармелевої матері старої і до його молодої дружини. Стара мати говорить, слізьми слова свої приливаючи, до невістки: «От люди лихі! От недобрі, Марусечко! От поговір який на мого Кармеля. Не йму я віри цьому! А як віри пійму, то вмру! А ти ж, Марусе? Що ж ти?»

– Я житиму й кохатиму, – говорить Маруса; а малесенька дочка стояла тут та слухала і собі теж бубонить: «І я з мамою! І я з мамою!»

І знов пішли дні за днями й часи за часами, і щодня, щогодини багаті та вельможні люди гірш та гірш лякалися й тривожилися. І порішили вони чи так, чи інак, не жалуючи нічого, зловити отамана, і вирядили шукачів та слідців, і обіцяли велику їм плату й нагороду: «Аби ви нам того отамана взяли».

IV

Одної темної ночі, як усі спали, з'явився Кармель, задиханий, зморений, потомлений, ледве зміг слова промовляти:

– Гонять мене, як хижого звіра, Марусе, – промовив Кармель.

– Вже три дні й чотири ночі тікаю, не зупиняючись.., товаришів розпустив...

Раптом щось стукнуло й грюкнуло десь, говірка голосна почулася, і близенько коло них у садку голоси й люди з усіх боків.

– Держи! Лови! Маємо! Держимо! – рознеслося вночі. Схопили Кармеля.

І привезли його у велике місто в кайданах, і зачинили у кам'яну темну темницю.

V

Скоро почулося скрізь, що знов Кармелюк отаманує, визволивсь, повернувсь.

Вбогі люди ніби здоровіші зробилися на виду, й не один попадавсь тоді бідняк, який одежиною драний, так постаттю багатий. А багаті знов заметушилися, знов перелякалися – хочуть вони Кармелюка знов схопити, та міцніш зачинити, та дальш заслати.

І почали знов гасати за Кармелем шукачі, почали знов слідці Кармеля висліджувати. Та багато ж і роботи їм було, бо товариства зібралось у Кармелюка тепер незрівнянно більш, майже по всіх гаях великих і ярах глибоких, по різних повітах.

Головонькою наляг-тї – загинути.
На виду – тут: на вигляд.

1. Придумай заголовки до кожної частини, перекажи одну з них (за вибором) близько до тексту.
2. Яким ти уявляєш отамана народних месників Кармелюка? Розкажи.
3. Чому постійно сумував Кармелюк? Доведи свою думку словами із тексту.

Народне порівняння

Козак, наче орел.

Цікаво знати!

Прожив Юстим Кармелюк усього 48 років. Але зазнав за цей час тисячі ударів шпіцрутенами і канчуками. Тричі його таврували. П'ять разів він утікав із війська, заслання та каторги. Пройшов під час своїх втеч, повертаючись на Поділля, до 15 тисяч верст. Вчинив більше тисячі нападів на панські маєтки. За час боротьби проти кріпосників у його загонах брало участь близько 20.000 селян.

Шпіцрутен — довга гнучка палиця.

Канчук — нагайка з переплетених ремінців.

Верста (верствá) — давня назва міри, що становила 1,06 км.

Таврувати — випікати тавро-мітку на шкірі.

Цікаво знати!

22 січня 1918 року в Києві було проголошено незалежність України, а 22 січня 1919 року проголошено об'єднання всіх українських земель. 24 серпня 1991 року – пам'ятний і незабутній день. Було прийнято Акт проголошення незалежності України, схвалений референдумом 1 грудня цього ж року.

Саме тому 24 серпня святкують День Незалежності України.

28 червня 1996 р. прийнято Конституцію України, тобто її основний Закон.

Дмитро Павличко

Наш прапор

Небеса блакитні
Сяють з глибини,
А пшеничні й житні
Мерехтять лани.

Образ цей не зблідне,
Хоч минуть жнива.
Це знамено рідне –
Злото й синява.

Прапор наш, як літо,
В сонці майорить –

По долині жито,
По горі блакить.

Цікаво знати!

Державний Прапор України – це синьо-жовтий прапор. Він теж має досить давнє походження. Поєднання цих двох кольорів зустрічається на гербах і прапорах нашого славного народу не лише за часів козацької вольниці, а й набагато раніше – за княжої доби української держави.

Чому саме ці два кольори вибрано для нашого прапора? Жовтий колір – це колір пшеничної ниви, колір хліба-зерна, що дарує життя всьому суццюму на землі. Жовтий колір – це ще й колір жовтогарячого сонця, без лагідних променів якого не дозрів би, не заколосився б життєдайний хліб.

Ну, а синій колір про що говорить? Звичайно, це – колір ясного, чистого, мирного неба, де живе-розкошує, приносячи радість усім, жовтогаряче сонце! А невже без живлющої матері-води визрів би й заколосився хліб? От вам і ще один синій колір – колір цариці-води. Одне слово, колір жовтий – колір хліба, життя, а синій колір – це колір неба, колір миру. Тому, мабуть, народ України й вибрав поєднання цих кольорів для свого державного прапора.

Український прапор

Колись давно проживав в Україні, в місті Галичі, король Данило. У нього був гарний замок, оточений високими мурами. На подвір'ї стояв високо піднятий синьо-жовтий український прапор. Король дуже боявся, щоб цього прапора у нього хтось не забрав, бо в старих книгах було написано, що якщо цей прапор пропаде, то король втратить королівство.

А був у Галичі бідний малий хлопчина Василько. Він чув від людей, що на подвір'ї в короля є щось таке, що дуже стережуть воїни. Василько частенько обходив довкола королівські мури та шукав способу, як би через них до середини глянути.

Одного вечора було дуже темно. Тоді Василько взяв свій маленький свердлик і пішов під мурі замку та став у мурі вертіти дірку.

Аж тут нараз відчинилася брама й вийшли з неї воїни. Один з них – старший, глянув убік і побачив Василька.

– Ловіть його! – закричав до воїнів, – чого він тут шукає?

Василько став тікати. Але величезний собака догнав його й звалив на землю.

– Приведи цього хлопця до мене, – сказав король.

– То ти хотів мені мур завалити? – поспитав жартома. – Коли ти так дуже хотів дістатися досередини, то я візьму тебе в терем.

– Та я ж лише хотів знати, що є тут, на подвір'ї!

– Знатимеш! **Це є український прапор. Я сторожу його дуже, бо якби хто забрав у мене цей прапор, то й королівство в мене забере!**

Василько залишився з радістю в доброго українського короля Данила. Вчився тут у школі та проходив кожної днини попри високий синьо-жовтий прапор, обіцяв собі, що доки буде жити, доти боронитиме український прапор.

1. Коли відбувалися описані події?
2. Що привело хлопчика до королівського замку?
3. Прочитай виділені речення. Задумайся над їхнім змістом.

Цікаво знати!

З часів Київської Русі дійшов до нас родинний знак князя Володимира Великого – тризуб. Сьогодні він на гербі України. Колись його карбували на монетах. Був він на печатці князя. Історики не дійшли спільної думки стосовно того, що він означає. Одні вважають, що це птах, інші – фігура, складена із зброї: лук, меч. Треті стверджують, що це геометричний орнамент.

Михась Сопілка

Тризуб

Як птах золотий в переливах
На прапорі має, горить.
Це знак наш, це фабрики й ниви,
Це символ, що будем ми жить.

Це хліб наш, вугілля і цукор,
Степи плодovitі, моря...
Це в праці змозолені руки,
Що подвигом завжди горять.

Це наша любов, наша мужність,
Вогняний порив боротьби,
Це наша згуртованість дружня,
Це пісня нової доби.

Це юність, це клич поколінням,
Що йдуть крізь життєву грозу.
Це слава твоя, Україно, –
Золотий, непокірний тризуб.

1. Про що ти дізнався з вірша?
2. Чи знаєш ти, що кожне місто теж має свою символіку, свій герб, який найчастіше пов'язаний з назвою міста? Дізнайся, як виглядає герб твого міста.
3. Розкажи про державні символи Республіки Молдова: герб, прапор.

ДИВНИЙ ГОЛОС ПРИРОДИ ЗМАЛКУ СЛУХАЮ Я

Григорій Чупринка

Перший сніг

Мов пушинки,
Порошинки,
На покрівлі,
На будівлі
Ніжно падають сніжинки...
Так легенько
Б'ються, б'ються,

Так тихенько
В'ються, в'ються
В сніговій холодній млі,
Мов не хочуть пригорнутися,
Мов бояться доторкнутися
До замерзлої землі.

- 1. Ти милуєшся красою першого снігу. Що при цьому відчуваєш? Голосом та інтонацією передай свої почуття під час читання вірша.
2. Знайди слова, які допомагають автору передати красу і ніжність сніжинок.
3. Намалюй словесну картину «Перший сніг».

Костянтин Ушинський

Витівки бабусі Зими

Розгнівалася бабуся Зима: задумала вона все живе знищити.

Передусім вона стала до пташок добиратися: набридли вони їй своїм криком та вереском.

Дмухнула Зима холодом, зірвала листя з лісів та гаїв і розкидала його по дорогах. Нема куди пташкам сховатися; почали вони зграйками збиратися, думу думати. Зібралися, покричали і полетіли за високі гори, за сині моря, в теплі краї. Залишився горобець, та й той під стріху забився.

Бачить Зима, що пташок їй не здогнати, і накинулася на звірів. Запорошила снігом поля, завалила кучугурами ліси, одягла дерева льодовою корою і посилає мороз за морозом.

Ідуть морози, один від одного лютіший, з ялини на ялину перестрибують, потріскують та поляскують, звірів лякають.

Не злякалися звірі: в одних – шуби теплі, інші в глибокі нори поховалися; білка в дуплі горішки гризе, ведмідь у лігві лапу ссе; зайчик, підстрибуючи, гріється; а коники, корівки та овечки давним-давно в теплих хлівах готове сіно жують, тепле пійло п'ють.

Дужче озлилася Зима – до риб вона добирається; посилає мороз за морозом, один від одного лютіший.

Морозці бадьоро біжать, молоточками голосно постукують: без клинів, без підклинків по озерах, по ріках мости мостять.

Замерзли річки та озера, але тільки зверху; а риба вся вглиб пішла: під крижаною покрівлею їй ще тепліше.

«Ну заждіть, – думає Зима, – дійду я до людей!» І шле мороз за морозом, один від одного лютіший.

Затягли морози вікна льодовими візерунками; стукотять і в стіни, і в двері, аж дерево тріщить.

А люди затопили пічки, печуть собі млинці гарячі та над Зимою посміюються...

А найбільш образилася Зима, що й малі дітлахи її не бояться! Ковзаються собі на ковзанах та на санчатах, у сніжки граються, баби ліплять, гори будують, водою поливають та ще й мороз закликають: «Ну-бо, допоможи!»

Ущипне Зима з люті одного хлопчика за вухо, другого – за ніс, аж побіліють; а хлопчик ухопить снігу та й ну терти – і розгориться в нього обличчя, як вогонь.

Бачить Зима, що нічим їй не взяти: заплакала від злості. З усіх стріх зимові сльози закапали... Видно, весна недалеко!

1. Якою зобразив Констянтин Ушинський Зиму?

2. Відшукай слова, вжиті в переносному значенні. Зроби висновок, яку роль вони виконують у тексті.

3. Поділи твір на смислові частини, придумай заголовки.

4. Запиши план із заголовків цих частин чи запитань, на які вони відповідають.

5. Розкажи спочатку «про себе» кожную частину, а потім перекажи вголос.

6. Запиши коротко зміст однієї з частин, використовуючи образні вислови, характерні слова.

Завірюха

Звечоріло; ніч заходить,
місяць з хмари не виходить;
ані зіронька не мріє,
тільки сніг кругом біліє.

Ось схопилась хуртовина;
закрутилася долина,
і кипить мороз у полі,
на просторі та на волі.

1. Як ти розумієш вирази: *ані зіронька не мріє, кипить мороз, схопилась хуртовина?*
2. Уяви собі і покажи танок сніжинок під час завірюхи.
3. До слова *хуртовина* добери близькі за значенням слова.
4. Якого настрою надає зимовій природі хуртовина?
5. Як ти вважаєш, чи буває зима лукавою?
6. Якби зіроньки говорили, про що б ти хотів у них дізнатися?

Панас Мирний

Зимова ніч

(Уривок з оповідання «Морозенко»)

Спить-дрімає земля під глибоким снігом. Знемігся вітер, утомилося й віхало, затихло. Не сплять тільки зорі в далекому небі та не спить старий дідуган Морозенко. Білим інеєм чіпляється він за дерево, гладенькою кригою вистилає собі слід по снігу, дише в повітрі таким холодом, що аж кипить усе кругом нього.

Розходився, сердитий, немилосердно давить. Колеться від його натовпу чорна земля, тріскається на ній снігова кора, ділиться на шматки товста крига над водою. Глухий бренькіт від нього йде понад землю, розпросторюється в холодному та густому повітрі, а дійшовши до лісу, стукається об кожну деревину. Там, у його темній гущавині, виють вовки-сіроманці.

Сумно всюди, холодно й страшно. Кругом висить морок та мла непроглядна буяє. Тільки сніги виблискують трохи...

1. Прочитай правильно слова і поясни їх значення: *знемігся, утомілося, чіпляється, немилосердно, тріскається, розпросторюється, вовкі-сіроманці, непроглядна.*
2. Добери з тексту дієслова, якими автор змальовує землю, вітер, зорі, віхало ніби живих істот.
3. Порівняй картини, змальовані Яковом Щоголівим і Панасом Мирним. Що їх об'єднує і чим вони відрізняються?

4. Про який зимовий вечір або ніч тобі хотілося б розповісти своїм однокласникам? Склади опис (6-8 речень) і прочитай його в класі.

Прислів'я і приказки

То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.

Загадка

Рано-вранці увесь світ
Вбрався в білий оксамит.

А як вітер опаде –
Оксамит цей упаде.

Ганна Черінь

У свят-вечір

Вифлеємська зірка сяє
В святвечірній світлий час,
Стіл святково прибирає
Наша матінка для нас.

Тільки сіли до вечері
Смакувати піріжки,
Як застукали у двері
З колядою співаки.

Вже закінчені всі справи:
І великі, і малі...
Ой, як смачно пахнуть страви
на різдвяному столі!

Бог предвічний буде з нами!
Славимо його ім'я!
І разом з колядниками
Колядує вся сім'я.

1. Про яке велике свято йдеться у вірші?

2. Розкажи, як святкує Святий вечір твоя родина.

3. Якщо правильно вставиш на місці рисок голосні, матимеш початкові слова колядки. Б_г пр_дв_чн_й н_р_д_вс_.

Леся Українка

Святий вечір

(Образочок)

Сім'я сидить за столом, вечеряє, – вже й кутя, й узвар на столі. В хаті так ясно, світло горить якимось надзвичайно весело і разом урочисто. Вся сім'я гомонить, кожному хочеться сказати щось радісне, кожний відчуває себе щасливим і повним надій, хоч ніхто не знає, чого, власне, сподівається він і чи справдяться його надії... Та ця радість перелітає з одного обличчя на друге, мигтить, мов зірниця, в очах, бринить чарочками, лунає в дзвінкому дитячому сміхові. І гомін, і сміх; але не той-то буйний, непевний гомін, коли люди гомонять і сміються надто голосно, щоб заглушити своє горе й сльози, – ні, це гомін спокійний,

хоч і веселий. Як любо, урочисто-спокійно лунає те спільне: «Святий вечір!.. будьмо здорові з Святим вечором!»

 1. Прочитай правильно і поясни значення слів: *гомоніть, сподівáється, спрáвдяться, мигтíть, бринíть, урочíсто, спокійно.*

 2. Який настрої панує в Святий вечір в кожній християнській родині? Відшукай слова, які передають цю атмосферу.

3. Закінчи речення:

Свята вечеря складається з ... страв.

Найголовніша страва –

На Свят-вечір у хаті завжди буває

Український народ у цілому світі на Свят-вечір сідає до вечері

На Різдво ми співаємо

 4. Підготуйтеся, щоб:
а) заколядувати; б) розказати про святвечірні страви; в) розповісти про різдвяні звичаї.

Слова для довідок: *разом, 12, кутя, колядки, дідух.*

Різдвяна квітка

Давно-давно в одному гірському селі оповідали легенду, що кожного Різдва в горах, серед снігів, розквітає червона рожа, але знайти її може тільки хтось справді добрий, хоробрий і чистий серцем. Минали роки, і багато мешканців села з кожного покоління шукали цієї різдвяної рожі, але ніхто не був спроможний її знайти, хоч і передавали цей переказ про чудесну квітку з уст в уста, і люди вірили, що колись-таки хтось із їхнього села знайде її.

Коло підніжжя гори стояла маленька хатина, де жив працьовитий лісник-дроворуб з дружиною і двома дітьми – синочком Вільямом і донечкою Маргаритою. Це були прості, добрі люди, жили бідно – задоволені тим, що мали, а харчувалися козячим молоком, сиром і паляницею хліба. Однієї зими горе навістило маленьку хатину: мати дуже захворіла, а батько, рубаючи дерево, пошкодив собі ногу й не міг більше працювати. Сталося це саме перед Різдром, і тому родина не мала грошей навіть на маленьку різдвяну ялинку для дітей.

Настав Свят-вечір. Діти сумно сиділи біля вікна і дивилася, як м'який, білий сніг укривав усе довкола.

– Де наша ялинка? – питала маленька Маргарита. Вона була ще зовсім мала, щоб усе розуміти. Вільям був старший за сестричку, і йому так прикро було бачити, що їй на оченята навернулися сльози. Він вирішив тихенько вирушити з хати, піти на гору і зрубати ялинку для Маргарити. Взявши маленьку сокиру, хлопець вийшов з теплої хатини

і став підійматися на гору. Всі дерева, що він їх проминав, були дуже великі – не під силу йому зрубати одне з них своєю малою сокирою. А тому він видряпувався все далі й далі, вишукуючи малу ялиночку, брів пухнастим снігом, а холодний вітер пронизував його до кісток крізь блаженський одяг.

Вже почало смеркати, і світла з неба ставало все менше й менше. Раптом хлопчина натрапив на малого зайчика, який безпорадно борсався в снігу, – його лапка попала в пастку. Що робити? Вільям знав, що мусить поспішати, якщо хоче знайти ялинку ще перед присмерком і повернутися додому, поки настане ніч. Але як лишити маленьке, бідне зайченя в пастці? Похололими, заклаклими від морозу пальцями взявся він звільняти нещасне звірятко з пастки. Нарешті пастка розкрилася, і вдячне зайченятко поскакало геть, а хлопцеві здалося, що воно промовило: «Дякую! Бажаю тобі щасливого Різдва!»

Вже було зовсім темно, але Вільям ще не збирався повертатися додому, бо не зрубав ялинки, хоч йому перехоплювало дух від холодного вітру. Тут зауважив він маленьку лісову мишку – вона лежала коло його ніг, ослаблена від голоду. «Треба знайти якоїсь поживи для бідного звірятка», – вирішив хлопець і, розглянувши довкола, знайшов трохи сухих ягід. Мишка жадібно з'їла їх і, втікаючи, наче пропищала: «Дякою тобі! Бажаю веселого Різдва!»

Ніч вже оповила землю, а ноги хлопцеві геть чисто померзли, і, як він не стримувався, сльози самі котилися йому по лиці. В цю мить сталося щось дивне-таємниче: червоне світло залило сніг і високі дерева, у лісі стало видно, як удень. І тоді просто перед хлопцем розступилася земля і з'явився росистий, зелений кущ рожі. На верхку його красувалася чудова червона рожа, – її пелюстки блищали й іскрилися, як коштовні самоцвіти-рубіни, а пахощі від неї неслися, ніби зі ста садків. Хлопчині від здивування очі широко розкрилися – він ще ніколи не бачив такої краси. «Зірви мене, Вільям!» – здавалося, говорила до нього чудесна квітка, і він обережно, сягнувши до куща, зірвав рожу і з нею вирішив вертатися додому, бо її сяйво освітлювало йому дорогу з високої гори.

Коли хлопець доходив до рідного села, мешканці його повибігали з хат, побачивши таке диво, здіймали руки вгору і гукали: «Хвала Богові! Малий хлопчина знайшов різдвяну рожу!» А Вільям, радісно вступивши до рідної хатини, сказав до сестрички: «Я не міг дістати ялинки, але приніс тобі чудову квітку – ось вона!» І в тій хвилині, як світло різдвяної рожі осяяло маленьку кімнату, батько скочив з крісла – його нога враз загоїлася, а хвора мати піднялася й сіла в ліжку, її щоки зарум'янилися так, як тоді, коли вона була здоровою.

Світло від рожі засяяло з вікон і розлилося по цілій вулиці, де натовпом збиралися мешканці села, зачаровані тим, що сталося. Раптом у двері лісної хатини хтось голосно постукав – всі побачили самого князя, що довідався про незвичайну подію. Він прийшов попросити маленьку гілочку різдвяної рожі для свого саду. Маргарита швиденько побігла і принесла ножиці з маминої комоди, а Вільям обережно відрізав гілочку і крихітну пелюстку з чарівної квітки й подарував князеві.

За цей дарунок лісницька родина одержала від князя цілий міх усякого добра і грошей. А тоді купили для малої Маргарити гарну ялинку із золотими і срібними прикрасами та ласощами, а також багато забавок для Вільяма. А різдвяна рожа з того часу розквітала щороку на Різдво і наповнювала малу хатину світлом, любов'ю і щастям.

(Переказала Валентина Юрченко)

 1. Прочитай правильно слова та вислови і поясни їх значення: *не був спромóжний, навістúло, пронúзував, благéнький, бóрсався, заклýклими, охлýла, нáтовпом.*

 2. Чи сподобалася тобі казка? Чим саме?

3. Що ти можеш сказати про головного героя твору?

4. Чи зміг би ти, як Вільям, заради близької людини подолати різні труднощі і досягти мети?

5. Відшукай і прочитай опис чарівної квітки.

6. Чи знаєш ти, що наукова назва цієї квітки – зигокactus? А в народі її називають різдвяник, ракова шийка. Посади цю квітку вдома, і свято стане ще веселіше.

7. Прочитай план. Чи можна за ним переказати текст?

1. В родині лісника.

2. Чарівні зміни.

3. Чудесна квітка.

4. Настав Свят-вечір.

5. Легенда про різдвяну квітку.

6. В пошуках ялинки.

Богдан Ленкий

Різдво

І знов Різдво... Ах, скільки раз
Воно неначе казка літ
З давно-давно минулих літ
Являється посеред нас!
З подвір'я сніп входив до хати,

Ставав в кутку і колосками
Щось шелестів.
Хотів сказати,
Що знов Христос
Родивсь між нами,

Родилась правда, мир, любов
І всепрощення. Нині знов
Будем це свято святкувати,

Знов сіно й сніп внесуть до хати,
Засяє під вікном звізда,
І залунає коляда...

1. Прочитай виділені слова. Що вони передають?
2. Про який народний звичай йдеться у вірші? Що ти знаєш про інші різдвяні звичаї та обряди? Розкажи.

Степан Килимник

Готування до Різдва

Ще далеко до Різдва починали готуватися до цього великого зимового свята. Господар зберігав сніп «Рай-Дідух» з обжинків у клуні. Він додавав до «Дідуха», крім пшениці та жита, ще й інших хлібних злаків по кілька стебел. З косовиці відкладалося найкраще запашне зелене сіно для Різдва; готував сухі добрі дрова (не можна було готувати дрова з вивертів та сухостоїв); вгодовував кабанця; бив свіжу олію; дер достатньо проса та гречки на пшоно та крупи; робив повний лад у всіх галузях господарства: упорядковував хліви, стайні, обори, комори, стебник, погреби, подвір'я; варив мед (готувалася запіканка, вишняка, сливняка, квас тощо); справляв чи лагодив сани, упряж, а навіть і віз, хоч возом на Різдво ніколи не користувався. Звичайно, борошно житнє й пшеничне намолоте завчасно; овечі шкури «вичинені» на кожухи; сукно на свити «вибито»; верстатня робота – полотен, скатерок, рушників, ряден, плахт чи запасок, поясів та «крайок» – усе закінчено. Господиня, з свого боку, завчасно закупила нові макітри, горшки, покришки, нові миски, нові ложки; в окремих місцевостях навіть макогін і качалку та коцюбу – все справлялося нове до Різдва.

Завчасно пошито й вишито нову білизну для всіх членів родини (сорочки, штани, запаски, плахти); покачані намітки; приго-товлені нові чисті рядна, рушники на стіни, «на образи», застеляти лавки та втиратися, скатерті – усе нове і ношене – усе попрано, «покачано». Хата двічі вибілена-«вимащена», а долівка вимащена жовтою чи зеленою глинкою, а всюди, навколо і всередині внизу підведено червоною глинкою; комин розмальований квітами, свійськими та фантастичними птахами, на «кілках» по всіх кутках хати, у світлиці й у «ванькирі» – всюди розвішані вишиті та більцею перероблені рушники. «За образами» закладені рушники, здебільшого «київські» та поверх завітчані зіллям – васильками, ласкавцями, кудрявцями, барвінком та іншим зіллям. Пізніше завітчували образи й штучно робленими квітами. При чому образи мусили бути завітчані городнім та лісовим зіллям. З лісового

найчастіше вживали материнку та богородичну траву (чебрець).

Старі бабусі «скубли» вовну чи «дерли» пір'я, вечорами навчали дітей колядувати. Старші діти, шкільного віку, та парубки з підлітками збиралися за місяць-два в одній-другій хаті й вчилися колядувати, «запитувати» та «бажати». У XVII столітті, а подекуди й у XVIII в окремих місцях ходили за вертепом, що пізніше змінили зорею з образком Різдва й запаленою свічкою.

Менші готували рукавички для посівання-посипання, вивчали дитячі колядки, готували торбинки для коляди та щедрівки, вивчали побажання та привітання.

Старші дівчата завчасно плели вінки з барвінку та іншого зілля, золотили послідкою; готували «кички» та під час цієї роботи колядували. Так готувалися в Русі-Україні всі до Різдва, від найменшого до найстаршого.

Стебні́к – утеплене приміщення для зимівлі бджіл.
Плáхта, запáска – жіночий одяг типу спідниці.
Кра́йка – жіночий пояс з грубої кольорової пряжі.
Ванькі́р – бічна кімнатка, відокремлена стіною від великої кімнати.

- 1. Прочитай слова, правильно їх наголошуючи: *обжу́нки, зла́ки, ві́верти, сухосто́ї, обóри, погребу́, ўпряж, ві́чинені, коцю́ба, по́прано, покáчано, образу́, ко́мини, верте́п.*
- 2. Про які часи йдеться у тексті?
3. Що нового ти дізнався про життя українців у давнину?
4. Які слова на позначення предметів ужитку, назв одягу, страв, приміщень, дій тощо ти зустрів уперше? Чи вживаються вони сьогодні? Як ти гадаєш, чому?
5. Перечитай розповідь частинами за таким планом:
 1. Турботи господаря.
 2. Обов'язки господині.
 3. Бабусі та діти також при ділі.
6. Яку б ти хотів виконувати роботу у дні підготовки до свята: таку, як господар; таку, як господиня; таку, як бабусі?
7. Передай зміст обраної тобою частини близько до тексту.
8. А яка підготовка до свята велася у вашій сім'ї?

За Степаном Килимником

Колядки та щедрівки

Колядка – старовинна обрядова різдвяна пісня. Слово *коляда* – від *Коляде* – бог зимового сонцестояння.

Назва *щедрівка* – від *щедрого бога* – Сонця, що напередодні Нового року, уночі невидимо сходить на землю, у селянську хату, господарство – у клуню, у хліви, обори та стайні, разом з духами померлих і віщує свою щедрість – багатий урожай. А щедрий вечір та щедрівки і є ті магічні дії та слова, якими чаклюють, прихилиють щедрого бога дати в новому році добрий урожай.

У колядках та щедрівках ми відчуваємо допитливий розум людини давноминулих літ, яка ставила перед собою питання і намагалася розв'язати їх. Люди вірили в надприродні сили, тому в колядках та щедрівках віддавалася шана цим силам.

Послухайте, діти, стародавню колядку-щедрівку, в якій йдеться про вибір людиною життєвого шляху.

...Ой за лісом, за лісочком,
Ой, Даждьбоже!
Сіно косить Василечко,
Ой, Даждьбоже!
Сіно косить, коням носить,
Ой, Даждьбоже!
Нате, коні, наїдайтесь, –
Ой, Даждьбоже!
У три дороги збирайтесь...
Ой, Даждьбоже!
У першу доріженьку – до матінки,
Ой, Даждьбоже!
У другу доріженьку – до батенька,
Ой, Даждьбоже!
У третю доріженьку – по милую...
Ой, Даждьбоже!

- Прочитай у класі щедрівки та колядки, які підготував удома, і скажи, про що вони.

Даждьбог – Сонечко.

Щедрівка

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати.

Будем її годувати,
Скоро весну зустрічати.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

Щедрівка

Я несу щедрівочку у будинки,
сію-вію житечко із торбинки.
Сію-вію зернята-зоренята.
Хай добром проміниться кожна хата!
Як моя торбиночка порожніє, –
та навколо радістю світ повніє.

Засівальна

Чи вдома-вдома
господар дому?
Співаймо, в Новому році
щастя й здоров'я бажаймо!
Обіцяв вам рік
сто кіп пшениці вродити,
хай же щастить вам
в щасті й здоров'ї прожити!

Хлопчик сіє пшеницю і промовляє:

На щастя,
на здоров'я,
на Новий рік,
щоб вам родило
краще, ніж торік.

Коноплі під стелю,
а льон по коліна,
щоб вам, господарю,
голова не боліла!

Василь Скуратівський

Лютець сказав: «Якби в батькових літах...»

Дві доби без угаву гуляла віхола. Шарпкий вітер позадував стежки й дороги пухким покривалом. Уволю нарозкошувавшись, хурделиця, врешті, вгамувалася. Нині село вже купається в глибоких снігах.

– Ну й намело! Всі шляхи-дороги в переметах, – заходячи до хати з відерцем води, бубонять самі до себе бабуся. – Насилу до криниці дісталася. Нездарма кажуть, що лютий – місяць вітрів і кривих шляхів...

Почувши бабусину балачку, я миттю зіскочив з печі. Похапцем зодяг штанці, накинув куфайчину – і мерщій до дверей.

Я одшукав лопату й вийшов на вулицю. То там, то там повискували лопати і шурхотіли віники.

Щоб не відстати від сусідів, починаю і я прокладати стежки. Спочатку одкидав сніжок до криниці, потім до хлівця і наостанок звільнив путівець до сільської вулиці.

Від незвички трохи втомився. Зіперся на держак, задумався: коли ж, нарешті, прийде справжня весна?

– Що це ти так задумався? – почувся дідусів голос. Схоплююся од несподіванки. Поруч стоїть дідусь, посміхається.

– Оце повідкидав сніжок та й почав згадувати, чому лютий лютим зветься...

– Ну і як, пригадав?

– А що тут гадати, – впевнено відповідаю, – назва сама за себе каже.

– Хочеш, розповім тобі, як звали місяця кривих доріг у давнину?

– Звичайно, хочу...

– Попервах лютим називали сучасного січня. Лише три століття тому теперішня назва закріпилася за останнім місяцем зими. Проте в народі він завжди звався «сніжнем», «крутнем», «зимобором», «бокогрієм», «криводорожником», «меженем» (календарна межа між зимою і весною). У нас на Поліссі лютий мав ще одну покличку «казиброд». Це від того, що казиться погода і доводиться їздити убрід...

...– Якщо хочеш, я тобі подарую одне гарне прислів'ячко. Ти такого не чув: Лютець сказав: «Якби в батькових літах, то бику-третяку роги вирвав би!» Ну то як?

– Правду кажучи, я не до кінця розумію його, – зізнався щиро.

– А що тут розуміти: лютий – останній місяць зими. Отже, сили у нього лишилося небагато... Хоч на вулиці і намело снігу, але пройде тиждень-другий, і весна таки гляне в наше покутне віконце.

Варто лише трішки зачекати.

Вгамувáлася – затихла.
Перемéти – кучугури снігу.
Міттю – дуже швидко.
Пóханцем – на швидку руку.
Путівéць – польова дорога.

1. Поясни значення таких виразів: село купається, лопати повискували. Відшукай речення в тексті з цими словосполученнями, зачитай. Переконайся у правильності своєї відповіді.

2. Чому так кажуть: «Лютий – місяць вітрів і кривих шляхів»?

3. Чи хотів би ти мати собі за товариша такого, як герой оповідання? Що тобі в ньому подобається?

4. Як називали місяць лютий у давнину? Поясни, чому він мав такі назви.

5. Про що розповів дідусь онукові? Перекажи своїми словами. Яке прислів'я почув онук від дідуся? Як його потрібно розуміти?

6. Перекажіть текст за колективно складеним планом.

7. Про що йдеться у творах Галини Рогової – української поетеси Молдови? Прочитай її твори на стор. 294–295.

Олена Пчілка

Весняні квіти

Весна-чарівниця,
Неначе цариця,
Наказ свій послала.
Щоб краса вставала.

І проліски, й травка,
Й зелена муравка,
І кульбаба рясна,
Й фіалочка ясна –

Всі квіти весняні,
Веселі, кохані,

З-під листя виходять,
Голівки підводять

Од сну зимового
До сонця ясного!
Ті квіти дрібненькі,
Мов дітки маленькі,

Розбіглись у гаю:
Я їх позбираю
В пучечок докупки –
Для мами-голубки!

 1. Прочитай правильно слова: *весна-чарівниця, проліски, муравка, пучечок, докупки*.

2. Вдихни пахощі весняних квітів. Чи подобається тобі цей запах?

3. Знайди у тексті порівняння. З якою метою їх використовує автор?

4. Гра «Вгадай квітку за кольором».

Зразок: *Білий – конвалія, ... Жовтий – ..., ...*

5. Спробуй «намалювати» картину «Хоровод весняних квітів».

6. Уважно перечитай опис квітів. Якими зображує їх автор?

7. Позмагайся з товаришем, хто більше назве квітів, згаданих в оповіданні.

Ольга Кириченко

Квіти-символи

Барвінок до людської оселі, до городу тягнеться. Взимку відвар барвінку п'ють од простуди, влітку барвінком прикрашають святковий хліб, хату, плетуть з нього весільні віночки. Цілий рік його шанують, бо вважають **символом життя**.

Безсмертник дарує здоров'я роду людському, тому він і є **символом безсмертя**.

Найпочесніше місце належить **деревію**. Ці дрібненькі білі квіточки здалеку нагадують велику квітку, її називають в народі деревцем. Коли квіти перецвітають, вітер розносить насіння далеко-далеко. Та де б не

проросла ця рослинка, вона завжди цвіте. Особливо багато деревію на тих полях, де бої проходили і полягли герої. Недарма він **символізує нескореність**.

Цвіт вишні та яблуні – символи материнської любові, ніжності, доброти.

У народі кажуть, що **Рута** колись була дуже красивою дівчиною. Вона, як і її сестри **Мальва** та **Півонія**, лікувала людей від серцевних хвороб. І прийшов якось до них лікуватися Зимовий Вітер. Дмунув на сестер і перетворив їх на квіти. А люди навесні висадили мальву – до вікна ближче, півонію – до води, руту – до сонця.

Так і ростуть сестри, своєю красою людей милують і **символізують віру, надію, любов**.

А любисток і васильки? Були колись птахами, що вчили людей любити одне одного та бути щирими у розмовах. А як померли, то проросли двома пахучими рослинками – любистком та васильком. Люди люблять їх не лише за пахощі, а й за лікувальні властивості. Ними миють волосся, освіжають помешкання, купують у відварі маленьких дітей, бо знають, що ці квіти **символізують людську відданість**.

А чарівна ромашка? Яка це красуня! Несе вона здоров'я людям і **символізує доброту та ніжність**.

А вусатий хміль – символ гнучкості людської та розуму. Без нього не може бути справжнього свята квітів, квітів-символів, квітів-лікарів, квітів-оберегів, знахарів душі.

1. Про які квіти ти сьогодні дізнався?
2. То чому ж найбільше деревію росте на полях, де колись точилися бої?
3. Які квіти-символи тобі найбільше подобаються? Чому?
4. Щоб легше запам'ятати, яка квітка що символізує, уклади таблицю за таким зразком:

Квіти	Символи
Безсмертник	– безсмертя

5. Підготуйте знайомство за ролями:
а) барвінок; в) мальва;
б) безсмертник; г) ромашка.

Загадка

Прокинувся – і відразу
До сонечка біжить,

Стрибає по камінчиках,
Хлюпоче і дзвенить.

ВСЕ ІЗ ДОБРОГО ЧИ ЗЛОГО ПОЧИНАЄТЬСЯ З МАЛОГО

Любов Забашта

Людина починається з добра

Сказав мудрець:

– Живи, добро звершай!

Та нагород за це не вимагай.

Лише в добро і вищу правду віра

Людину відрізня від мавпи і від
звіра.

Хай оживає істина стара:

Людина починається з добра.

1. До слів *звершай, відрізняє, оживає* доберіть слова, близькі за значенням.

2. Прочитай рядки, в яких ідеться про те, що відрізняє людину від звіра. Як ти розумієш ці слова?

3. В яких рядках вірша міститься його головна думка?

Їжак і лисиця

(Естонська народна казка)

Їжак і лисиця впали у вовчу яму. Два дні якось терпіли, а тоді почав допикати їм голод.

На третій день лисиця сказала:

– Не вибратися нам звідси, старий друже. **Спрага жене вола до криниці, а голод – мене до тебе.** Для твого ж блага я з'їм тебе.

Їжак подумав собі: **«Де сили обмаль, беруть на поміч розум»**, – і сказав лисиці:

– Удвох легше терпіти голод, ніж одному знемагати в полоні, та й моя смерть не врятує тобі життя. А я вже придумав, як нам вибратися звідси. Але чи варто тобі, такій голодній, говорити про це?

– **Добра порада – завжди до речі**, – відповіла лисиця, – я вже чую дихання смерті. Та все ж кажи! Я присягаюсь тобі у вічній вірності і дружбі, обіцяю завжди виручати тебе з біди, а мій рід говоритиме про тебе тільки з пошаною. Кажи!

– **Людину пізнаєм по словах, а вола – по рогах**, – мовив їжак. – Я вірю твоїй клятві і раджу ось що. Коли близько проходиме мисливець, прикиньмося обоє мертвими: людина не така дурна, щоб убивати мертвих. Мисливець викине нас з ями, і ми знову опинимося на волі.

– Добре придумав, – зраділа лисиця. – А тоді гайнемо до лісу.

Незабаром прийшов мисливець подивитись, чи не потрапив, бува, вовк у пастку. Аж бачить: лежить у ямі лисиця – зуби вишкірила, хвоста відкинула, язика висолопила.

– Хм, докрутилася стара! – сказав мисливець і спустився в яму. «Заклякла на кістку, – подумав він. – І їжачок здох. Яка з вас користь?» – і викинув за ноги обох з ями.

Поки мисливець виліз нагору, звірі зникли.

Здивований чоловік плюнув з досади і пішов додому.

Після цього на їжачка кілька разів нападали пастухові собаки та різні бешкетники, а лисиця й не згадувала про свою присягу захищати й допомагати їжачкові. Та коли лисиця викрала з кубельця їжаченя, старий їжак вирішив покарати лиходійку.

Якось він знайшов пастку на лиса.

«Ну, постривай, – подумав він, – оце нагода поквитатися!»

Зустрів ото їжак лисицю на стежині. Вони привіталися, ніби нічого не сталося, поговорили про землю й погоду, про роботу й мандрівки.

– Ох, мене ноги далеко не носять, але вчора я знайшов чудовий музичний інструмент, – ніби між іншим сказав їжак. – За одну струну смикнеш – усі звучать.

По цьому він хотів перевести розмову на інше, але лисиця так і причепилася: покажи та й покажи ту музику. Після довгих умовлянь їжак повів руду до пастки.

– Глянь, – сказав він, – коли отут натиснути, то озвуться всі струни.

– Постривай, я трохи пограю, – попрохала лисиця. Але тільки торкнулася краєчка пастки, – трах! – її лапу затиснуло, мов лещатами. Марно благала в їжачка поради, як їй вирватися з пастки.

Прислів'я «**Про добро пишуть на піску, а про зло на камені!**» – наче про лисицю сказане.

1. Поставте до казки 5-6 питань і дайте на них відповіді.

2. Як ти вважаєш, чи справедливо покарав їжак лисицю?

3. Ще раз уважно перечитай прислів'я із казки. Як ти розумієш їхній зміст?
4. Добери по 5-6 прикметників, за допомогою яких можна було б схарактеризувати їжачка і лисицю.

Леонід Глібов

Зозуля й Півень

(Байка)

– Як ти співаєш, Півне, веселенько...
– А ти, Зозуленько, ти, зіронька моя,
виводиш гарно так і жалібненько,
що іноді аж плачу я...
Як тільки що почнеш співати,
не хочеться й пшениченьки клювати, –
біжиш в садок мерщій...
– Тебе я слухала б довіку, куме мій,
аби б хотів співати...
– А ти, голубонько, ти, кралечко моя,
поки співаєш на калині,
то й весело мені, і забуваю я
свою недоленьку, життя своє погане
та безталанне...
А тільки замовчиш
або куди летиш, –
заниє серденько, неначе на чужині...
І їстоньки – не їм, і питоньки – не п'ю,
та виглядаю все Зозуленьку мою.
Як гляну на тебе – така ти невеличка,
моя перепеличко,
а голосочок-то який!
Тонесенький, милесенький такий...
Куди той соловей годиться?
– Спасибі, братику, за добрее слівце.
Як не кохать тебе за це?
І ти виспіваєш, неначе та жар-птиця:
і далєбі, що так, – пошлюся я на всіх. –
Де взявся Горобець, послухав трохи їх
та й каже: – Годі вам брехати
та одно другого знічев'я вихваляти! –
Пурхнув – та й був такий.

За що ж, – хто-небудь попитає, –
Зозуля Півня вихваляє?
За те, що Півень годить їй
та потакати добре вміє:
рука, як кажуть, руку миє.

Знічів'я – з нічого робити, без причини.

1. За що хвалили одне одного Півень і Зозуля? Якими ти уявляєш їх?
2. Прочитай, як Півень вихваляє спів Зозулі. Чи відвертими, справедливими були ці вихваляння? З якою інтонацією треба їх читати?
3. Прочитай відповідь Зозулі. З чим вона порівнює спів Півня?
4. Знайди і прочитай слова, які передають головну думку байки.

Євгенія Ярошинська

Орел і лис

Раз вхопив орел двоє молодих лисенят і заніс їх до свого гнізда, щоби його власні діти мали чим добре поживитися.

Старий лис сидів під високим деревом, на вершкуні котрого містилося орлине гніздо, і плакав. Але орел не зважав на плач звіряти, бо, на його думку, не міг слабкий лис помститися йому за кривду.

І якраз збирався преспокійно розшматувати одно лисеня і погодувати ним своїх малих, коли ось почув дим, що вдирався зі всіх боків гори деревом.

Зажурений вилетів з гнізда, де пищали голосно його молоді. І що ж побачив! Ото довкола дерева було наскладане ріще, що починало вже займатися, а саме надбігав лис з палаючою головнею в писку. Він викрав її в поблиській вуглярні. Тепер тільки пізнав гордий орел, що і бідний лис може йому страшно помститися. Йому не залишалось нічого іншого, тільки просьба, і він мусив прийняти всі умови, які подиктував йому лис.

Насамперед мав знести обох лисенят на землю, і аж тоді обіцяв лис згасити вогонь, розкидаючи листя.

Орел зробив усе, чого лис хотів, і був ще дуже вдоволений, що цей хитрий та не дуже сумлінний противник додержав слова і охоронив дерево від вогню, а разом з ним і його гніздо.

Так може статися, що великі і можливі, котрі кривдять бідних, мусять з часом затрептіти і самі перед ними.

Горі – вгору.

Ріще – хмиз.

Поблизька – ближня.

Можні – могутні, сильні.

- У яких словах основна думка байки? Чи є такі орли та лиси поміж людей?

Підлога буде чиста... А душа?

Першокласниця Марійка, прийшовши додому, побачила: підлога в кімнатах чиста, аж блищить.

– Як у нашому класі після уроків, – сказала мамі Марійка.

– Як це після уроків? – здивувалася мати. – А під час уроків?

– Ми витираємо підлогу після уроків. Бо приходить комісія і ставить оцінку за чистоту. Навіщо ж витирати підлогу до уроків?

– Мудрі у вас порядки, – усміхнулась мати.

Тільки вони закінчили розмову, як хтось постукав. Мама відчинила двері.

До хати ввійшла сусідка – стара-престара бабуся Христина. Бабусі вісімдесят дев'ять років. У неї сім синів, три дочки, багато внуків і правнуків. Мама вклонилась бабусі, взяла її під руку й повела до вітальні.

Жахнулась Марійка. Надворі листопад, йде дощ, взуття у бабусі в болоті, де вона пройшла, там zostалися сліди.

Довго сиділа біля столу бабуся Христина. Мама частувала її чаєм.

Як тільки бабуся пішла, Марійка і каже:

– А ми б до класу з такими брудними черевиками не впустили...

Підлога ж мусить бути чиста...

– Підлога буде чиста, доню... А душа? – тихо питає мати.

1. Як ти розумієш вислів *чиста душа* ?
2. Чи заслуговує на схвалення поведінка Марійки? Чому?
3. А як би ти повівся на місці дівчинки?
4. Чи завжди доброта переважає в людей? Доведи правильність своєї відповіді прикладами.

Усмінімось!

– Костю, ти вже виправив двійку з математики?

– У щоденнику виправив, а от у журналі...

– Славко, у вашому класі виходить санітарна газета?

– Виходить. Завдяки мені.

– Ти редактор?

– Ні, постійний герой.

Євгенія Ярошинська

Найбільший скарб

Давно тому, дуже давно, жила в однім селі вдовиця Марина з своєю дочкою-одиначкою Орисею. Вона заробляла собі на прожиток шиттям

та тканням; вона була і дуже побожна, і добра, бо біднішим від себе роздавала те, що їй лишилось з заробітку. Коли надійшов вечір, казала вона завсігда:

– Я не змарнувала свого дня, а працювала і добре чинила.

Але одного разу Марина занедужала і не могла через пару неділь нічого заробляти: тому не дивниця, що за якийсь час минувся послідній крейцар в скрині. Тоді встала вона насилу з постелі і поволоклася до сусідів.

– Сусідоньки, – сказала, – ви ж знаєте, що я вам допомагала не раз в біді, допоможіть й мені тепер, бо я хвора і не можу нічого заробити.

На ці слова ніхто з сусідів не відозвався, а бідна вдовиця пішла додому засумована.

Орися, увидівши зажурену матір, сказала з гірким жалем ось такі докірливі слова:

– Нащо ви їм так багато доброго робили, коли вони такі невдячні?

Мати усміхнулася сумно і відповіла:

– Чи мала я покинути їх у біді? Я не робила добре задля подяки...

По тих словах повалилася обезсилена вдовиця на постіль. Орися припала до неї, голосячи:

– Матінко, не умирайте, о, не умирайте, не покидайте мене сиротою на сім світі!

Мати лежала не рухаючись, а Орися стояла над нею з заломленими руками і заплаканими очима. Запала ніч. Орися засвітила каганець, і їй прийшло на думку, що мати не раз їй про лісного царя оповідала, що той добрих людей любить і їм приносить поміч. Але вперед треба піти до нього опівночі й постукати тричі в тоту скалу, де він мешкає, а тоді він не пожалує своєї помочі.

Орися знала, де тота скала. Її маленьке серденько билось сильно в грудях. Вона піде, буде просити помочі для своєї матінки, що ж вона сама буде робити на білому світі. Втім, загас каганець, і вона стояла в темноті.

– Ні, ні, моя матінка не умре, – сказала відважно і, відімкнувши двері, побігла до помешкання лісного царя. За хвильку була там і постукала тремтячою рукою три рази в скалу.

Вона почула, як ціла земля затряслася, як скала отворилася і якась невидима сила занесла її аж до підземної палати лісного царя. Вона стала в великій залі, що ціла була з кришталю. На середині стояв довгий, також кришталевий стіл, а кругом нього – гарні стільці. Все світилося, блищало, лисніло в тисячу красок. На столі стояли купи золота, дорогих каменів, коралів, перлів, а все таке блискуче, приманливе. Кінець стола сидів старий уже чоловік в довгій білій одежі.

На голові мав діамантову корону, а в руках тримав золоту палицю. Це був цар-лісник.

Він глянув на Орисю і сказав:

– Чого тобі треба, людська дитинко?

Орися набралася відваги, здійняла руки вгору і почала говорити:

– Добрий царю і пане, моя матінка така дуже хвора. А до того не маємо що їсти...

– А чому ви не щадили? Таж ви мали добру роботу, – сказав цар.

– Бо матінка давала біднішим від себе, та тому у нас тепер нема нічого в хаті. Але я хотіла б вічно самий чорний хліб їсти, лиш коли б моя матінка поздоровіла.

– Ти добра дитина, – сказав цар, – і я хочу тобі допомогти. Але я можу тобі лиш одно бажання сповнити. Можу зробити тебе багатою або твою маму uzдоровити. Подивись кругом себе. З сих всіх скарбів можеш собі брати, скільки сама хочеш. Тоді зможеш для своєї матері ліки купити, для неї хліба, молока постаратися, та ще багато інших речей, про котрі ти навіть не знаєш.

Орися подивилася на блискучі скарби, що так лисніли і її до себе манили, на гарні коралі, перли, дукачі, – це все мало до неї належати, а до того ще ліки для хворої матінки.

«Для хворої матінки? Отже, її матінка не мала ніколи поздоровіти?»

«Ні, ні, славний царю», – хотіла вона крикнути, але їй здавалося, що червінці кличуть до неї: «Бери, бери!» І цар покивав головою і сказав: «Бери! Бери!» І перли, коралі, дороге каміння – все ворушилося, все манило її до себе, все кричало: «Бери! Бери!»

В тих скарбах були, відай, якісь чари сховані, бо вона не могла від них очей відірвати. Дух їй запирало, а серце ставало в грудях таке тяжке, гей би ті всі скарби причепилися до нього, мовби вона сама стала таким твердим, блискучим каменем.

Ах, чи не мала вона вже справді серця в грудях, чи скарби її так очарували!

– Матінко, матінко! – крикнула вона перестрашена і вхопилася за груди, хочаби переконатися, чи в неї є ще серце. І в тій хвилі побачила свою матусю зі скорченим з болю лицем недалеко себе. А гроші, скарби, перли манили дівчину до себе, приговорювали то тихо, то голосніше: «Бери, бери!»

Але вона вже на те все не дивилася, вона бачила лиш свою хвору матусю й, впавши на коліна, сказала:

– Славний царю, затримай собі всі свої скарби, а верни здоров'я моїй матусі: я буду тоді найбагатшою в світі.

Цар усміхнувся і глянув сердечно на добру дитину.

– Ти витримала пробу, – сказав лагідно, – коли ж твоя мати для тебе найбільше щастя, то вона буде здорова. А що ти цими скарбами погордила, то нехай ваша праця буде для вас щастям.

Від ударив палицею в стіл, і Орисі здавалося, що вона летить десь далеко, далеко, але нараз опинилася коло постелі хворої матері: їй здавалося, що то все був сон. В хаті було вже видно, з-за гори сходило сонце; а мати в тій хвилі отворила очі.

– Як добре я спала, – сказала, дивлячись на Орису, – цей сон мене так покріпив, мені здається, що я тепер одужаю.

– Так, ви одужаєте, матусю, – тішилася Орися, тулячися до матері.

Хтось застукав до дверей. Орися пішла подивитися: то була сусідка, що принесла їм гладунчик молока і буханець хліба.

Втіха, що сусіди все-таки її не забули, додала хворій нові сили, вона дивилася з усміхом за Орисею, як тота скоро молоко варила та переливала в маленьке горнятко, щоб дати напитися матусі.

За якийсь час прийшла вдовиця цілком до здоров'я, так що могла разом з Орисею працювати, а роботи мали подостатком, та й не один гріш затримався в скрині, але не один пішов все-таки на підмогу біднішим.

Часами згадувала Орися про скарби лісного царя, але мати так їй сказала:

– Такі скарби можуть дуже легко розійтися, та в праці лежить багатство, котре ніколи не можна змарнувати. Хто хоче працювати, той найшов найбільший скарб. Я такий скарб найшла, а що до того в мене ще така добра дитина, як ти, то я дуже щаслива і задоволена.

Поволокліся – ледве-ледве пішла.

Чиніла – тут: робила.

Дивніця – тут: дивно.

Крэйцар – грошова одиниця.

Лисніли – відсвічували.

Подостатком – вдосталь.

1. Про які часи мовиться? Як ти думаєш?

2. Поділи оповідання на частини за таким планом:

1. Хвороба вдовиці Марини.

2. Запала ніч.

3. Земля затряслася – скала отворилася.

4. Рішення царя.

5. Спокуса багатством.

6. Здоров'я матері найдорожче.

7. Добрі люди.

8. Повчання матері.

3. Перекажіть ланцюжком зміст кожної частини.

4. Яка основна риса характеру Орисині матері? Доведи прикладами з тексту.

5. Що було для Орисі справжнім щастям?

6. За що царю сподобалася дівчина?

7. То що є найбільшим скарбом? Прочитай, як про це говорить письменниця.

Суд Соломона

(Біблійна легенда)

Молодий цар Соломон якось почув уві сні незнайомий голос. «Прохай, що тобі дати? – мовив йому цей голос. – Ти мусиш вирішити свою долю. Чи хочеш уславитись на землі звитяжними подвигами? Чи хочеш надбати багато золота і стати першим багатієм? Чи підкорити собі всі народи? Чи прожити довге-довге життя?.. Вибирай – і збудеться, що ти схочеш!»

Замислився Соломон і відповів:

«Не прошу я собі ані звитяжної слави, ані багатства, ані довголіття. Не прагну й влади над людьми. Одного я жадаю: зробитися мудрим. Нехай серце моє буде розумним, а розум – добрим, щоб я міг відрізнити добро та зло і бути справедливим суддею».

І мовив йому голос: «Хай буде так».

І став Соломон наймудрішим поміж людей. І через мудрість свою був він і могутнім володарем, і надбав незліченні багатства, і впокорилися йому всі народи, і прославився він на весь світ.

По всій землі йшов поголос про його великий розум і справедливість.

І люди приходили до нього, аби розсудив він їхні суперечки й позови.

Якось прийшли до нього жінки і принесли дитину, якій не було ще й місяця від народження.

І промовила одна з жінок:

– Царю! Ми обидві мешкали в одному домі, спали в одній кімнаті. У мене народився син, у неї теж. У всім домі ми були самі, і нікого з нами не було. Вночі син цієї жінки помер, і вона потай поклала його на мою постіль, а мого сина взяла до себе. Вранці я прокинулась – і бачу коло себе її мертву дитину.

Але тут друга жінка почала кричати:

– Брехня! Це мій син живий, а твій мертвий!

Соломон сказав:

– Подайте-но мені меч!

Коли принесли цареві гострий меч, Соломон наказав воїну, що стояв поруч:

– Візьми дитину і розітни її навпіл. Та віддай одну половину одній жінці, а другу – другій.

Перша жінка злякалась і закричала:

– Не вбивайте його, не вбивайте! Благаю тебе, царю, не наказуй убивати його. Краще віддай мого сина цій жінці – аби він лишився живий!

А друга сказала:

– Справедливе рішення твоє, наймудріший! Нехай не дістанеться ця дитина ані їй, ані мені!

Тоді Соломон стримав руку воїна і мовив:

– **Оддайте дитину тій, котра пожаліла її: вона і є його матір!**

І дитину оддали матері, і вона при-
тисла її до серця. А ошуканку з ганьбою
прогнали геть.

Так розсудив цар Соломон, мудрий і
справедливий.

Звитяжний – пере-
можний.

Володар – той, хто має
велику владу, повелитель.

1. Зверни увагу на назву легенди. Уважно прочитай її. Знайди уривки, в яких передано мудре вирішення Соломоном надзвичайно складної життєвої ситуації. А тепер знову звернися до початку легенди. Читаючи, простеж зростання Соломона, виділи особливо його бажання стати мудрим, служити правдою людям.
2. Завдяки чому Соломон став і могутнім володарем, і надзвичайно багатою людиною, покорителем багатьох народів, і відомим мудрецем?
3. За власним бажанням добери уривок тексту, прочитай його, скажи, що тебе у ньому зацікавило.
4. Ще раз подумайте над змістом виділених речень, візьміть з них усе необхідне для свого самовиховання.

Прислів'я і приказки

Хто людям добра бажає, той і собі має.

Кого почитають, того й величають.

За науку – цілуй батька й матір у руку.

Михайло Коцюбинський

Маленький грішник

(Скорочено)

I

Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душної низенької хати, що по самі вікна влізла в землю. Надворі було краще, ніж у хаті. Сонечко

підбилося вже височенько і пригрівало. Сніг так блищав, що Дмитрик не міг на нього дивитись і кліпав очима. Була відлига, зі стріх капало, з горбка збігали, мов весною, струмочки талої води, горобці весело цвірінькали, кози никали по майдані, чи не лишилось де на торговиці хоч стебла сіна від учорашнього ярмарку. Це тепло, ця немов весняна днина серед зими вабили Дмитрика, тягли його в далечінь, на волю, он в те місто, що здіймається до блакитного неба шпичастими вершечками церков, зеленими та червоними дахами на кам'яницях. Але мати його, Ярина, виходячи з відрами на щоденну роботу, звеліла йому сидіти вдома. Тому-то Дмитрик був сумний. Він стежив очима за матір'ю, що, зігнувшись під важкими відрами, повними води, переходила вулицю, бачив, як у брудних хатах, уздовж вулиці відчинялись двері і звідти гукали на його маму:

– Ярино! А несить швидше води, бо діжка порожня!

Дмитрикові на хвилинку жаль стало неньки, що – слаба не слаба, – увесь день мусить носити воду, заробляти на хліб. Та не така була погода, щоб смуток затримався в його серці. Все навкруги було таке радісне, веселе, що з пам'яті Дмитрикової вилетіли десь і мати, і наказ сидіти вдома; він не помітив, як самі ноги, взуті в здорові зашкарублі чоботи, винесли його на вулицю.

На Дмитрикові була стара руда материна юпка з клаптиками вати, що висіли крізь дірки з пошарпаної одежини, довгі рукава теліпались нижче рук, заважали йому. Русяву голівку прикривав старенький картузик з одірваним козирком. Але, незважаючи на свої непишні шати, Дмитрик весело дивився на світ Божий здоровими сивими очима, весело підстрибував по людяних вулицях.

Враз він зупинився, скривив жалібно обличчя і простяг руку до якогось пана, що проходив вулицею.

– Дайте копійку!.. Мати слабі... хліба немає...

Пан глянув на блідний видочок хлопчиків, на його одержу пошматовану й сягнув у кишеню.

Дмитрик побіг далі, затискуючи в руці мідяну монету. Це Гаврилко його так навчив. О, той Гаврилко розумний і сильний, страх який сильний!.. Але де ж він, той Гаврилко?

– Дмитрику, а сюди!..

Дмитрик впізнав знайомий голос і став.

– Ну, що? – привітався Гаврилко, підходячи до Дмитрика.

– А диви, що маю! – похвалився той десяткою, що випрохав у пана.

– Мало! – рішив Гаврилко. – Що за неї купиш? Преси ще, та не лінуйся, кривись добре, як середина на п'ятницю, та приказуй жалібно: «Дайте, милостивий пане, дайте... мати вмирають... я їсти хочу!» І не відчепись, за поли хапай, аж поки дасть.

Дмитрик усміхнувся.

– Хіба я не знаю? Ти ж мене вчив... А ти чом не просиш? – поспитав він у товариша.

– Оце вигадав! Сказано: мале – дурне! Мені ніхто не дасть, бо я вже великий, мені вже десять літ, та й свита на мені ціла, не така, як твоя юпка... Гав не лови! – раптом штурхнув Гаврилко під бік Дмитрика...

Дмитрик побіг і ще щось приніс.

– А де ж Марійка? – поспитав він.

– А там десь на вулиці бавиться... Марійко! Агов!

За хвилину надбігла Марійка, так замотана здоровою хусткою, що самий гострий червоний носик визирав на світ, мов рознюхуючи, чи нема де чого цікавого.

– Знаєте що? – зібрав раду Гаврилко. – Маємо трохи грошей... А я нині вранці бачив медівники в пекарні... ну, такі, що ніколи не бачив...

– Еге?! – скрикнули враз Марійка з Дмитриком.

– Йй Богу!.. Ходім купимо!

– Ходімо!

І діти, мов зграя горобців, знялися з місця і покопотіли вулицею.

...Так провештались у місті до вечора.

– Гляди ж, Дмитрику, виходь завтра! – наказував Гаврилко.

– А як мамка не пустять?

– То втечи!

Дмитрик біг через лід, пошкрябуючи здоровими чобітьми, і з жахом думав, що то скаже йому мамка за неслухняність. А мамка нічого не казала: вона лежала на полу й стогнала.

II

Другого дня Ярина ледве звелась з постелі.

– Чогось я занедужала, Дмитрику, – обізвалась Ярина, – сили не маю... Я трохи полежу, а ти побіжи на місто та купи хліба... Ось тобі гроші... Та не барись...

Сумно було Дмитрикові, жалко недужої мами, але тільки до сінешнього порога. За порогом він забув і маму, і свої турботи. Весело!

Коли це, саме під містом, з'явився Гаврилко з гринджолятами, а на них сиділа Марійка.

– Сідай, підвезу! – гукнув він на Дмитрика.

– А що це у тебе в жмені? – лапнув його за руку Гаврилко.

– Гроші... мамка на хліб дали.

– Дай сюди!

– Еге, не можна – мамка битимуть.
– Дурний! Скажеш: загубив, то й не битимуть! Давай!
Дмитрик, вагаючись трохи, віддав гроші.
– От що я вам скажу, – почав Гаврилко... – Ми собі покупуємо
козики...

– А я їсти хочу, – обізвався Гаврилко.
– І я! І я!.. – скрикнули разом Дмитрик та Марійка.
– Рушай просити, Дмитрику! – загадав Гаврилко.
Та, як на лихо, сьогодні не щастило, хоч Дмитрик дуже жалібно
кривив обличчя та квилів, мов сирота.

– Ет, що твоє старцювання! От як той дід сліпий, що сидить біля
мосту, – ну той має всякого добра повну торбу: там тобі й бублики, й
яблука, й медівники!.. – облизалась на одну згадку Марійка.

В Гаврилковій голові промайнула думка.
– Знаєте що? Та торба буде наша! – рішив він.
– Еге, так тобі дід і дасть: ти за торбу, а він тебе костуром! – змагалась
Марійка.

– Не бійсь! Зробимо так: ти, Марійко, купиш за двоячку булку і
подаси дідові, а як дід ховатиме її в торбу, ми вдвох з Дмитриком, – я
з одного боку, а він з другого, – черкнем ножем по мотузці... Марійка
вхопить торбу та навтікача, а ми з нею!.. Добро, Дмитрику?

– Еге, «добре»! А як дід зверху костуром?
– Не бійсь, не влучить! Гайда!
Сліпий дід співав побожні пісні і не чув свого лиха. Він, ховаючи
булку в торбу, обіцяв Марійці «спасеніє душеньки», коли враз почув,
що його торба кудись сунеться, що її вже нема.

– Калавур! Грабують! – зарепетував дід, але у відповідь на його крик
залопотіли ноги втікачів.

Дмитрик чує дитячим серцем, що так погано чинити, як вони
чинять, але боїться й натякнути на це, бо Гаврилко просвітку не дав
би, глузуючи.

Аж ось і вечір. Дмитрик знає, що йому вже пора додому, але він
боїться з'явитися до матері без хліба і без грошей.

– Ночуй у нас! – рішає Марійка. – А завтра мати забуде і минеться
тобі отак.

І Дмитрик вперше в житті ночує під чужою стріхою, далеко від матері.
Другого дня знов іграшки, сміх, ласощі. Але надвечір Дмитрик
помічає, що йому чогось мулько на серці. Так чогось кортить додому,
до матері. Хай вже й виб'ють його, аби бути дома, аби почути голос
неньчин. Дмитрик не витримує далі, кидає своїх товаришів і біжить

додому... Та чи дома тепер матінка, чи ще носять воду? Он іде назустріч та жінка, що вони наймають у неї хату, вона, мабуть, знає...

– Тітко, чи мамка вже дома, чи ще воду носять? – підбігає до неї Дмитрик.

Жінка стає і сумно хитає головою.

– Відносила вона вже своє, дитино!.. Вже більш не понесе! – зі слізьми в очах каже жінка.

Дмитрик не розуміє гаразд цих слів, але його щось стискає коло серця. Він бачить сльози на очах у жінки, і неспокій охоплює його.

– Сирітка ти нещасний!.. – ридає раптом жінка і хоче приголубити Дмитрика.

Але Дмитрик випрочується з обіймів і кидається далі. Він все зрозумів, і страшна безнадійність обняла йому серце...

Але що це? Чию це труну везуть на санях?

«Це мою мамку везуть ховати», – думає Дмитрик і щосили поривається вперед. Він не бачить, що за ним басують коні, не чує, як кричать: «Стережись!» А коні вже близько, ось вони дихають гарячою парою над Дмитриковою головою, ось спинаються над ним, рвуться наперед... І Дмитрик зникає десь під кінськими копитами...

III

Дмитрик лежить у лікарні. Зламану ногу його взяли у лещата; нога вже не так болить, як перше, і Дмитрик може підвестись на постелі. Він розглядає простору кімнату, де лежать хворі, дивиться на сестру-жалібницю, що зігнулась над недужим, і зупиняється, врешті, на своєму столикові. Там, межи усякими пляшечками з ліками, червоніє колодочка з його козика. Ох, той козик! Він нагадує Дмитрикові стільки прикростей, стільки смутку, що Дмитрик не може дивиться на нього.

«Може, мама їсти хотіли, як я купував козики,.. може, вони голодні й померли, не діждавшись хліба... Не скажуть матінка, не признаються, бо нема вже їх на світі... І нікого в мене немає... сирітка я безрідний... Та чи вибачать мені мамка за все, що я накоїв?» – думає Дмитрик, не втираючи сльози, що скотилась йому на обличчя...

«Що зо мною буде? – турбують думки дитячу голову. – Де я подінусь? Хто мене нагодує, хто зодягне мене, каліку непотрібного? Знов старцювати?.. Ні, не буду, не хочу й бачити того Гаврилка, що навчив мене руку простягати... Буду щось робити, на хліб заробляти. Добрі люди допоможуть... А де ж ті добрі люди? Є! Я знаю, що є! Адже матінка недурно казали, що світ не без добрих людей!..»

1. Про які часи розповідає М. Коцюбинський?
2. Назви дійових осіб. Знайди слова, які показують їхні позитивні та негативні риси. Прочитай описи зовнішності Дмитрика і Марійки. Про що вони говорять?
3. Підготуйся і перекажи стисло III частину оповідання.
4. Якого висновку дійшов Дмитрик? Чи згоден ти з ним? Як ставився хлопчик до матері?
5. Знайди вираз, який є приказкою. Запиши його в зошит і запам'ятай.
6. Чому оповідання має таку назву? Що хотів автор ним підкреслити, від чого застерегти? Продовжи оповідання, описуючи долю Дмитрика.

Василь Сухомлинський

Який слід повинна залишити людина на землі?

Старий Майстер звів кам'яний будинок. Став осторонь і милується. «Завтра в ньому оселяться люди», – думає з гордістю.

А в цей час біля будинку грався Хлопчик. Він стрибнув на сходинку й залишив слід своєї маленької ніжки на цементі, який ще не затвердів.

– Для чого ти псуєш мою роботу? – сказав з докором Майстер.

Хлопчик подивився на відбиток ноги, засміявся й побіг собі.

Минуло багато років. Хлопчик став дорослим Чоловіком. Життя його склалось так, що він часто переїздив з міста до міста, ніде довго не затримувався, ні до чого не прихилився – ні руками, ні душею.

Прийшла старість. Згадав старий Чоловік своє рідне село на березі Дніпра. Захотілось йому побувати там. Приїхав на батьківщину, зустрічається з людьми, називає своє прізвище, але всі здвигують плечима – ніхто не пам'ятає такого Чоловіка.

– Що ж ти залишив після себе? – питає у старого Чоловіка один дід.

– Є в тебе син чи дочка?

– Немає у мене ні сина, ні дочки.

– Може, ти дуба посадив?

– Ні, не посадив я дуба...

– Може, ти поле випестував?

– Ні, не випестував я поля...

– Так, мабуть, ти пісню склав?

– Ні, й пісні я не склав.

– Так хто ж ти такий? Що ж ти робив усе своє життя? – здивувався дід.

Нічого не міг відповісти старий Чоловік. Згадалась йому та мить, коли він залишив слід на сходинці. Пішов до будинку. Стоїть той, як наче вчора збудований, а на найнижчій сходинці – закам'янілий відбиток хлопчикової ніжки.

– Ось і все, що залишиться після мене на землі, – з боєм подумав старий Чоловік. – Але цього ж мало, дуже мало... Не так треба було жити...

1. Прочитай правильно слова і поясни їхнє значення: *закам'янілий, найнижчий, батьківщина, здвигують, віпестував.*

2. Які почуття переживав старий Майстер? Як склалась доля маленького хлопчика? Який слід мав на увазі автор у назві оповідання?

Максим Рильський

Ким хочеш бути, хлопчику...?

Ким хочеш бути, хлопчику, в житті?

Серйозний, як усі Котигорошки,
ти на питання це подумав трошки
і відповів: людиною. Дитя!

Благословляючи твоє життя,
у трудну виряджаючи дорогу,
яку пораду чи пересторогу
я кращу дам, ніж дав собі ти сам
Будь вірним слову, що усім словам
із ним одним ніколи не зрівняться!
Хай веселять тебе любов і праця,
хай дружби непогасної крило
гірке від тебе відганяє зло,
і хай у час останній свій про сина
спокійно я подумаю: Людина!

1. Як ти розумієш значення слів: *благословляючи, виряджаючи, пересторога, непогасна*? Добери до них слова, близькі за значенням.

2. Хто такий Котигорошко? Чому поет називає так хлопчика?

3. Чому автор вважає слова хлопчика найкращою відповіддю на своє запитання?

4. Як ти зрозумів, що означає бути справжньою людиною?

5. Чому це слово в останньому рядку написано з великої літери?

ЯК ЗРОБИТИ ДЕНЬ ВЕСЕЛИМ

Марія Підгірянкa

Безконечні казки

Скажу, діти, вам казку:
приніс зайчик дров в'язку,
поколов їх дрібненько,
зварив юшку швиденько.
Юшка була солодка –
моя казка коротка.

Скажу, дітки, і другу:
прибіг котик із луку,
ліг собі серед печі,
муркотів дивні речі.
Дасте бубликів в'язку –
докажу вам ту казку.

Ще б і третю сказала:
мушка в хаті літала,
у сметану влетіла,
вийти звідти не вміла.
Далі – далі не можна
бо це казка тривожна.

Ба, ще знаю й четверту:
був горобчик упертий,
дзьобав скирту він спритно:
– Змолочу усе жито!
Чи змолотить – не знати,
доведесться чекати.

Ще послушайте й п'яту:
вбіг хлопчина в кімнату
у болоті по вуха,
бо він мами не слуха.
А що далі – не знаю,
хіба маму питаю.

Скажу шосту вам завтра,
сьому й восьму позавтра,
у суботу дев'яту,
а в неділю десяту.
Певно, будете раді
казочок цих громаді.

1. Чи сподобались тобі казки Марії Підгірянки? Чим саме?
2. А які казки знаєш ти? Спробуй розповісти одну з них.

Паличка-рятівниця

Був собі на світі ледар. Звичайнісінький ледар. Мабуть, і тобі траплялося бачити такого.

Звали його Миколою.

А сталося це тоді, коли на деревах та кущах із малесеньких бурожовтих бруньок визирнули зелені язички першого листя. Хлопці ганяли на дворі м'яча. А Микола нудьгував: мати зачинила його в помешканні, щоб він як слід вивчив уроки.

«Ото б добре було, – мріяв Микола, – знайти чарівну паличку-рятівницю. Щоб замість мене й домашні завдання робила, й усе інше. З такою паличкою і на край світу піти не страшно!»

І раптом сталося чудо...

– Навіщо ж на край світу? – почув Микола чийсь добрий та тихий голос. Хлопчик озирнувся. Посеред кімнати стояв малесенький дідусь – удвічі нижчий за Миколку. На ньому були червоні шаровари з білими цятками й білий ковпак з червоними зірочками. Довга сива борода зникала десь аж за спиною.

– Навіщо на край світу йти? – повторив дідусь. – Можна мати те, що бажаєш, і тут.

– Вибачайте, – пробурмотів Микола розгублено, – хто ви такий?

Дідусь відповів:

– Я – Головний охоронець чарівної палички-рятівниці!

Микола мовчав, зачарований. Виходить, що в казках усе правда, й чарівники таки є!

– Ви справді дасте мені чарівну паличку? – спитав він недовірливо.

Дідусь відповів дуже поважно:

– Якщо ти заслужиш – звичайно! Але ти маєш виконати три мої завдання. Згода?

Микола про всяк випадок кивнув. Може ж таки завдання не дуже важкі?..

– Слухай перше завдання! – голос у дідуся ще більше споважнів. – Тиждень ти, Миколо, маєш сам прибирати свою постіль і допомагати матері!

«У-у, – хотів був викрутитись Микола, – не хочу!»

Але якийсь голос прошепотів йому: «Почекай, не пхикай, адже в нагороду ти дістанеш чарівну паличку-рятівницю!»

– Я згоден, – тихо сказав Микола.

– От і добре, – весело кивнув дідусь, поправив на голові ковпак і... розтанув у повітрі, наче його й не було.

Цілий тиждень Микола прибирав у кімнатах, допомагав матері мити посуд і навіть до крамниці двічі бігав. Мати й раділа, й дивувалася –

звідки б то все? Ох, якби знала вона, певно, не мала б такого доброго настрою. Адже син був такий запопадливий тільки тому, щоб опісля нічого не робити, а мати на послугах чудесну паличку.

Якраз за тиждень Головний охоронець чарівної палички-рятівниці з'явився перед Миколою.

– Як твої справи, чи виконав, що я тобі звелів?

Микола розповів про все.

– Початок непоганий, – погладив свою пишну бороду старий. – Перший крок до чарівної палички ти зробив. А тепер слухай друге завдання: щоб ти аж десять днів не чіпав і не кривдив малюків – я ж знаю, з тобою таке буває. Та це ще не все: як старші хлопчики кривдитимуть малих, щоб ти їх боронив... Добре?

Дідусь поправив свій ковпак і зник...

– Ото вскочив у халепу! – свиснув Микола. – Сашко Дубина, певно, роз'юшить мені носа!

Але іншої ради не було. Треба було ставати хоробрим і справедливим.

І коли на великій перерві Сашко Дубина штовхнув якогось первачка і той гепнувся та ще й носа набив, Микола підскочив до Сашка й гукнув:

– Ану, підійми його зараз та попроси пробачення, бо буде погано. Втопив?

Сашко з несподіванки пробурмотів розгублено:

– Почекай, зараз!..

Усі десять днів Микола був у школі найхоробрішим і найсправедливішим. Хлопці навіть написали про нього в класну газету велику замітку.

– Ти на правильній дорозі, – сказав Головний охоронець чарівної палички-рятівниці, коли минув і другий строк. – Але це не все. Останнє завдання – найважливіше!

Микола навіть дихати перестав.

– Я знаю, – вів далі дідусь, – що ти погано вчишся. У щоденнику в тебе трапляються двійки, а у свідоцтві трійки. Тепер весна. Незабаром кінець останньої чверті. Коли закінчиться навчальний рік, покажеш мені свідоцтво. Ти зрозумів мене?

У Миколи навіть серце тьохнуло.

– Зрозумів. Треба, щоб у ньому були хороші оцінки...

Ось у яку біду вскочив Микола. Але відступати було вже нікуди. Миколина мати дивувалася:

– Сину, чого це ти все з книжками сидиш? Іди хоч трохи у футбол пограй.

– Не можу, – відказував Микола, хоч йому й дуже кортіло побігти на вулицю до друзів, – скоро ж іспити. Повторювати треба!

Але хлопчик став помічати, що йому хочеться працювати не тільки заради чудесної палички...

І ось пролунав останній дзвінок. Микола одержав свідоцтво і побіг швиденько додому, щоб показати його батькам та ще з більшим хвилюванням-нетерплячкою – Головному охоронцеві.

Дідусь у червонозоряному ковпаку був, як завжди, точний.

Тільки-но батьки хлопчика пішли з дому, він зараз же з'явився.

Поглянув на оцінки і сказав весело:

– Молодець, Миколо! Передаю тобі свій скарб!

І Головний охоронець простягнув Миколі чарівну паличку-рятівницю.

То ось яка вона! І не подумаєш, що чарівна. Така собі жовтенська паличка, трохи більша за учнівську ручку та й усе. Ніхто й не здогадається, що це справжній казковий скарб.

– Щоб паличка виконувала твої бажання, – вів далі Головний охоронець, – треба наказати їй:

Паличко-рятівнице,
Паличко-рятівнице!

Зроби те, вірний друже,
Чого хочу я дуже!

А далі додай, чого саме бажаєш. Чого б ти хотів?

– Ну... морозива!

За мить перед Миколою стояла гарна кришталева ваза, а в ній – полуничне морозиво.

Микола, вражений, спитав:

– А що можна звеліти паличці?

– Все. Окрім того, що проти совісті.

– А звідки береться те, що бажаєш, – з нічого?

Очі в дідуся стали ласкаві, добрі.

– Звісно, ні, Миколо. З нічого навіть у казці ніщо не з'являється.

Просто тобі дурно буде діставатися усе, що зробили інші люди.

Микола задумано крутив у руках паличку. Ось яка ти – рятівнице...

У одних забираєш, а іншим даєш. Але я зроблю, як совість підказує.

І Микола дзвінко звелів:

Паличко-рятівнице,
Паличко-рятівнице!

Зроби те, вірний друже,
Чого хочу я дуже!

Хай усім ледарям руки до роботи свербітимуть!

Потім Микола простяг паличку Головному охоронцеві і сказав:

– Самому цікавіше все робити. Візьміть паличку!

– Здоров будь, Миколо! – весело сказав дідусь. – Ти правильно вирішив.

Він торкнувся свого червонозоряного ковпака й зник, наче ніколи і не з'являвся отут у кімнаті.

Ніколи?!

Перед Миколою на столі лежало свідоцтво з хорошими оцінками. І мати більше не гнівалася. Ніхто не називав Миколу ледарем.

А надворі хлопці кричали, ганяли м'яча.

І Микола вистрибом побіг до них.

1. Поміркуй, твір якого жанру ти щойно прочитав. Доведи правильність своїх думок.
2. Про що мріяв герой казки?
3. Яких чудових змін зазнав хлопчик після зустрічі з казковим дідусем? Які антоніми тобі допоможуть показати ці зміни?
4. Відшукай опис дідуся. Прочитай його.
5. Як ти гадаєш, чому Миколка відмовився від чарівної палички?
6. Зробіть ланцюжком висновок, яка «чарівна паличка» керує вчинками кожного з нас. Якими іншими словами ви могли б назвати цю рису характеру?

Прислів'я і приказки

Маленька праця краща за велике безділля.

Без муки нема науки.

Василь Сухомлинський

Прогаяний день

Мама йшла на роботу рано, до сходу сонця. Вона розбудила Петрика й сказала:

– Сьогодні в тебе канікули, але гаяти часу не можна. Ось тобі робота на сьогодні: посади біля хати дерево й прочитай цю книгу про Далекі Сині Гори.

Мама показала, де викопати дерево, поклала на стіл книжку про Далекі Сині Гори й пішла на роботу.

Петрик подумав: «Посплю ще трохи». Ліг, задрімав, потім заснув міцно-міцно! І снилося йому: біля хати виросло дерево, яке він посадив, а Далекі Сині Гори стали зовсім недалекі й стоять над самісіньким ставком.

Прокинувся Петрик – ой, лишенько! Сонце вже серед неба.

Хотів зараз же до роботи взятися, та подумав: «Ще встигну...»

Сів під грушею. Думає: «Ось посиджу ще трохи та й почну».

Потім пішов у садок, ягоди їв, за метеликом ганявся, потім знову під грушею сидів.

Прийшла мати ввечері й каже:

– Показуй, що зробив, сину.

А Петрикові нічого показати. Соромно йому й матері в вічі дивитися.

– Ходімо, сину, покажу тобі, що люди зробили за той день, що ти прогаяв.

Взяла мама сина за руку й повела. Підводить до одного поля й показує:

– Вчора тут була стерня, а сьогодні рілля. Тут працював тракторист. А ти байдики бив.

Підвела до колгоспного двору, показує багато-багато ящиків з помідорами й каже:

– Ці помідори вранці були на полі, а тепер у ящиках. Завтра їх повезуть у місто. Це робила я з жінками. А ти байдики бив.

Підвела до великої-великої купи зерна.

– Це зерно вранці було в колосках. Хліб скосили й молотили, зерно привезли на тік. А ти байдики бив.

Підвела до стінки, вимурованої з цегли.

– Тут вранці був тільки гранітний фундамент, а тепер мур стоїть. Це муляри працювали. А ти байдики бив.

Підвела до великого кам'яного будинку, зайшла з сином. На полицях – паляниці, калачі. Усе пахло хлібом.

Це пекарня, – сказала мама. – Ці хлібини вранці були ще борошном, а тепер – сам бачиш. Цілий день трудилися пекарі. А ти байдики бив.

От що таке прогаяний день.

1. Поясни вислови: *бити байдики, гаяти час*.

2. Чи виконав Петрик материні накази? Чому?

3. Перечитай ту частину оповідання, в якій мати знайомить сина з працею людей, виконаною протягом одного дня. Як ти вважаєш, чи зрозумів Петрик свою провину?

4. Продовж речення: *Соромно – це тоді, коли... .*

5. Спробуй вести розповідь від свого імені. Як ти себе почував протягом всього дня? Якого висновку ти дійшов?

6. Як по-іншому можна назвати розповідь?

7. Поміркуй, що хотів автор сказати читачеві цим оповіданням.

8. Порівняй Петрика з героєм казки «Паличка-рятівниця». Чим вони схожі? Чим відрізняються?

Дмитро Білоус

Роби, щоб не перероблять

Казав татусь – робити треба,
не виглядять, що зробить хтось.
«Роби, та так, щоб після тебе
перероблять не довелось».

Бо всі пра-пра: і дід, і баба –
в калюжу ще ніхто не сів.

А виросте якась незграба,
то підведе Білоусів.

Мені ж – ну не щастить, та й годі!
Ще хлопчаком, у пастухах
зачитувавсь: корова в шкоді,
а я витаю в небесах.

Але, навчаючись у школі,
запраг, щоб діло йшло на лад.
Я колоски збирав у полі,
я прислухався до порад.

А радили вставати зрання,
порада ж ця – великий плюс.

І я збагнув: секрет – старання,
і нині – з іншими ділюсь.

«Роби, і не зважай на втому,
і не чекай, що зробить хтось.
Коли ж зробив, то щоб нікому
перероблять не довелося».

1. Тож у чому секрет родини Білоусів? Дай відповідь рядками вірша.
2. Поспостерігай, які поради давали героєві і як він до них ставився.
3. А ти завжди прислухаєшся до порад старших? Розкажи.

Володимир Святовець

День народження

У Максимових очах – і радість, і тривога. Бо коли почало посправжньому лагодитися на весну, дід Левко виділив йому на городі ділянку землі. Не велику й не малу. Ще й кілочками позначив, щоб була примітніша.

Приготував онукові все необхідне для роботи: заступа із невеликим держакон – якраз під хлопчикову руку, граблі – скородити землю. А ще сапу замашну, щоб бур'ян виполювала.

– Пора вже тобі, Максиме, – мовив дід, – до справжнього діла братися. Ну, хоча б городину вирощувати...

– Я й сам не проти. А чи зумію? – невпевнено відповів хлопчик. Але дід правив своєї:

– Якщо дуже захочеш, то зумієш. А коли не так – я недалеко.

Максимко й раніше допомагав дідові господарювати. Приміром, обривати смородину, малину на варення. Але щоб мати власну ділянку – такого ще не бувало!..

Землю копали вдвох. З незвички у хлопчика на долонях набігли мозолі, завбільшки як горошини. Боліли й пекли нестерпно. Хотілося покинути все й дременути куди очі дивляться. Але не дременував, бо соромно ж. Та й дід он захоочує та примовляє:

– Це добре, Максимку! То не мозолі, а лінива шкіра у тебе з рук злазить...

Ось на їхню роботу прийшла подивитися сіра пухнаста кицька. Усе лащиться до Максимка. Зеленими очима поблискує та муркоче: «І я б допомогла, якби вміла та могла...» Рудий Бровко теж довго придивлявся, як Максимко з дідом трудиться. Вдоволено скавулів та погавкував: «Хотів би я знати, що з того чекати?»

Півень зозулястий та гребенястий і собі побіля заступів походжає. То одне чорне око наставить, то друге. Та все: «Ко-ко-ко!» Та все: «Ко-ко-

ко!» Немов каже, що такого ще ніхто не бачив і не чув. А потім весело і дзвінко заспівав: «Ку-ку-рі-ку!» На весь двір, на всю вулицю, на все село. Аж луна покотилася...

Нарешті скопали грядку, заскородили. Почали радитися, що ж посадити. Максимко хотів вирощувати все: і картоплю, й цибулю, й редиску, й огірки, й квасолу...

– Це добре, хлопче, що ти в мене такий завзятий городник, – каже дід. – Та важко тобі буде з усім упоратись.

Вибрали помідори та капусту, бо вже якраз і розсада підросла. Тягнулася зеленим кволим листочком із вузького тісного ящика, немов просилася на волю – на Максимкову грядку.

Удвох ту розсаду висаджували в ямки, зроблені паличкою в чорноземі. Рослини ледь тримались на тонких, майже прозорих ніжках. Максимка аж сумнів узяв: «Чи ж виростуть із оцих «ниточок» великі головки капусти?» Як посадили розсаду, дід Левко витяг із колодязя води.

– Тепер, онуче, – сказав він, – трохи покропимо розсаду, щоб корінці жвавіше чіплялися за землю.

Відтоді поливали майже щовечора. Особливо, коли вдень дуже припікало сонце. В такі дні голівки рослин схилились дуже низько, немов просили пити.

– І чого вони так повільно ростуть? – мало не щодня питав онук діда. – Чи не могли б трохи швидше?

– Ось як допевняться, – відповів дід, – що ти, Максиме, добрий господар, дбаєш та допомагаєш їм, то й ростимуть хутчіш.

І справді. З кожним днем рослини міцнішали, дужчали, набиралися сил.

А одного дня на помідорах з'явилися перші жовті квіточки. Та біда: жучки якісь напали. Почали їсти листя. Хлопчик збирав їх, як радив дід, у скляну баночку та все примовляв: – Ага, шкодливий жучку! Попався Максиму в ручку! Не втечеш!

Коли почала підростати капуста, десь узялась ненажерлива зелена гусінь. Листя зразу ж укрилося дірками. Що робити? Дід порадив і з гусінню чинити так само, як з жуками. Тож хлопчик щодня обдивлявся кожен листочок, оббирав гусінь, а потім віддавав курам.

Не раз і не два з дідусем і попіл розкидали по грядці. Щоб менше було шкідників.

Швидко збігали дні. Ось прийшла пора, і помідори зарожевіли на сонці. Звивалася в тугі, як м'яч, головки капусти.

Настав день народження Максимка. На його свято прийшли друзі. Посеред столу, за яким зібралися діти, було чимало всіляких ласощів: цукерки й тістечка, пепсі-кола й ситро. А посеред столу – капустяний пиріг. Біля нього поставили миску з червоними помідорами.

Дід Левко теж прийшов погомоніти з діворою.

– А ви знаєте, хто виростив капусту для цього пирога? – спитав він. І сам же відповів: – Наш Максим. І помідори – теж.

Діти досі пригощались цукерками і тістечками. Але, почувши дідові слова, взялися до пирога та помідорів. Та все поглядали на Максимка. Звичайно, Максимкові приємно. Ще б пак!

 1. Прочитай правильно слова: *примі́тніша, господарюва́ти, ла́ццяться, гребеня́стий, заскоро́дити, завзя́тий, ненажерлива, капу́стяний.*

Поясни значення висловів: *лагодитися на весну, збігали дні, завзя́тий городник, чинити так само.*

 2. Назви дійових осіб оповідання.

3. Якими ти уявляєш хлопчика і дідуся?

4. Як ти думаєш, у який місяць Максимко почав господарювати?

5. А коли святкували його день народження? Свою відповідь доведи, звертаючись до тексту.

6. Прочитай мовчки оповідання і визнач в ньому зачин, основну частину, закінчення.

7. Склади план; підготуйся до стислого переказу.

8. Спробуй продовжити розповідь про Максимкові справи.

Володимир Кухалашвілі

Коли б я був чарівником

Коли б я був чарівником,
Що може все на світі,
Я так вчинив би,
Щоб скоріш
Дорослішали діти.
І так зробив би, щоб я був
Високим – аж під стелю...
Я б розтопив усі сніги
І напоїв пустелі.
Я б залюбки перетворив
Всі бур'яни на лузі
У сад, щоб яблука росли,
Щоб їв і я, і друзі.

Коли б я був чарівником,
Раділи б всі навколо,
І виріс би високий ліс,
Де степ був голий-голий.
В моєму б лісі не чіпав
Вовк – зайця,
Лис – куріпку.
Я б так зробив, щоб хижак
Всі їли моркву й ріпку.
Коли б я був чарівником,
Росли б зимою квіти,
І не було б ніколи війн,
І був би мир у світі.

 1. Про що мріяв хлопчик?

2. У що б він перетворив степи?

3. Які б звірі жили у тому лісі, який би він насадив у степах?

4. А яка була найзаповітніша мрія дитини?

УСЛАВЛЕНІ ІМЕНА

Леся Храплива

Тарас Шевченко

Тарас Шевченко
(1814–1861)

Іде весна, іде ясна,
Мов квітка розвилася,
І спогад нам несе вона
Про віщого Тараса.

Що більше сотні тому літ
Умер в чужій країні,
Та славний він на цілий світ,
Його всі знають нині.

Багато зла перетерпів,
Зазнав лихої долі,
Малим зостався без батьків
І вівці пас у полі.

Дідусь розказував не раз
Про козаків завзяття,
І слухав залюбки Тарас –
Блищали оченята.

Та пан Тараса в слуги взяв:
Картав, картав щоднини.
Тарас же нишком малював
Із панських стін картини.

Застав при малюванні раз
В саду його Сошенко,
Поміг, щоб вільним став Тарас,
Щоб вчитись став Шевченко.

Його пізнали малярі,
Хвалили вдале діло.
Але злякалися царі:
– Він вірші пише сміло!

Бо в віршах пригадав Тарас,
Як нарід жив на волі,
Як козаки в воєнний час
Перемагали в полі.

Бо в віршах тих розповідав,
Як добре вільним бути,
Яка невольникам біда,
Як гнобить ворог лютий.

Які степи, який Дніпро
І українські люди,
Як переможе ще добро
І весело всім буде.

Злякався, що пісня голосна,
Московський цар поганий,
Тараса в чужину прогнав,
Закув його в кайдани.

Та ще й писати наказав
Московський цар лукавий.
А все ж таки Тарас писав,
Ховав вірші в халяві.

І так в пустелі, в чужині
У самоті томився,
Писав про рідний край пісні
І Богу все молився.

Як проминуло десять літ,
Вернувся він на волю,
Та невеселий був той світ,
Ридало серце з болю.

Замовкло серце Кобзаря
У чужині холодній,
Та слово ясне, мов зоря,
Нам світить досьогодні.

І кожен раз в весняний час
Всі українські діти
Згадають: нас любив Тарас!
Йому дарують квіти.

Сповнить Тараса заповіт
Ніхто з нас не забуде,
І хоч минула сотня літ,
Він завжди з нами буде!

1. Яка картина життя українського поета постає перед тобою?
2. Що ти вже знав про поета, про що дізнався вперше?
3. Склади за віршем план. Розкажи за ним про життєвий шлях поета.
4. Які б запитання ти поставив учителю?

Прислів'я і приказки

Шевченка твори сяють, як ясні зорі.
Шевченків заповіт облетів увесь світ.

Антін Лотоцький

Що говорила червона калина малому Тарасикові

Весна в повному розквіті!

Яблуня, що біля біленької, хоч і старенької вже хати, з потемнілою стріхою та з чорним димарем, пишається рожевим цвітом, а під яблунею квітник різнобарвними квітками аж за очі хапає й пахощами дише. А сад там за клунею, на косогорі, густий, тінистий, увесь купається в цвіту.

У квітках яблуні, груші, вишні, а також густий кущ червоної калини.

А над квітами звиваються трудолюбиві бджілки й метелики різнобарвні, меду солодкого шукаючи. А в густому гіллі дерев пташки щебечуть, то соловейко тьохкає, то зозуля кує.

Любо, любо довкола, немов у раю. Неначе все кругом сміється і радіє.

Та ось вибігло з хати білявеньке хлоп'ятко. Не в підскоках, а наче втікаючи. Сиві оченята в сльозах, а з грудей хлипання добувається.

Завернуло хлоп'ятко за клуню в садок, а там просто під калину червону. Припало до зеленої травички під нею та як не вдарить голосним риданням, як не зарепетує:

– Ой калино червоная, калиночко моя люба, який же я нещасний, який я бідненький! Бог забрав мені мою ненечку рідну, а в хату мачуха ввійшла ще й своїх дітей привела. І мачуха, й діти знущаються наді мною, просвітку не дають. Бідний я, бідний, калиночко моя!

І припало хлоп'я до калини, до червоної, та й рясними слізьми кропить цвіт її білий, молочний.

І здається хлопчикові, що говорить калина до нього таким шепотом, тихим та милим, як колись ненечка рідна, коли годувала його та до грудей пригортала.

– Не плач, Тарасику, не плач! Шкода твоїх сліз! – неначе говорить червона калина.

– Слізьми, плачем нічого не вдієш! Будь твердий і витривалий. Це доля гартує тебе, Тарасику, на велике діло!

Чує таке малий Тарасик і мимохіть питається:

– На яке велике діло?

– На велике діло, Тарасику! – відповідає калина. – І тому багато, дуже багато горя прийдеться тобі ще зазнати.

А хлопчина знову питає:

– На яке велике діло?

Тоді червона калина каже:

– Ти плачеш, Тарасику, над своїм горем, що мачуху маєш недобру. А що воно, те твоє горе, проти горя всього народу твого! Ти й тут у селі поглянь – народ гірко працює, та не на своєму полі, а на панському, нагаями частують до крові. І так воно по всій широкій Україні діється...

Хлоп'ятко забуло про своє горе й питає:

– Чи справді скрізь в Україні так і діється?

– Так, Тарасику! Скрізь так і багато гірше, та не все ти ще зрозумієш тепер! Треба, щоб ти терпів для України, щоб своїм терпінням і словом голосним збудив весь народ із глибокого сну та вказав йому шлях до сонця золотого!

– То я маю це зробити? А як? – питає хлопчина.

– Коли виростеш, тоді побачиш як!.. Треба буде тобі в народі твоєму збудити любов до славного, до всього, що рідне, – прошепотіла ледве чутно калина.

– І я це все маю зробити, калиночко? Але чи я зможу те все зробити?

– Зможеш і зробиш! Бо дав Бог тобі великий талант і велику любов у серце тобі вложив. Тільки ти будь витривалий, терпеливий, не змарнуй талантів, що тобі дані.

Тарасик увесь у захваті. Він говорить калині шепотом, та святочно так, немов присягу складає:

– Я не змарную талантів, калино, не змарную!

І стала відтоді калина червона найщирішою подругою Тарасика малого. Вона давала йому відвагу, завзяття вливала. Вона нашіптувала йому думи про славне минуле рідного народу, про сучасне горе та про золоте майбутнє народу й країни рідної.

Вона голубила й пестила його завжди, як ненечка рідненька.

І часто, частенько забігав туди Тарасик. Брав з собою олівець і папір і малював там та списував вірші, що їх був навчився, пісні славного Грицька Сковороди й колядки та інше.

Тут не раз заставала його й старша сестричка Катерина. А коли хлопчині так гірко вже стало в хаті, що не міг витримати й зробив собі «свою хатку» під калиною, то Катерина йому крадькома тутечки й їсти виносила.

Ріс Тарасик. Багато горя довелось зазнати йому від малечку. Та він уже не падав духом. Вперто й витривало йшов до своєї мети. Прийшлося кинути йому рідне село, калину червону, подругу свою. А як ішов у світ, навідався востаннє до неї, до калини червоної, і заговорив:

– Прощавай, калино, подруго моя вірна, опікунко щиренька! Іду в світ, щоб сповнити те, що мені Божа воля наказала.

І шепотом, шелестом тихим попрощала його калина:

– Іди, Тарасику, буди народ свій зі сну на діло, на велике!

Пішов Тарасик! Не жаліло його горе. Та він сміливо й відважно взявся за діло. Голосно закликав свій народ дорогий, братів і сестер своїх: «Вставайте, кайдани порвіте!» І кликав тих, що їх доля поставила на чолі народу: «Обніміте, брати мої, найменшого брата, нехай мати усміхнеться, заплакана мати». І громовим словом кидав він на ворогів рідного народу, на царя лютого – «катами-людоїдами» назвав їх.

Злякався цар могутнього співця й заслав його далеко-далеко. Та не впав і там духом Тарас, не вистигала й там його гаряча любов до рідного народу.

Побачив цар, що не зламати йому великого духа, й вернув Тарасові волю.

Поїхав Тарас на свою любу Україну, «що за неї готов був і душу погубити», й у рідне село, й першим ділом його було піти привітатися з калиною, висповідатися перед нею, повідомити її про свою працю.

Радісним шумом привітала його калина, а він їй каже:

– Калино моя червона, я виконав уже багато цього, що ти нашіптувала мені, й іще виконаю. Та й тебе я, подруго дитячих літ, не забуваю, в піснях моїх згадую.

І далі трудився. І в праці склав свою буйну голову на вічний спочинок. А народ рідний висипав йому високу могилу над Дніпром-Славутичем й червону калину посадив та й іде шляхом, що його вказав Тарас, іде до сонця золотого, голосно співаючи:

– А ми тую червону калину підніmemo,

А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвеселимо!

Ви знаєте його, любі діти, безсмертного Тараса нашого! Знаєте, бо щороку святкуєте його пам'ять в місяці березні. Знаєте й його «Кобзаря» – вчитеся з нього, готуетесь до святої праці для рідного народу.

А він, наш безсмертний геній, Тарас Шевченко, благословляє вас із того світу та закликає:

Любіть її,
Свою Україну любіть,
В останню, тяжкую хвилину,
За неї Господа моліть!

І йдіть, діточки, за його невмирущим закликом, за його святим заповітом.

1. Зверни увагу на заголовок. Чому автор підібрав саме таку назву?
2. Знайди і прочитай описи. Що ними хотів автор підкреслити?
3. Прослідкуй, як калина надихала поета на велику працю для рідного народу, України. Якого висновку ти дійшов?

4. Спробуйте інсценізувати твір і поставити виставу до святкування дня народження Тараса Шевченка.

Тарас Шевченко

Садок вишневий коло хати...

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечерея коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло них.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

-
1. За допомогою яких слів автор так виразно змальовує любов до рідної природи, до дітей?
 2. Прочитай вірш з такою інтонацією, ніби ти сам бачив ці чудові картини.
 3. Порівняй його з попереднім оповіданням. Що в них спільне і що відмінне?
 4. Вивчи напам'ять вірш.

Тарас Шевченко

Зоре моя вечірняя...

Зоре моя вечірняя,
зійди над горою,
поговорим тихесенько
в неволі з тобою.

Розкажи, як за горою
сонечко сідає,
як у Дніпра веселочка
воду позичає.

Як широка сокорина
віти розпустила...
А над самою водою
верба похилилась.

-
1. Які почуття і настрої висловлює автор у вірші?
 2. З чого видно, що поет любив природу рідного краю і дуже сумував у неволі?
 3. Знайди вірші Шевченка у своїй бібліотечці і принеси їх у клас для колективного читання.

Василь Сухомлинський

На Тарасовій могилі

Ми їздили в Канів на могилу Тараса Григоровича Шевченка.

Коли піднялися на високу гору, де спить вічним сном наш великий поет, мене пройняло якесь щемливе хвилювання.

Я подумав: це ж більше ста років минуло, як помер Тарас. Ні в Україні, ні в світі немає жодної людини, яка б жила в той час, яка

б його пам'ятала. Тепер живуть інші люди. Але все одно ми бачимо живого Тараса, чуємо його гарячі слова:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте...

Бачимо далекі береги Дніпра, його могутні води, бачимо зелені ліси на високих кручах. І все це дороге для нас. Бо воно тисячолітнє. Люди народжуються і вмирають, а народ вічний, безсмертний.

Я вперше відчув, що переді мною – Україна, що я її син. Ці високі гори, далекі степи, води Дніпра – це моя рідна земля, а слово поетове – моя рідна мова. А рідна мова – це наша чиста криниця, без якої ми не зможемо жити.

1. Які роздуми навіває ця коротка розповідь?

2. Прочитай рядки від слів «Я вперше відчув...» і до кінця. Як ти їх розумієш?

3. Підготуйтеся до конкурсу читців віршів Тараса Шевченка. Для більш урочистого проведення конкурсу зробіть з однокласниками макет телевізора. Кожен учасник, виступивши по телебаченню з найулюбленішим віршем, відчуватиме себе артистом. Це цікаво!

Роман Завадович

Поет-Каменяр

Іван Франко
(1856–1916)

Підгір'я – гарна сторона,
До серця кожному вона:
Здаля синіють гір вершини.
Збігають вниз із гір горбки,
Срібляться ріки у долинах,
Дзюрчать під вербами струмки,

Пасуться на лугах корови,
Шумлять гаї, ліси, діброви,
Бринить пісень дзвінка луна
Пташаток, співаків пернатих,
Зозуль кування... Що й казати:
Підгір'я – гарна сторона.
Нагуєвичі – на Підгір'ї
Між нив, лісів мале село,
Живуть там люди добрі, щирі,
Там річка чиста, наче скло,
Блищить між лозами в долині.
Здавалося б – таке село,
Як інші села в Україні.
Та ні! Місцевість ця віддавна
По всім краю відома й славна:
Тому вже більше сотні літ
У тім селі прийшов на світ
Іван Франко, поет-учитель,

Що вчив народ по правді жити,
Добра і долі не чекати,
А власним трудом здобувати.

В Нагуєвичах на горбку
Стояла хата у садку,
А збоку – кузня майстра Яця,
Меткого Якова Франка.
Там цілі дні кипіла праця,
Бо справна в коваля рука.
Дзвеніли молоти, й луною
Веселою та голосною
Їх пісня над селом неслась.
У Яця був синок Івась,
Розумний і кмітливий хлопчик,
До книжки брався все охоче,
То й порішили батько-мати:
«Івася треба в школу дати»!

Пішов малий Івась до школи
В Дрогобич-місто. Вільну волю,
Братів і друзів, ліс і поле –
Усе, що палко так любив,
Івась-школярик залишив.
Учився пильно і завзято,
Читав усе книжок багато
І по науці й перед сном,
Трудивсь у будень і у свято –
Раділи серцем мама й тато,
Що син у школі першуном.

Померли рано батько й мати,
Та не вернувсь у рідну хату
Івасик, круглий сирота;
Вже інша кликала мета
У світ, велична і свята:
Своє знання, любов і сили
Віддати батьківщині милій.
З Івася він Іваном став,
Та вчитися не перестав.
Учивсь у Львові та у Відні
І завжди думав: «Краю рідний,
О, як би допомогти тобі

В тяжкій неволі і журбі.
Щоби чужим не був слугою,
Щоб управляв ти сам собою,
Щоб був щасливий і багатий
У власній вільній хаті?»
І присягнувсь Іван завзятий
Талант і розум дужий свій –
Всього себе на службу дати
Вітчизні любій, дорогій.
За те була йому пошана:
Народ назвав Франка Івана
Провідником-Каменярем,
Що безупинно день за днем
У бурю, дощ і непогоду
Ламає молотом граніт.
І для невільного народу
Будує шлях у кращий світ.

Любив Франко й дітей без міри,
Для них мав серце дружнє, щире,
Писав для них казки чудові
Про лиса хитрого в діброві,
Про звірів – пса, ката, бурмила,
Що, наче люди, говорили,
Про Абу-Касімові капці,
Про лицаря в залізній шапці,
Про Дон-Кіхота, що без тями
Відважно бився з вітряками.
Отак Франко про діток дбав,
То усміхавсь, то жартував,
А все навчав, як чесно жити,
Як правді та добру служити.
За те ми, діти, як один,
Йому складаємо поклін.

Франко – то гордість і окраса
Свого народу і землі.
Він мов молодший брат Тараса,
Обидва – волі ковалі.
**Він провістив: недоля жерла
І ще сьогодні нас жере,
Та Україна ще не вмерла
І вже ніколи не умре!**

1. Що ти дізнався про життя великого українського поета Івана Франка? Де народився поет? Ким був його батько? Де і як учився Іван Франко? Які твори для дітей він написав? Як його назвав народ? Чому?
2. Поясни, як ти розумієш виділені рядки.
3. У якому значенні вжито в тексті слова *коваль*, *ковалі*?

Іван Франко

Вовк вйтом

Пасся собі раз Осел на пасовиську та якось наблизився до корча, а за корчем сидів Вовк, вискочив до Осла і хотів його роздерти. А Осел, дарма що його за дурня окричали, зараз надумав, що йому зробити. Вовк до нього біжить, а він усміхається так радісно, кланяється йому низенько та й каже:

– От то добре, от то добре, пане Вовче, що ви надходите. Я вже тут за вами шукаю-шукаю.

– А пощо я тобі здався? – питає Вовк.

– Та, бачите, громада вислала мене по вас і гостро наказала: «Іди і без Вовка нам навіть не вертай до села».

– А пощо я громаді здався? – питає Вовк.

– А ви й не знаєте? Адже у нас у громаді вйта вибирають.

– Ну, так що з того, що вибирають?

– Не то біда, що вибирають, – мовить Осел, – а то біда, що ні на кого не можуть згодитися. Вже всі господарі пересварилися поміж себе, а далі кажуть: «Тут хіба один Вовк із лісу може вйтом бути». Як похопили се слово, так на тім і стали, і вислали мене, щоб вас зараз спровадив до села. Таке-то діло.

Почувши се, Вовк аж хвіст угору підняв з радості. Зараз виліз на Осла, сів йому на хребет та й їде до села. А коли приїхали до села, Осел закричав своїм дзвінким голосом. З хат повибігали люди, а бачачи, що Вовк на Ослі верхом їде, кинулися з палками, ціпами та полінами та й давай його молотити. Били, били, ледве Вовк живий із села втік. Біжить, неборака, та все оглядається, чи ще люди за ним не біжать. Аж коли вже села не було видно, Вовк побачив копицю сіна, вискочив на неї, простягнувся і ліг спочивати. А спочиваючи, почав голосно сам до себе говорити:

– Мій тато вйтом не був, мій дід вйтом не був, – і чого ж то мені, дурному, раптом забажалось вйтом бути? Ех, шкода, що нема тут якого порядного хлопа, щоби мене здоровенним буком протрепав та розуму навчив.

А під копицею сидів, власне, порядний хлоп з вилами в руках. Почувши се, як вискочить, як потягне Вовка разів з десять по хребті, аж Вовк і содухи спустив.

Віт – керівник села, староста, голова.

1. Заміни словами літературної мови: *хлоп* – ... , *содухи спустив* – ... , *протрепати* –
2. Які б запитання ти поставив до казки?
3. Яка основна думка казки?
4. Підбери прислів'я до твору.

Прислів'я і приказки

Доброго тримайся, поганого цурайся.
З добрим дружись, а лихих стережись.

У вінок Лесі

Леся Українка
(1871–1913)

Леся Українка жодного дня не сиділа за шкільною партою, не відповідала біля дошки, не бігала з ровесниками гучними коридорами. Учителями її були мати – письменниця Олена Пчілка, та батько – юрист Петро Антонович Косач, книги і життя.

В чотири роки Леся вже вміла читати, а на початку шостого року вчилася писати, бо ж дуже хотілося їй переслати першого в житті листа до своїх любих дядька та дядини Драгоманових.

Найлюбішими книжками малої Лесі та її старшого брата Михайла були казки та пісні П. Чубинського, сербські народні думи, міфи стародавніх греків, а ще – розповіді про подорожі, пригоди славних мандрівників. Тому і перші забави Лесі були «запозичені» з літератури.

Крім читання і забав, діти Косачів виконували влітку й «поважну» роботу, бо завжди мали свій квітник і город, які самі обробляли та доглядали. Леся зовсім маленькою, в шість років, навчилася шити і вишивати і вже тоді задумала вишити батькові сорочку. Бабуні, своїй хрещеній матері, що дуже її любила та пестила, Леся радо допомагала в господарстві, пекла з нею булки, і батько жартував, що скоро й бабуню переважить, така з неї хороша господиня.

Хоч до читання й до роботи Леся бралася пильно і забави в неї були змістовні та розумні, але росла вона дуже веселою дівчинкою, любила співати й танцювати.

Леся була милосердною до всього і до всіх. Їй хотілося захистити зайченя від вовка, билинку від негоди, товаришку від хвороби, людину – від зла. А зло зустрічалося не тільки в казках. Вона бачила його в житті. Чужий біль сприймала дівчинка як власний. Коли Лесі було 9 років, несподівано для неї за революційну діяльність заарештовують її улюблену тітоньку. Дуже тяжко Леся пережила цю звістку і написала свій перший вірш «Надія».

Леся любила бувати на ярмарках, спостерігати народні свята й весілля. Взимку 1881 року на Водохрещення Леся застудилася. З цього часу й починається її тяжка, виснажлива боротьба з хворобою. Перемагаючи нестерпний біль, тугу й жаль, що так смутно минають її дитячі й юнацькі літа, Леся безперестанку читала. Вона була така сильна духом, що не лише сама не втрачала мужності, а й знаходила в собі снагу підбадьорювати інших.

Коли Лесі було 13 років, у неї назбиралося вже кілька віршів, і мати, порадившись з донькою, добирає їй псевдонім Українка і публікує в журналі вірш «Конвалія». Відтоді й пішли по всьому світі прекрасні поезії, підписані цим гордим, незламним, ніжним і красивим ім'ям – Леся Українка.

1. Ти прочитав про дитячі роки Лесі Українки. Над чим ти задумався? Що незвичайне в дитинстві поетеси?
2. Чим найбільше любила займатися Леся?
3. Знайди і прочитай уривок, в якому розповідається про милосердя дівчини.
4. Як ти розумієш вислів *сильна духом*?
5. Які твори Лесі Українки ти читав?

Леся Українка

Пісня

Чи є кращі між квітками
Та над весняні?
Чи є в житті кращі літа
Та над молодії?

Не всихайте, пишні квіти,
Цвітійте хоч до літа!
Пождіть, літа, доля прийде,
Не тікайте з світа!

Двічі на рік пишні квіти
Та не процвітають;
В житті літа найкращії
двічі не бувають.

Конвалія

(Уривок)

Росла в гаю конвалія
Під дубом високим,
Захищалась від негоди
Під віттям широким.

Та недовго навітшалась
Конвалія біла –
І їй рука чоловіча
Віку вкоротила.

Ой понесли конвалію
У високу залу,
Понесла її з собою
Панночка до балу.

Та й замовкла. Байдужою
Панночка рукою
Тую квіточку зів'ялу
Кинула додолу.

Ой на балі веселая
Музиченька грає,
Конвалії та музика
Бідне серце крає.

Тож панночка в веселому
Вальсі закутилась,
А в конвалії головка
Пов'яла, схилилась.

Промовила конвалія:
«Прощай, гаю милий!
І ти, дубе мій високий,
Друже мій єдиний!»

Може, й тобі, моя панно,
Колись доведеться
Згадати тую конвалію,
Як щастя минеться.

- 1. Поясни вислови: *рука чоловіча віку вкоротила, конвалії та музика бідне серце крає.*
- 2. Який настрій поетеси передано у віршах? Чому?
3. Як ти розумієш останню строфу вірша «Конвалія»?
4. Де веселіше квітці: у вазі з водою чи в гаю?
- 5. Опиши цю чарівну квітку, а вдома намалюй малюнок конвалії.

Загадка

Стоїть тоненький стовпчик, наче риска,
А зверху – білих ліхтариків низка.

Леся Українка

Біда навчить

Був собі горобець. І був би він нічого собі горобчик, та тільки біда, що дурненький він був. Як вилупився з яйця, так з того часу нітрошки не порозумнів. Нічого він не тямив: ані гніздечка звити, ані зерна доброго знайти, – де сяде, там і засне; що на очі навернеться, те і з'їсть. Тільки й того, що завзятий був дуже, – є чого, нема чого, а він вже до бійки береться. Одного разу літав він зі своїм товаришем, теж молодим

горобчиком, по дворі в одного господаря. Літали вони, гралися, по смітничку громадили та й знайшли три конопляні зернятка. От наш горобчик і каже:

– Мої зернятка! Я знайшов!

А чужий і собі:

– Мої! Коли мої! Коли мої!

І почали битися. Та так б'ються, та так скубуться, аж догори скачуть, аж пір'я з них летить. Бились, бились, поки потомились; сіли один проти одного, надулись і сидять, та вже й забулись, за що була бійка. Коли згадали: а де ж наші зернята?

Зирк, аж зернят вже й нема! По дворі ходить курка за курчатами, квокче та промовляє:

– Дурні бились, а розумні поживились, дурні бились, а розумні поживились!

– Що ти кажеш? – питають горобці.

– Та то я дякую вам, що ви такі дурні! От поки ви здуру бились, то я з моїми курчатами поснідала вашими зернятками! Що то сказано, як хто дурний!.. Нікому було вас бити та вчити!

Якби вас хто взяв у добру науку, то, може б, з вас і птахи були!..

Чужий горобчик розсердився за таку мову.

– Вчи своїх дурних курчат розуму, а з мене й мого розуму досить! – підскочив, тріпнув крильцем, цвірінькнув та й геть полетів.

А наш горобчик зостався і замислився.

«А правда, – думав він, – краще бути розумним. От курка розумна, собі наїлася, а я мушу голодний сидіти».

Подумав, подумав та й почав просити курку:

– Навчіть мене розуму, пані матусю! Ви ж такі розумні!

– Е, ні! – каже курка. – Вибачай, серденько! Маю я й без тебе клопоту доволі, – он своїх діточок чималенько, поки то всіх до ума довести! Шукай собі інших учителів! – та й пішла собі в курник.

Зостався горобчик сам.

«Ну, що робить? Треба кого іншого питати, бо вже я таки не хочу без розуму жити!» – і полетів у гай.

Прилетів у гай, коли бачить, – сидить зозуля на калині та все: «Ку-ку! Ку-ку!» От він до неї:

– Тіточко, що я вас проситиму! Навчіть мене розуму. У вас же нема своїх дітей, а то курки просив, то вона каже, що в неї й так багато клопоту.

– А я тобі от що скажу, – відповіла зозуля, – як у мене свого клопоту нема, то чужого я й сама не хочу! От не мала б роботи, чужих дітей розуму вчити! Се не моє діло. А от коли захочеш знати, скільки тобі літ жити, то се я можу тобі сказати.

– Аби ти була жива, а за мене не турбуйся! – відрізав горобець і полетів геть.

Полетів він геть, аж на болото, а там ходив бузько і жаб ловив.

От підлетів горобчик до нього та й каже несміло:

– Пане, навчіть мене розуму. Ви ж такі розумні...

– Що, що, що? – заклекотів бузько. – Тікай-но, ти, поки живий! Я вашого брата!..

Горобчик мерщій від нього, ледве живий від страху.

Бачить він: сидить на ріллі гава і сумує. Он він до неї:

– Дядино, чого ви так зажурились?

– Сама не знаю, синочку, сама не знаю!

– Чи не можете, дядиночко, мене розуму навчити?

– Та ні, синочку, я й сама його не маю. А от коли ти вже так хочеш, то полети до сови: вона, кажуть, вельми розумна-розумна, то, може, вона тобі що порадить. А я до того розуму не дуже, Бог з ним!

– Прощавайте, дядино! – сказав горобчик.

– Щасливо!

Полетів горобчик питати, де сова сидить; сказали йому, що вона в сухому дуплі мешкає. От він туди, – бачить: справді, сидить сова в дуплі, тільки спить. Горобчик до неї:

– Пані! Чи ви спите? Пані! Пані!

Сова як кинеться, як затріпоче крилами:

– Га? Що? Хто? – кричить, витріщаючи очі.

Горобчик і собі трошки злякався, а все-таки хоче свого дійти.

– Та се я, горобець...

– Горобець? Який горобець? Не бачу! І яка вас лиха година по дневі носить? Осе нападуть! І вдень не дадуть заснути...

І сова знову заснула. Горобчик не посмів її вдруге будити, сів собі на дубі та й почав ждати ночі. Ждав, ждав, аж йому обридло. Коли се, як стало вже добре темніти, прокинулася сова та як заведе: «Гу-у-у! Гу-гу-гу-у-у!» Горобчик аж отерп зо страху: хотів уже втікати, та якось утримався. Вилізла сова з дупла, глянула на горобчика, а очі в неї світять! Страх та й годі!..

– Ти тут чого? – спитала.

– Та я, вибачайте, моя пані, ще зранку тут сиджу...

– І чого?

– Та чекаю, поки ви встанете...

– Таж я встала! Ну, чого тобі треба? Чого стримиш?

– Я хотів би вас просити, вибачайте ласкаво, чи не могли б ви мене розуму навчити? Адже ви такі мудрі...

– Не на те я мудра, щоб дурнів розуму навчати! Хто дурнем вродився, той дурнем і згине. Тікай-но ти, а то я голо-о-дна! – гукнула сова та як засвітить очима...

Горобчик миттю як схопиться, полетів світ за очі, десь у гущавину заховавсь та там і проспав аж до самого ранку. Спить горобчик, та так міцно, коли се у нього над головою щось як заскрегоче: «Че-че-че!» Горобчик прокинувся, аж дивиться: сидить на сучку сорока-білобока та так скрегоче, аж очі заплющила.

– З ким ви, панянку, так розмовляєте? – спитав її горобець.

– А тобі що до того? Чи ба, який цікавий! А хоч би й з тобою!

– Та я дуже радий, як з мною. Я б вас просив, моя панно, щоб ви мене розуму навчили.

– А нащо тобі, мій молодчику, розум? Без розуму легше в світі жити, та таки й веселіше! А ти, голубчику, ліпше красти вчися, от як я, то тоді й розуму не треба. З великого розуму не тяжко й з глузду зсунути; ти ось поговори зо мною, то я тебе навчу, як і без розуму прожити... – І заскреготала сорока, та що далі, то все хутчіш та все дрібніш...

– А бодай тобі заціпило, скреготухо! – крикнув горобчик. – Ото глушить! Цур тобі! – та скоріш від неї геть.

Сів собі горобчик на полі та й думає: «Де я того розуму навчуся! Скільки світа злітав, а щось небагато навчився, хіба вже воно так і зостанеться...» Зажурився він, поглядає сумно по полю, а по полю чорний крук ходить, та так поважно.

«Ну, ще в сього поспитаю; се вже останнє», – подумав горобчик.

– Навчіть мене розуму! – звернувся він просто до крука. – Я вже давно його шукаю, та ніяк не знайду.

– Розум, молодче, по дорозі не валяється, – мовив поважно крук, – не так-то його легко знайти! А я тобі от що скажу: поки біди не знатимеш, то й розуму не матимеш. От тобі моя наука. А тепер іди: мені ніколи.

Полетів горобчик, засмутився. «Що то мені така наука?» – гадає собі; однак більше ні в кого розуму не питав, – обридло вже. Посумував трохи, що мусить без розуму жити, а потім і забув. Почав знову гуляти веселенько. Ні гадки йому.

І не зоглядівся горобчик, як і літечко минуло. Настала осінь з вітрами, з дощами дрібними, а дедалі й сніжок став перепадати. Біда горобчикові, – холод, голод! Вночі, де не сяде, спати не може, так холодний вітер і пронизує; вдень їсти нічого, бо все зібрано в клуні, а якщо й знайде, то за сваркою втеряє. От і почав наш горобчик до розуму приходити, – годі сваритися! Куди горобці летять, і він за ними; що вони знайдуть, то і він поживиться, та все без сварки, без бійки, то горобці його й не женуть

від себе, – а перше, то й близько не підпускали. Побачив горобчик, як інші пташки в теплих гніздечках сидять, почав він і собі придивлятися, як то гнізда будуються.

Почав він пір'ячко до пір'ячка збирати, соломку до соломки складати та гніздечко звивати. Так статкує наш горобчик, так дбає! Дедали всі горобці почали його поважати; куди зберуться на раду, то й його кличуть, він так вславився між ними своїм розумом. Перезимував він зиму щасливо, а на весну вже став великим та мудрим горобцем; сидів він у гніздечку не сам, а з горобличкою, і четверо яєчок у гніздечку лежало. Як виклюнулися гороб'ята, то горобцеві новий клопіт – годувати діточок, та вкривати, та глядіти, та од хижого птаства боронити, – не до гуляння було! А вже що господарний був горобець, то було, аж сусіди-горобці дивуються: «Які ви, пане сусідоньку, мудрі! І де ви того розуму навчилися?» – питають, було, його. А він, було, тільки голівкою кивне: «Біда навчила!» – каже.

- 1. Запиши імена дійових осіб у тому порядку, в якому вони з'являються у казці.
2. Як ти думаєш, чому замислився горобчик?
3. Поділи текст на частини, до кожної добери заголовок. Щоб уникнути повторень, пиши так:
Учителі розуму: а) курка; б) зозуля і т.д.
4. Передай стисло зміст казки за планом.
5. У відповідях птахів знайди речення, які могли б бути приказками. Які з них найбільш повчальні для горобчика?
6. Які б ти дібрав прислів'я та приказки для поради горобчикові?
- 7. Продовж думку: *Казка навчає цінувати розсудливість, ...*

Леонід Глібов

Вовк і Кіт

(Байка)

Леонід Глібов
(1827–1893)

В село із лісу Вовк забіг...
Не думайте, що в гості, братця!
Ні, в гості Вовк не забіжить;
а він прибіг, щоб де-небудь сховатися:
проклятий люд з собаками настиг...
І рад би Вовк в які ворота вскочить,
та лишенько йому: куди не поглядить –
усюди Вовченька недоленька морочить, –

хоч сядь та й плач;
ворота, як на те ж, кругом усі заперті,
а дуже Вовкові не хочеться умерти
(бо ще він не нажився, бач!),
а гірше од людей – од видимої смерті...
Коли глядить –
на загороді Кіт сидить,
на сонечку мурликає-дрімає.
Підскочив Вовк і до Кота мовляє:
– Котусю-братику! Скажіть мені скоріше,
хто із хазяїнів отут усіх добріший?
Я хочу попрохати, щоб хто мене сховав
на сей недобрий час. Я б у пригоді став!..
Чи чуєш гомін той? За мною то женуться!..
Котусю-батечку! Куди ж мені поткнуться?
– Проби мерщій Степана,
він добрий чоловік, – Кіт Вовкові сказав.
– Так я у нього вкрав барана.
– Ну, так навідайсь до Дем'яна.
– Е, і Дем'яна я боюсь:
як тільки навернусь,
він і згадає поросятко.
– Біжи ж, аж ген живе Трохим!
– Трохим? Боюсь зійтися з ним:
з весни ще злий він за ягнятко!
– Погано ж!.. Ну, а чи не прийме Клим?
– Ох, братику! Теля я в його звів!
– Так, бачу, ти усім тут добре надоїв, –
Кіт Вовкові сказав, –
чого ж ти, братику, сюди і забігав?
Ні, наші козаки ще з розуму не спали,
щоб Вовка од біди сховали!
І так-таки ти сам себе вини:
що, братику, посіяв, те й пожни!

1. Прочитай правильно слова та вислови і поясни їх значення:
*проклятий, настіг, надоїв, недóленька морóчить, наші козаки
ще з розуму не спали.*

2. Про що ця байка?

3. Простеж за поведінкою Вовка:

- а) чого із лісу Вовк забіг у село?
- б) до кого звернувся за допомогою?
- в) чому Вовк відмовився просити притулку у Степана, Дем'яна, Трохима, Кліма?
- 4. Автор засуджує поведінку Вовка. А ти? Чому?
- 5. Як ти вважаєш, кого мав на увазі автор, розповідаючи байку?
- 6. Знайди і прочитай слова, які передають головну думку байки.

Леонід Глібов

Лебідь, Щука й Рак

(Байка. Уривок)

У товаристві лад – усяк тому радіє.
 Дурне безладдя лихо діє,
 І діло, як на гріх,
 не діло – тільки сміх.

Колись-то Лебідь, Рак та Щука
 приставить хуру узялись.
 От трое разом запряглись,
 смикнули – катма ходу...

Що за морока? Що робить?
 А й не велика, бачся, штука, –
 так Лебідь рветься підлетіть,
 Рак упирається, а Щука тягне в воду.

Хто винен з них, хто ні – судить не нам,
 та тільки хура й досі там.

- 1. Що ти можеш сказати про героїв байки? Чому вони не могли зрушити хуру з місця? Чи винен хтось у цьому?
- 2. Що хотів автор підкреслити цією байкою? Від чого застерегти?
- 3. З поданих прислів'їв виберіть те, яке найбільше підходить до байки. Поясніть свій вибір.

Прислів'я і приказки

Де незгода, там часто шкода.
 Краще солом'яна згода, як добра сварка.
 У гурті всі за одного і один за всіх.

Чиж та Голуб

(Байка)

Весною Чижик молоденький,
такий співучий, проворненький,
в садочку все собі скакав
та якось у сільце попав;

сердега в клітці рветься, б'ється...
А Голуб бачить та сміється:
– А що? Попавсь? От тобі й на!
Вже, певно, голова дурна...

Не бійсь, мене б не піддурили,
хоч як би не хитрили,
бо я не Чижик! Ні... оце! –
аж гульк – і сам піймавсь в сільце.

Ото на себе не надійся,
чужому лихові не смійся!

1. Поміркуй, з якою інтонацією і в якому темпі ти читатимеш слова автора й Голуба.
2. Як байкар ставиться до Чижика? Чим це можна довести?
3. Яке твоє ставлення до Чижика? А до Голуба?
4. Знайди і прочитай слова, які передають основну думку байки.
5. Що нагадує тобі вислів *Чужому лихові не смійся*?
6. Щоб ти порадив Голубові? Яке б з наведених прислів'їв використав?

Хто сміється, тому не минеться.
Не копай іншому яму, бо сам у неї впадеш.

Народне порівняння

Б'ється, як пташка в клітці.

ХЛІБ — УСЬОМУ ГОЛОВА

Максим Рильський

Не кидайсь хлібом...

– Не кидайсь хлібом, він святий! –
в суворості ласкавій,
бувало, каже дід старий
малечі кучерявій.

– Не грайся хлібом, то ж бо гріх! –
іще до немовляти,
щасливий стримуючи сміх,
бувало, каже мати.

Бо красен труд, хоч рясен піт,
бо жита дух медовий
життя несе у людський світ
і людські родить мови.

Хто зерно сіє золоте,
в землі палку невтому,
той сам пшеницею зросте
на полі вселюдському.

- 1. Прочитай і поясни значення таких слів: *суворості, малеча, немовля, невтома, вселюдському.*
2. Як ти розумієш вислови: *красен труд, хоч рясен піт; жита дух медовий життя несе у людський світ?*
3. Що стверджує поет у цьому вірші?

Крихта хліба

З лісосмуг, де свищуть сніговиці,
Де не стало корму і тепла,
Перебрались лагідні синиці
У садки до нашого села.

В завірюху, ожеледь, морози
Стукають синиці у вікно,
З горобцями ділять на дорозі
Крихту хліба мерзлу і зерно.

Пригощав пташок я з годівниці
І почав нарешті відчувати,
Що для когось крихта – це дрібниця,
А для пташки – жить чи замерзати.

1. Поміркуй, про що цей вірш.
2. У яких рядках вірша висловлена головна думка? Як ти її розумієш?

Хліба

(Бабуся розповідь)

Зимові сутінки швидко огортають моє село. Темно. Холодно. І голодно.

– Мамо, шматочок хліба дайте!

– Спи, моя дитино, спи. Завтра тато принесе.

З горем пополам засинаємо. Але сон той такий неспокійний, ніч така довга. Сниться чудова біла паляниця. Чую її запах. Хочу взяти шматочок хліба, простягаю руки... Але це тільки сон.

Зранку з Аркадієм збираємося до школи. З'їли по декілька ложок юшки, яку зварила мама, вкинувши в окріп декілька промерзлих гнилих картоплин. Трохи вгамували голод. Біжимо до школи, але настирливі думки про шматочок запашного хліба не залишають нас.

– Мамо, тату, хлібця, тільки кусочок хлібця.

– Ой, діти, мої діти, ще трішки почекайте. Прийде весна-красна, буде нам трохи легше.

Але сил чекати ту весну-рятівницю все менше й менше. Сьогодні вже зовсім знесилів Володя. Опух, не може встати, ледь-ледь говорить.

– Мамо, мамочко, я дуже хочу молочка. Як би мені добре стало відразу, якби ви дали мені трішечки молока.

Мама схоплюється з місця, де й сили беруться. Хапає склянку й біжить до сусідів. Прибігає до однієї хати.

– Тітонько Марфо, дайте молочка крапельку, Володя просить, дуже йому погано, врятуйте, дайте хоч трішечки!

– Немає, Маруся, немає...

Біжить наша мама на другий кінець села.

– Дайте молока...

– Дайте молока...

Молока немає. Знесилена повертається додому. А назустріч сусіди. Везуть на візочку свого померлого батька.

– Царство небесне!

А вдома – згасає наша свічечка – наш Володечка. Тихо-тихо постогнує. І змовкає. І ніякого плачу навколо. Сил немає ні плакати, ні тужити. Кладемо братика на рядно, на візочок – та й на кладовище.

А вдома ще малеча пухне з голоду. Коли, нарешті, сказали, що дошкільнят можна віддати до колгоспних ясел і їх там будуть підгодовувати. Віддали Василька і Клавку.

Через декілька днів біжу до школи, а дорога проходить мимо тих ясел, чую:

– Олю, Олю, ось візьми, це я тобі приберіг.

Василько виймає з-за пазухи малесенький клаптик паперу. Розгортаю його, а там – справжній скарб: затірочка – борошняна кулька завбільшки з вишню.

– Їж, Олю.

Зі слізьми змішану, ковтаю ту кульку. Похиливши голову, тепер уже не біжу, а ледве шкандибаю далі, до своєї школи, щоб вчити там вірші про батька Сталіна, щоб славити його з ранку й до вечора, дякувати йому за щасливе наше дитинство, а ще, всупереч всьому – чекати весни, чекати нового врожаю і ще чогось чекати, чекати.

Чекати за всіх: за Володю, який не дочекався склянки молока; за Клавку, гарнесеньку дівчинку, яка так мало прожила на білому світі; за мудрого хлопчика Аркадія, який так і не дочекався нової весни.

І ось вона – весна! Сонце потроху зігриває землю, а заодно й душі людські.

З'являється вже й молоденька лобода. Швиденько назбираємо її, насічемо та й смажимо січеники. Смачно. Веселіше починають бігати наші ніжки. Яюсь тримаємося.

За весною і літечко не забарилося. Ось уже й урожай пшениці час збирати. Зібрали, намолотили, змололи борошна. Мама пече хліб. Поклала паляницю на стіл і аж тепер заходиться в розпачливому запізнілому зойку:

– Дітоньки, мої дітоньки... Ви ж так просили хлібчика. Простіть мене, мої дорогі!

І такий запашний, такий жаданий хліб, политий гарячими слізьми, обпікає нам, живим, серця і душі.

1. Прочитай правильно слова і поясни їх значення: с^утінки, нес-покі́йний, паляни́ця, вк^инувши, збира́ємося, вгамувáли, наст^ирливі, схóплюється, вряту́йте, знес^илена, поверта́ється, наз^устріч, підгодóвувати, з^атірочка, похил^ивши, трима́ємося, забар^илося, розпáчливому.

2. Про яку трагічну сторінку історії українського народу розповіла бабуся? Чи знаєш ти, що майже десять мільйонів людей загинули від голоду в Україні 1933 року?

3. Подумай над тим, з якими почуттями прожила оповідачка все життя, як до подробиць пам'ятає той страшний 1933 рік.
4. Як ти гадаєш, від чого застерігає ця розповідь? До чого закликає?
5. Що треба робити, щоб таке лихо ніколи не повторилося?

Катерина Перелісна

Христос Воскрес!

Співає жайворон з небес:

«Христос Воскрес! Христос Воскрес!»

До неба дзвін гуде з села:

«Христос Воскрес! Йому хвала!»

В проміннях сонячна блакить –

«Христос Воскрес! Його хвалить!»

Журчить струмок – весняний дзвін:

«Христос Воскрес! – Господній Син!»

Радіють діти у вінках –

«Христос Воскрес на небесах!»

І вся земля, мов той вінок

З чудесних трав, дітей, квіток.

І в серці радість через край,

Воскресли поле, річка, гай,

І лине пісня до небес:

«Христос Воскрес! Христос Воскрес!»

1. Яке свято прославляється у вірші?

2. Поспостерігай, як радіють і люди, і природа воскресінню сина Божого.
3. Що ти знаєш про Великдень? Розкажи.
4. Підготуйтеся, щоб розповісти про:
а) крашанку; б) паску.

Прислів'я і приказки

Працювати – землю прославляти.
Тільки праця успіх приносить.
Лінивому праця не товариш.
З ліньками поведешся – горя наберешся.
Хочеш мати – треба працювати.
Земля лінивим – мачуха, а трударям – мати?

Найдорожчий скарб

(Казка)

На горбочку, де моріг, далеченько від доріг, у хатині з дуба-граба жили собі дід і баба.

Дід вербову лозу різав, кошики плів. Баба пряжу пряла. Так собі й на хліб заробляли.

От якось баба й каже дідові:

– Важко нам, діду, працювати стало: в мене прядка зламалася, в тебе, глянь-но, колодочка на ножі розкололася, ледве тримається. Піди в ліс, зрубай деревце, зробимо собі нову прядку і колодочку до ножа.

Пішов дід. Вибрав гарне деревце. Та тільки-но сокирою замірився – із хати Лісовик іде. Вдяганка на Лісовику з лапатих гілок, у волоссі – шишки соснові, у бороді – ялинові, сиві вуса до землі звисають, в очах зелені вогники блимають.

– Не чіпай, – каже, – діду, моїх дерев. Це мій найдорожчий скарб. Вони теж жити хочуть. Кажу, чого тобі треба, – все дам.

Здивувався дід, зрадів. Пішов додому в баби поради спитати. Посідали вони біля хати на лаві, дід і питає:

– А що нам, бабо, в Лісовика попросити? Хочеш – купу грошей випрошу? Він дасть.

– Нащо нам, діду, ті гроші! – каже стара баба. – Їх і сховати ніде. Вночі страх братиме, що злодії залізуть. Ні, не треба нам грошей.

– То, може, велику череду худоби та отару овець попросити?

– А навіщо нам, діду, велика череда? Хіба ж ми, старі, з нею впораємось? Є в нас корівка – молочко дає, є шестеро овечок – вовну з них маємо. Годі цього з нас.

– А може, в Лісовика тисячу курочок попросити?

– Чи ти, діду, з глузду з'їхав? Як же ми їх прогодуємо? Є в нас три курочки-чубарочки, є півник-когутик, досить!

Думали-гадали дід з бабою, та так нічого не вигадали: все, що в господарстві треба, в них є, чого нема, те своєю працею завжди заробити можна.

От дід підвівся з лави та й каже:

– Я, бабо, надумав, що в Лісовика попросити! – і пішов до лісу.

Вийшов йому назустріч Лісовик у вдяганці з лапятих гілок, у волоссі – шишки соснові, у бороді – ялинові, сиві вуса до землі звисають, в очах зелені вогники блимають.

– Ну, діду, надумав, що тобі треба?

– Надумав, – каже дід. – Зроби так, щоб наша прядка й ніжик ніколи не ламалися та щоб руки у нас здорові були, бо це наш найдорожчий скарб. Тоді ми все, в чому нужда буде, самі собі заробимо.

– Гаразд, – каже Лісовик. – Іди додому. Все по-твоєму буде.

Так і живуть собі дід з бабою. Дід вербову лозу ріже, кошики плете, баба вовну пряде, рукавиці плете.

Тим і на хліб заробляють.

І добре живуть, щасливо, тому що найдорожчий скарб завжди з ними.

Моріг – місцина, поросла травною.

1. Прочитай правильно слова і добери до них близькі за значенням: *замірівся, вдяганка, блімають, нужд́а.*

2. Який же був найдорожчий скарб для Лісовика, а який – для діда з бабою?

3. Як ти вважаєш, чи правильно дід з бабою повелися з Лісовиком? Чому?

4. Розподіліть ролі діда, баби, Лісовика, автора й інсценізуйте казку.

Ой весна, весна, – днем красна

(Українська народна пісня)

– Ой весна, весна, – днем красна,

Що ти нам, весно, принесла?

– Принесла я вам літечко,

Щоб родилося житечко,

Ще й озимая пшениця

І усякая пашниця,

Ще й червоні квіточки,

Щоб квітчались діточки.

1. Хто є дійовою особою вірша?

2. Поясни вислови: *весна – днем красна; принесла вам літечко.*

3. Пригадай вірші Леоніда Глібова «Веснянка» та Івана Франка «Навесні». Порівняй їх з народною піснею.

4. Вивчи вірш напам'ять.

НА ПОРОЗИ КРАСНЕ ЛІТО

Василь Чухліб

Обруч

(Казка)

Був літній сонячний день. Звідусіль – із вулиці, від річки, з левади – долинали веселі дитячі голоси. А на ганку, похнюпившись, сидів хлопчик Андрійко. Хтозна, скільки б він так сидів, обхопивши коліна руками й похиливши голову, але тут почулося:

– Ти чому такий невеселий?

Андрійко підвів голову, роззирнувся довкола: на подвір'ї нікого не було. Це, мабуть, йому причулося. Хлопець прихилився до стіни й заплющив очі. Та знов почув дзвінкий голосок:

– Ну, чого мовчиш?

І тепер Андрійко побачив: на моріжку перед ним вистрибує новенький блискучий обруч. Учора ввечері його приніс з кузні тато, ще й дротика-трималочку дав.

– Це я тебе запитую, – мовив обруч. – Чого засумував?

– Бо хлопці не приймають мене до свого гурту. Кажуть, що я несміливий. Що їм таких не треба, – зізнався Андрійко.

– Так-так, – хилитався обруч. – Є чого журитися. Але біді твоїй можна допомогти. Гайда за мною!

І обруч покотився через подвір'я у відчинену хвіртку. А далі – по рівенькій стежині, по споришу, вибирався на пагорби, перестрибував долинки. Котився і видзеленькував:

Не всі сміливцями народжуються,

Сміливцями – стають!

Андрійко ледь устигав за обручем. Куди ж він його веде?

А обруч уже котився з крутого пагорба і з розгону шубовснув у озерце. На зеленій воді розійшлися хвильки.

Андрійко ступив у воду – та враз і вискочив. Мабуть же, там глибоко. А он щось булькнуло й попливло, розганяючи ряску. Наче жаба. А якщо тут крокодили водяться? Отакі, як він по телевізору бачив...

Не всі сміливцями народжуються,

Сміливцями – стають!

Андрійко зайшов у озерце, намацав ногою обруч і виніс його на берег.

– Ох, – зітхнув обруч. – А я думав, що вже там і поіржавію... Ну, хлопче, на сьогодні досить, мені треба обсохнути...

Наступного дня знову котився, видзеленькував обруч. Котився попід парканами, попід кущами бузку й калини, по стежині через буйні городи, через квітучу леваду. Андрійко біг за ним, і було йому легко й радісно.

І раптом... Добре, що Андрійко встиг зупинитися. Перед ним шелестіли жалючим листям густезні джунглі кропиви.

– Це тобі не якась там озерце! – розгубився Андрійко. – Кропива така лиха, що всі її бояться.

І хлопець засумував.

Не всі сміливцями народжуються.

Сміливцями – стають! –

почулося із кропиви. Андрійко, недовго думаючи, шаснув у кропиву...

І був ще один літній сонячний день. Обруч котився по широкій долині. Гуси витягували шиї, кахкали качки, навкруг вилися бабки, а одна сіла на обруч, – мабуть, хотіла покататися.

Андрійко задивився на бабку, а обруч і зник. Де? Мабуть, у траві сховався. Коли це почулося грізне:

– Ме-е!

Ой леле! Що це? Андрійків обруч хилитався на гострих рогах цапа Бороданя. А цапа Бороданя боялися всі.

Аж ось задзеленчав обруч:

Не всі сміливцями народжуються,

Сміливцями – стають!

І Андрійко кинувся вперед, на цапа...

Згодом хлопець сидів на пагорбку, біля нього лежав обруч, а цап Бородань пощипував травичку, і на розі в нього гойдалася голуба бабка.

«Як у казці», – подумав Андрійко.

А прийшовши додому, він повісив обруч на найвиднішому місці – вгорі біля сінешніх дверей.

-
1. Прочитай правильно слова і добери до них антоніми: *сoн'ячний, весeлі, похню́пившись, підвiв, заплю́щив, дзвiнкiй, вiдчiнених, смiлiвeць.*
-
2. Чи легко стати сміливим? І чи легко сміливим бути?
3. Хто допоміг Андрійкові стати сміливим?

Дніпрова Чайка

Коза-дереза

Дійові особи:

*Коза-дереза, Лисичка-сестричка, Зайчик-лапанчик,
Рак-неборак, Вовчик-братик, Ведмідь-товстолап.*

Дія відбувається в лісі, коло лисиччиної нори під дубом. На завісі можна змалювати місток через річку, дідову хату, дід коло неї і коза: або ж завісою до пролога буде звичайне біле простирadlo, як екран до магічної лампи; на нім відповідно до тексту показують дітям через магічну лампу малюнки: 1) базар, 2) пасовисько, 3) зустріч кози з дідом.

Хор: У Києві на базарі
Дядьки козу продавали,
А дід козу полюбив,
Аж три копи заплатив.
Поклав кізоньку на віз
Та й додому привіз.
«Гляди, бабо кози,
Що купив на торзі».
Баба козу шанувала,
Пасла добре, напувала,
А коза навiсна
Ще й жалітися пішла...
Дід: Козю моя люба!
Козю моя мила!
Чи пила ти,
А чи їла?
Коза: Ой я, діду, не пила,
Я голодна була.
Бігла я через гребельку
Та випила водиці крапельку,
Ой бігла я через місточок
Та вхопила кленовий листочок.

Тільки пила,
Тільки їла.
Хор: Розсердився старий дід,
Свою бабу убив,
А козу-дерезу
Сам на пашу повів.
Не впізнала коза
Старенького діда,
Як прибігла додомоньку,
Сидить дід обiда.
Дід: Козю моя люба!
Козю моя мила!
Чи пила ж ти,
Чи ти їла?
Коза: Ой я, діду, дідусеньку,
Не пила й не їла,
Бо ота лиха личина
Мене не гляділа!
Хор: Гм! Гм!
Розсердився старий дід
На козу брехливу,
узяв ніж, прив'язав

Дерезу до хліву.
Черкнув дід по козі,
Та ніж уломився.
Зосталася коза жива,
А бік облупився.

Ой пішов старий дід
Ножику шукати, –
Коза – скік! Коза – смик!
Та й ну утікати!

Завіса звивається; видно ліс: посередині дуб; праворуч дуба лисиччина нора; ліворуч стежка; трава, бур'ян у лісі, квіточки.

Лисичка ходить з віником, обмітає навкруги, чепурить свою хату.

Лисичка: Я лисичка, я сестричка,
Не сиджу без діла;
Я гусяток пасла,
Полювать ходила.
А тепера у неділю
Треба відпочити,

Свою хатку гарнесенько
Треба прикрасити.
А щоб краща, а щоб краща
Була моя хатка,
Піти треба у гайочок
Квіточок нарвати.

Кладе віника й біжить веселенько в ліс по квіти. З другої доріжки вискакує несамовита коза, перелякана, облуплена, озирається на всі боки.

Коза (плаче): Ой боже мій, боже,
Що маю робити,
Як нажене старий дід,
Буде знов лупити!
Куди ж мені, бідній,
Куди заховатись?
Бо так сором і людям
Добрим показатись.
(*Зауважила лисиччину нору, радіє.*)
А тепер я нікого не боюсь,
Я в цю норку схоронюсь, схоронюсь!

Ховається в лисиччину нору, товчеться й тупоче. Тим часом лисичка надбігла з квітами з лісу й чує, що хтось товчеться в її хатці.

Лисичка (схитра питає):
Ой хто, хто
В лисиччиній норці?
Ой хто, хто
Прийшов сюди в гості?

**Коза (тупотить у норі
ногами, стукотить рогами):**
Я коза-дереза,
Півбока луплена,
За три копи куплена,
Тупу-тупу ногами,

Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету,
Тут тобі й смерть!

Лисичка: Ой лишенько, ой
горенько!

Бідна моя головонько! (*Утікає
в ліс.*)

**Коза (вискочила з норі,
пританцьовує):**
Я коза-дереза

Хитра та лукава,
Я лисицю дурну
Добре налякала!
Ховається в нору. Тим часом
лисичка вертається з лісу й
зустрічається із зайчиком.

Зайко: Добрий вечір,
лисонько,

Куди йдеш?
Скажи мені правдоньку,
Де живеш?

Лисичка: Отут живу у
хатоньці

Край води,
А ти туди, зайчику,
Не ходи!

Зайко: Ой чом, та чому, та
чому?

Лисичка (*вказує з острахом
на нору*):

Бо мене вже саму
Із власної хати,
Сором і казати,
Вигнав звір якийсь лихий.

Зайко (*перехоплює, біжить до
нори, цікаво водить вушками*):

Скажи ж, лисонько, який?
Ой хто, хто в лисиччиній хаті?
Хто смів лиску
З хати виганяти?

Коза (*з нори*): Я коза-дереза...
і т.д.

Вискакує з нори. Зайко зі стра-
ху стає на лапки, а далі в три-
возі кричить: «Ой, ой, ой!» – і
втікає.

Коза (*пританцьовує, а далі
ховається*):

Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!
У лісі щось виє, коза
ховається, лисичка теж.

Виходить вовк.

Вовк: Ой я сірий вовчок
По степах гуляю
Та на тих овечок
Пильно поглядаю.
А яка з них дурна,
Не слухає чабана,
Ту я зараз за чуприну
Та і покараю.
(*Побачив лисичку.*)
Чого ти, сеструню, ридаш,
Слізьми свою мордочку
змиваєш?

Лисичка (*жалісливо*):
Ой як мені не плакати, брате,
Щось страшне залізло в хату!

Вовк: Ти, сестричко, не
журишь, не журишь,
Веселенько усміхнись,
усміхнись!

Лисичка (*засмучено*):
Не всміхнуса, вовчику-брате:
Прибігав тут зайчик рятувати,
Та злякався та й утік
куценський;

Куди ж тобі, вовче
худенький!..

Вовк (*клацає зубами і
кричить у нору*):

Ой хто, хто
В лисиччиній хаті?
Той буде добре
Мої зуби знати!

Коза (*з нори, страхаючись*): Я
коза-дереза... і т.д.

Вовк (*крутить головою*):
Тут щось не до речі,
Хоч голос овечий,
Та вже надто дужий,
Утікай, мій друже!

Утікають з лисичкою врозтіч:
вовк ліворуч, лисичка ховається

за дуба. Коза вискочила з нори,
пританцьовує й співає весело.

Коза: Ось вам коза, ось вам
коза,

Хитра та лукава,
І зайчика, і вовчика
Добре налякала!

Ховається в нору. Чути
тупотіння й тріскіт у лісі. З лісу
чвалає поважно ведмідь, вуса
лапою обтираючи.

Ведмідь (*погладжує себе по
боках*):

Ходив я, ходив по всіх пасіках,
Весело там!

Лічив щільники по всіх
вуликах,

Солодко – страх!

Сідає на колоді, тим часом з
другого боку вийшла лисичка,
сідає й голосить.

Лисичка (*засмучено*):

Ох, горе, горе!

Нещаслива доле,
Бідна ж моя голівонька,
Нема в мене дому!

Коза (*з нори*): Ме-ке-ке! Ме-
ке-ке!

Ведмідь (*підійшов, підперся в
боки, похитує головою*):

Чого це ти, свахо, ридаєш?

Карі свої очі стираєш?

Чого ти свій хвостик

волочиш?

І на свата глянути не хочеш?

Лисичка (*плачучи*):

Ой, як мені не плакати, свате,
Щось страшне залізло в хату,
Та ще мене, бідну, лякає,
Із своєї хати виганяє!

Ведмідь: А ти, свахо, не
журишь, не журишь,

Глянь на мене, подивись,
подивись!

(*Підходить до нори, розмахує
лапами, загукує грізно.*)

Ой хто, хто
В лисиччиній хаті?
Отой буде добре
Мої лапи знати!

Коза (*з нори*): Я коза-дереза...
і т.д.

Ведмідь (*посувається назад,
покручує головою*):

Оце так! Оце так, що попав!
Я такого не видав, не чував!
Цур йому пек!
(*Утікає задом в ліс.*)

Щось здалека шелестить
у лісі; лізе рак, чіпляючись
за гілля, а далі вибравсь на
середину, зняв кліщі вгору.

Рак:

Ой я рак-неборак,
Я не простий козак!
Через те на мені
Не кирея, не сіряк.
(*Вигукує.*)

Я над раками пан,
Я болотний гетьман!
(*Гордовито.*)

Подивіться, люди добрі,
Який пишний жупан!

(*Заздрівши лисичку, яка плаче
під кущем.*)

Чого це ти, тіточко, плачеш?
За сльозами світа не бачиш?

Лисичка: Як мені не
плакати, небоже,

В моїй хаті сталося негоже:
Поселилося страшне щось таке!
Тупотить та кричить ме-ке-ке!

Рак: А я того звіра добре
знаю,

Коли хоч, то зараз ізлякаю!

Лисичка: Куди тобі, раче!

Були тут і кращі,

Та й ті не прогнали,

Назад повтікали.

Рак: А я прожену!

У лісі чути гомін; гармидер
щораз дужчає... З лісу виходить
усякий звір: миші, тхори,
індики, пес, кішка, кабан, заєць,
вовк, ведмідь.

Звірячий гурт (грізно):

Ходім, братця, воювати,

Лисиченьку рятувати;

Нас орда тепер така,

Що ніхто нас не зляка.

Ми застукаєм ногами,

Закокочимо зубами;

Скрикнем страшно на весь ліс:

Ану, звірю, покажись!

Коза: А я таки не боюсь, не
боюсь,

Та з вас добре насміюсь!

Я коза-дереза... і т.д.

Рак (перебиває): А я рак-
неборак,

Я не простий козак;

Я над раками пан,

Я болотний гетьман!

Посилав мене дід

За тобою услід,

Усі кидаються й тягнуть козу в ліс на розправу: хто за роги, хто за
ноги, коза пручається, жалібно кричить: ме-ке-ке!

Завіса.

А я тебе не здогнав,

Так на слід твій попав.

Гей, козо, не хвались,

Глянь-ко краще, подивись,

Нас тобі не злякати,

Виліжай-бо швидше з хати!

Ми всі тут стоїмо

І тебе лиш ждемо,

А за шкоди тобі добре

Прочуханки дамо!

Рак запускає кліщі в нору
й витягає звідти козу за бік;
держить її, а звірі хапають її хто
за що.

**Ведмідь (хапає козу спереду
за роги, коза пручається):**

Я ведмідь-товстолап,

Я за голову хап!

Вовк: А я сірий вовчок,

Візьму козу за бочок!

Коза (пручаючись):

Ой не буду, простить,

Ой звірятка, одпустить!

Рак: А я рак-неборак,

Як ущипну – буде знак!

Коза: Ме-ке-ке! Ме-ке-ке!

Усі: Годі, годі, не просись,

Ходім краще в темний ліс,

За всі шкоди-перешкоди

Хоч тепера розплатись!

1. Чому зайцеві, вовкові та ведмедеві не вдалося вигнати козу?

2. Хто зумів вигнати козу? Чому?

3. Розподіліть ролі та інсценізуйте казку.

Легенда про матерів

Колись дуже давно на узбережжі Чорного моря жили люди... Вони орали землю, випасали худобу і полювали на диких звірів. Восени, коли закінчувались польові роботи, люди виходили на берег моря і влаштовували веселі свята: співали, танцювали біля величезних вогнищ, влаштовували ігри, які закінчувались пусканням стріл – стріл щастя.

Коли хлопець хотів стати мисливцем, він пускав стрілу в бік лісу, якщо пастухом – у бік табуна, а якщо хліборобом – у бік поля.

Дивитися на ці ігри виходив з морських глибин цар морів, океанів – Нептун. Це надзвичайно страшний цар, очі в нього великі, білі, ніби пузирі, борода зелена – з водоростей, а тіло синьо-зелене, під колір моря. Щоразу, дивлячись на ігри, він, сміючись, говорив:

– Хоч як люди нахваляються своєю силою, а мене бояться. Ніхто з них ще не насмівся пускати стріл у бік моїх володінь.

Говорив він так тому, що був упевнений: ніхто не наважиться спробувати своє щастя в морі.

Одного разу вийшли до вогнища юнаки. Вони раптом повернулись у бік моря, і всі як один пустили стріли туди.

Як розсердився Нептун!

– Я всіх вас поховаю у безодні морській! – заревів він.

Жінки, дивлячись на своїх синів, замислилися: цар морський і справді може похоронити їхніх дітей у морі. А жінки були тут сильні, вродливі, вони ніколи не старіли.

Думали, думали жінки і вирішили віддати всю свою силу синам. Юнаки, взявши материнську силу, підійшли до самого берега моря. Щоб не підпустити їх до води, Нептун кинув величезний вал, але юнаки встояли, не зігнулись і не побігли назад. А матері після цього стали слабкими.

Ти бачив коли-небудь слабких жінок? Якщо коли-небудь зустрінеш, то не насміхайся з них: ці жінки всю свою силу віддали таким самим дітям, як ти.

Коли Нептун побачив, що юнаки витримали натиск важкого валу, він дико зареготав і люто вигукнув жінкам:

– Хай ваші сини встояли проти мене тут, на березі, але в морі я порву їм руки!

Жінки знову зажурилися: так, морський цар і це зробити може, у нього міцні жили.

Поки вони думали, на поверхню води вийшли дочки морського царя. Вони, як і їхній батько, були некрасиві.

Вийшли Нептунові дочки і сказали:

– Жінки, віддайте нам свою красу – за це ми дістанемо з морського дна міцної трави, зів’ємо з неї жили для ваших синів, і руки у них будуть такі ж міцні, як у нашого батька.

Жінки зразу погодилися на ці умови і віддали дочкам морського царя свою красу.

Якщо ти побачиш будь-де некрасиву жінку, не відвертайся від неї, знай, що вона принесла в жертву свою красу ради дітей.

Коли цар Нептун дізнався про вчинок дочок, страшно розгнівався, викинув їх з моря і перетворив на пташок чайок.

Ти чув, як плачуть чайки над морем? Це вони просяться додому, але жорстокий батько не пускає їх до себе і навіть не дивиться на них.

А моряки на чайок завжди дивляться і надивитися не можуть, тому що чайки носять красу їхніх матерів.

Юнаки, відчувши міць у руках і силу в плечах, нарешті вийшли в море. Вийшли вони – і зникли. Чекають-чекають матері – не повертаються сини.

З’явився знову перед жінками Нептун і голосно-голосно зареготав. Від його реготу навіть хвилі пішли по морю.

– Не діждатися вам тепер синів! – реготав Нептун. – Адже вони заблукали. Ви забули, що на морі нема доріг і стежок.

І знову він заходився від страшного сміху.

Тоді жінки вигукнули:

– Хай буде в наших очах менше світла, але хай над нашою землею ще ясніше горять зірки, щоб сини знайшли по них дорогу до рідних берегів!

Тільки сказали так жінки, у небі зразу ясно-ясно заблищали зірки. Юнаки побачили їх і благополучно повернулися додому. Ось чому моряки сильні й непереможні: матері віддали їм все краще, що мали.

 1. Прочитай правильно слова і добери до них синоніми або антоніми: *заміслилися, вродлівій, величезний, зажурилися, розгнівався, заблука́ли.*

- 2. Про що ця легенда?
3. Яким зображено в легенді Нептуна?
 4. Як ти оцінюєш вчинок матерів, які віддали синам свою силу?
 5. Чому не можна відвертатись від некрасивих жінок? Як про це сказано у легенді?
 6. Що врятувало синів у бурхливому морі?
 7. Чим ще пожертвували матері для своїх синів? Дай відповідь словами з легенди.
 8. Сформулюй і запиши головну думку легенди.

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ

Костянтин Попович

Скривджені долі

(Уривок з роману)

Василь приніс справжній крам, щоб отримати за нього жадані олівці. Мошко знав різних покупців, не раз мав справу із тими, що приносили крадене.

– Що ти маєш, хлопче? – глянувши поверх окулярів на Василеву торбу, запитав Мошко.

– Яйця, пане Мошку, – впевнено відповів Василь.

– Викладай отам, – показав Мошко на цебрик, що стояв на великій вазі.

Василь перекинув яйця, склав торбину, засунув її в пазуху і кивнув крамареві, мовляв, усе. Мошко відпустив якійсь молодиці гасу і підійшов.

– Ось, пане Мошку, – тицьнув пальцем Василь у цебрик, – тридцять п'ять штук. Дайте мені за них кольорові олівці, дві пачки тютюну по п'ять леїв і коробку сірників.

– Зачекай, зачекай, – замахав руками Мошко, ніби відганяв мух.

– Дай перше поглянути, що за крам ти приніс.

– Ви що, пане Мошку, яєць не бачили? Чи вперше? Яйця як яйця. Курячі, не баранячі.

Мошко нічого не відповів, засунув руку до цебрика і, виймаючи яйця, почав розглядати кожне зокрема. Дивився на світло, калатав біля вуха і відкладав у велику макітру, що стояла поруч. Людей у крамниці більше не було, і Мошко, не кваплячись, продовжував перебирати яйця.

– Та чий ти син кажеш?

– А ви не знаєте? – здивовано глянув на нього Василь. Мошко підняв окуляри на лоб і, пришкуливши очі, хитнув головою.

– Ні, щось я не пригадую.

Василь насторожився і почав поглипувати то на яйця, то на двері.

– А звідки в тебе ці яйця? – уставився Мошко на Василя.

– Як звідки? – вдаючи ображеного, голосно перепитав Василь. – Мати дала мені на олівці.

– І на тютюн дала мати? – спокійно поцікавився Мошко продовжуючи своє:

– То виходить, хлопче, що твоя мати поназбирала бовтунів і заквочених яєць і післала тебе за олівцями і тютюном?

– Що це ви, пане Мошку, причепилися до мене, як той реп'ях? Не подобається крам, віддайте, я знайду олівці в іншому місці.

– Ні, так я тебе не відпущу, – заперечив Мошко, – скажи, звідки яйця, а то зараз жандармів прикличу.

Василя аж пересмикнуло, коли почув про жандармів. Він витягнув торбу з пазухи і почав складати в неї яйця. Мошко схопив його за руку, але Василь вирвався і продовжував своє. Мошко спробував відкрутити його від цебрика, але Василь не піддався. Хоч і було йому дванадцять років, але силу мав нівроку. Мошко не міг з ним справитися. Вони шарпали макітру туди – сюди, поки вона не впала з ваги. Яйця побилися, і в ніздрі вдарив сморід.

– Що ви нарobili, пане Мошку? – закричав Василь. – Заплатите мені за яйця, а то зараз хату запалю!

– Яйця? Які яйця? Ти що, байстрюку, не бачиш, це вже курчата? Може, й за них заплатити? Де ти їх украв?

– Ніде я не крав! – відмагався Василь.

– А якщо я зараз піду до твого тата й спитаю, звідки яйця? І чи давала тобі їх мати на олівці й тютюн?

Василь зрозумів, що брехати далі – зайва трата часу, заплакав і почав прохати Мошка, щоб той нікому нічого не казав.

– А в кого ти накрвав яєць? – допитувався Мошко.

– Ніде не крав, з дому взяв, – знову брехав Василь.

– Тоді підемо до тебе додому і подивимося, – наполягав Мошко.

Василь почав розуміти, що від Мошка так просто не відчепитися, і вирішив його налякати.

– Пане Мошку, – зі сльозами на очах промовив він, – якщо ви десь щось про це скажете, щоб я осліп, як не підпалю вашу хату. Думаєте, лякаю? Їй-богу, ні ось Божий хрест, – Василь перехрестився.

– І не тільки спалю, а й вашим дівчатам – Іті та Броні – не дам на вулицю й носа висунути. Хай мене грім поб'є, якщо брешу.

Мошко трохи задумався. Він знав, що Василь перший забіяка в селі й не один раз плакали від нього навіть хлопці. «Ще й справді, – подумав він, – може хату підпалити. Хіба йому розум завадить?» Мошко вже вирішив відпустити його, коли до крамниці зайшло кілька чоловік.

– Ой, мамко моя! – зойкнула одна молодиця. – Що це у вас трапилось, пане Мошку? Що за сморід? Задохнутися можна. Агій, Господичку!

– А ви погляньте, кумо, – придивилася інша жінка, – не бачите, так тут дві клані бовтунів. А дивіться, скільки заквочених. Господи, воля твоя! За двадцять курчат пропало дурно й пусто. Звідки це, пане Мошку?

Крамареві нікуди було діватися, і він, знизавши плечима, показав на Василя. Від переляку той завмер: між тими, що зайшли до крамниці, був вуйко Петро – рідний брат матері. Глянувши на Василя, він розвів руками.

– І де тебе тільки не носить нечиста сила! Скрізь мусиш наробити парашуди! Ось тільки недавно сарака Параска не могла прийти до пам'яті, цей вішалник, Господь би його побив, – сердито кивнув він на Василя, – перебив вікна в школі, і довелося останні гроші віддати за скло. І маєш знову... Де це ти накрив, мой злодіяку? – метнув на нього сердитий погляд вуйко. – Ану, ходімо додому, дізнаємося, з-під чиїх ти квочок яйця витягнув, – Петро схопив племінника за руку і потягнув до дверей.

– Не руште мене! – вперся Василь. – Не піду я з вами!

– Підеш, голубе! – підштовхнув Петро.

– Звичайно, треба відвести до батька, – сердито кинула якась молодиця. Сьогодні яйця вкрав, а завтра, дивись, вола...

Василь, знаючи, що його чекає вдома, не довго думаючи, впився зубами в руку вуйка. Той від болю скрикнув і випустив хлопця. Василь кулею вилетів з крамниці, з розгону переметнув через пліт і помчав городами.

1. Яку характеристику можна дати Василю?

2. Чи є серед твоїх знайомих такі хлопчики?

Парахуда – шкода.

Клі́ня (діал.) – тут: багато.

Бовту́н – насиджене яйце, зародок.

Галина Рогова

Маланка

Цілий день на селі колотнеча,

Знають старі і малеча:

Сьогодні до кожного ґанку

Прийде святкова Маланка.

На Маланці вбрання строкате,

Її кличуть до кожної хати.

Має роботу до ночі

Ряджений гурт парубочий.

Колись на масковане свято
Ходили мої дід і тато,
А тепер у маланчині шати
Ображають старшого брата.

Поскоріше я вирости хочу,
Щоб водити гурт парубочий,
Грати веселу Маланку,
Нести радість до кожного ганку.

До Різдва

Зійшла зірка величава,
Землю освітила,
Нову радість, небувалу,
Людям сповістила.
На Різдво Христове
Підемо у гості,

Сніг шляхи встеляє,
Мороз містки мостить.
Вийдемо з колядою –
Скрізь на нас чекають,
Щастя і здоров'я
Всім ми побажаєм!

Зимова ніч

Впала нічка зимова,
На дворі дітей нема,
Село снігом замело
Біла тиша над селом.

Над хатами виткий дим,
Не страшні нам холоди.
Мама нам напалить піч, –
– Грієм боки там всю ніч.

1. Чи святкуєте ви свято «Маланка»?
2. Яку зимову гру ти любиш?

Ніна Авідон

Хліб

Що є краще як хліб на столі?
В ньому є сила, родючість землі,
Вдячність, прибуток, здоров'я і лад,
Батькова хата, завітчанний сад.
Хлібом і сіллю стрічаєм гостей,
Краєм дороги, шануєм людей,
Хліб уособлює мирне життя,

Радість дитинства і шлях в
майбуття.
На скатертині лежить коровай –
Сонця і степу духмяний розмай.
Знову збереться навколо родина:
Ось воно щастя –
«Не хлібом єдиним!»

Віночок

Квітка до квіточки, спіле колосся,
Гілочка хмелю, барвінку лоза...
Сонячний промінь лоскоче волосся,
Наче в короні голівка-краса!
Скільки століть цей віночок
барвистий
На українських дівчатах цвіте –

Віру, надію, любов нашу чисту
З піснею в серце впліта золоте.
Не переміниться звичай, я знаю,
Так прикрашати себе навесні –
Щира листівка із рідного краю,
Ясний вінок – нагорода мені.

Зразки тестів

Тест. Україно, земле мила.

Іменник

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Усе мовчки нахилилось над пораним, наче хотіло допомогти йому підвестись. Верби нагинали свої віти. Легкий подув ранкового вітерцю підкинув пожовкле листя. Тополине, вербове – м'яко лежалося б на ньому. А тополі наче не вірили йому, погойдували верхами. Такий міцний, великий і втратив сили, не може підвестись.

Тільки темно-сірий монумент височів над ним. Мовчав високий монумент. Мовчала темна бронза, мовчали якісь слова, висічені в камені.

Перед його очима попливли червоні марева. І ніби захитався пам'ятник. Кулі вгризались в темну бронзу. Здавалося, ще мить-друга – і він упаде. Але монумент стояв непорушно. І лише тепер Петро зміг прочитати кілька слів із напису: «...Врага не буде, супостата...» І враз проясніло в голові. Шевченко стояв поруч з гордо піднятою головою, як титан, могутніми плечима не пускав здичавілу навалу із заходу.

Танк сунув до монумента. І Петро, поспішаючи на підмогу пам'ятникові, звівся на лікті, знайшов в'язку гранат і кинув прямо під гусениці...

Невдовзі чийсь руки міцно обхопили його, підняли із землі. Побратими – солдати повернулись, вони перемогли, вони не віддали високий берег ворогові, на якому гордо, непорушно стояв пам'ятник Тарасові Шевченку.

(За О. Лукієм)

1. Де і коли відбуваються події в прочитаному тексті?
Дай відповідь на питання одним реченням, дотримуючись чіткості й лаконічності у висловлюванні. | 2 б.
2. Постав питання до кожного абзацу прочитаного тексту. | 5 б.
3. Розташуй пункти плану в тій послідовності, в якій відбуваються події в прочитаному тексті. | 5 б.
Втратив сили. Перемогли. Танк наближається до монумента.
Попливли червоні марева. Монумент мовчав.
4. До якого типу належить текст? Запиши. | 1 б.
5. Визнач тему тексту і запиши. | 2 б.
6. Яка головна думка тексту? Запиши її в одному-двох реченнях. | 3 б.
7. Подані іменники запиши в формі місцевого відмінка. | 6 б.
Ріг – ...,
пух – ...,

берег — ...,
пам'ятник — ...,
хмаринка — ...,
рід —

8. Запиши іменники в формі орудного відмінка. | 8 б.

Земля, хата, груша, мрія, межа, меч, задача, герой.

9. Запиши, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені літери. | 8 б.

Серце в...терана, оповите (самотність і печаль), не бажало вже нічого, крім забут...я. Але вражений (людяність, щирість, привітність) дівчинки, він знову повернувся до жит...я.

10. Склади і запиши текст на тему «Як ми вшановуємо подвиг фронтовиків» (7-8 речень). | 10 б.

Усього: 50 б.

Тест. Дивний голос природи...

Дієслово

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Пінгвіни

Пінгвіни — мешканці Антарктиди. Ці птахи чудово пристосовані для перебування в холодній воді й на льоду. Завдяки підшкірному жиру та густому пір'яному покрыву вони легко переносять низькі температури.

Весною пінгвіни повертаються на берег континенту в один і той же час. Полярники за цією ознакою дізнаються про наближення весни.

У пінгвінів дуже розвинутий колективізм. «Вихователі» організують «пляжі» і навіть «спортивні» майданчики для молодих пінгвінів, де тренують їх на спритність. Дивує любов пінгвінів до музики. Вони можуть годинами її слухати, виявляють своє незадоволення, коли «концерт» закінчується.

Пінгвіни охоче позують перед об'єктивом фотоапарата, легко піднімаються на палуби океанських кораблів і розгулюють з поважністю справжніх господарів Антарктиди.

(За С. Косарем)

1. Дай письмові відповіді за змістом прочитаного тексту. | 5 б.

1. Де живуть пінгвіни?
2. Чому вони легко переносять низькі температури?
3. Що помітили полярники, спостерігаючи за пінгвінами?
4. У чому виявляється почуття колективізму в цих птахів?
5. Що люблять пінгвіни?

2. Прочитаний текст — розповідь з елементами опису. Запиши правильну відповідь. | 1 б.

1. *Так.*
2. *Ні.*

3. Яка мета прочитаного тексту? | 2 б.
4. Що відображає заголовок – тему чи основну думку тексту? Запиши. | 1 б.
5. Придумай свій заголовок до тексту і запиши. | 3 б.
6. Добери і запиши синоніми до поданих фразеологізмів. | 3 б.
Сісти на шию, ...; ловити гав, ...; відбитися від рук,
7. У якому значенні вжиті слова *вихователі, пляжі, спортивні майданчики* у прочитаному тексті? Запиши. | 1 б.
8. Склади і запиши речення зі словами, які звучать однаково, але мають різне значення (омонімами). | 4 б.
1. Мати (іменник) і мати (дієслово)
2. Діти (іменник) і діти (дієслово)
9. Запиши дієслова, вставляючи пропущені літери *е* чи *и*. | 9 б.
Мож...те, мовч...те, колиш...ться, твор...ться, прагн...мо, друж...те, див...ться, люб...ш, поверн...ш.
10. Запиши текст, вживаючи дієслова, що в дужках, в формі теперішнього часу. | 11 б.
Зозуля (не) (будувати) гнізда, (не) (висиджувати) пташенят. Свої яєчка (підкладати) іншим пташкам. У чужому гнізді (з'являтися) на світ зозуленя. На місяць раніше від батьків, які його (годувати), воно самостійно (летіти) на південь якраз туди, де (перебувати) зиму рідна мати. Голос у нього (прорізатися) пізніше, коли воно (вертатися) додому.
11. Склади і напиши текст про те, що тебе дивує в природі (7 речень). | 10 б.

Усього: 50 б.

Тест. Контрольний

Прочитай уважно текст і виконай завдання.

Йшли зі школи додому два хлопчики – Сергійко і Микола. Сергійко був радісний. Він одержав три п'ятірки. А Микола сумний, задумливий. Сьогодні у нього невеселий день. Двічі викликала його вчителька. Микола не відповів на запитання.

Був теплий весняний день. Сяло сонце. У небесній блакиті пливла біла хмаринка. Сергійко задивився на хмаринку і сказав:

– Дивись, Миколо, яка красива хмаринка. Вона схожа на білу квітку троянди. Дивись, розкрилися пелюстки, ніжні, тендітні. Тремтять на вітрі.

Микола довго дивився на хмаринку. Він тихо промовив:

– Де ж там пелюстки? Де квітка? Хмаринка схожа на вовка. Дивись, он з того краю – голова. Звір розкрив пащу – лютий, готовий кинутись на когось...

Хлопці довго дивилися на хмаринку.

(За В. Сухомлинським)

1. **Склади і запиши питання за змістом прочитаного тексту, які б починалися словами:** | 4 б.
 1. Хто ... ? 2. Звідки? ...? 3. Який ...?
 4. Що ...? 5. Чому ...?
2. **Добери і запиши заголовок до тексту.** | 2 б.
3. **Прочитаний текст – опис. Запиши:** | 1 б.
 1. *Так.* 2. *Ні.*
4. **Визнач стиль тексту і запиши.** | 1 б.
5. **Добери до слова хмаринка два порівняння і запиши.** | 3 б.
6. **Випиши з тексту два словосполучення:** | 3 б.
 а) з головним словом іменником;
 б) з головним словом дієсловом.
7. **Поєднай числівники з іменниками і запиши.** | 4 б.
 Чотири (гніздо), п'ятдесят (сокіл), о двадцять третій (година), шість (нога), п'ять (лебідь).
8. **Подані словосполучення запиши в формі орудного відмінка:** | 5 б.
 пахуча груша; давня їжа; гаряча каша; дивна ніжність; кам'яна сіль; уважний слухач.
9. **Запиши прислів'я, вставляючи пропущені літери *е* чи *и*.** | 6 б.
 Як дба...ш, так і ма...ш. Хто як постел...ть, так і висп...ться.
 Старого лиса не виман...ш з лісу. Скільки вовка не годуй, а він все в ліс див...ться. Наука в ліс не веде, а з лісу вивод...ть.
10. **Запиши текст, вставляючи пропущені букви.** | 8 б.
 Людс...кий вік недовгий. Але навіт... за цей короткий час встигають... люди помітити, як змінюєтьс... облич...я планети. Там, де з...леніли ліси, золотять...ся поля, а ш...рокий степ заростає чагарником, д...ревами.
11. **Перепиши, вставляючи, де потрібно, розділові знаки.** | 3 б.
 Прокладають нові русла річки з'являються яри висихають озера. Народжуються в океані нові острови а старі розмивають морські хвилі. На місці колишніх водоймищ знаходимо консервні банки і покручений дріт щербаті пляшки та надколоті цеглини.
12. **Напиши твір на тему «Прощавай, четвертий класе!» (7-8 речень). Проаналізуй і підведи своєрідні підсумки року за таким планом:** | 10 б.
 1. Як пройшов навчальний рік?
 2. Які події найбільше запам'яталися?
 3. Яких успіхів ти досяг?
 4. Чи хотів би ти щось змінити наступного року? Що саме?
 5. Що, на твою думку, для цього треба зробити?

Усього: 50 б.

Словничок

аеродром	кідати	радощі
берегти	кілим	революція
боязкий	кілометр	республіка
будь ласка	ковзкий	різкий
ввечері	кожух	сіджанець
вдень	козацький	сигнал
везла	ліворуч	сковорідка
везлі	мені	скраю
взовж	мені	стерегти
взімку	механік	телеграма
виділка	минулий	телефон
відколі	мізинець	температура
влітку	мільйон	тепер
восені	мобі	терпуг
вперед	навесні	тканина
вранці	назавжди	трамвай
вчора	назад	тролейбус
вшир	напам'ять	уперек
в'язкий	немов	фанера
гардероб	немобі	фартух
гвинтівка	несла	футбол
гектар	неслі	ходжу
герой	одиноко	цемент
довіру	океан	чернетка
до побачення	подікуди	шеренга
державна	попереду	шістдесят
дисципліна	порадники	шістнадцять
досхочу	портрет	шістсот
завдання	посередині	щогодини
заново	праворуч	щоденно
запорозький	приїжджати	щоночі
здавна	приїздити	щотіжня
ззаду	п'ятдесят	юнат
інженер	п'ятсот	ярина
каструля	радість	

А

Алмаз — прозорий, звичайно безбарвний мінерал і коштовний камінь, що блиском і твердістю перевищує всі інші мінерали.

Б

Баский — дуже швидкий, прудкий, жвавий.
Бойки — українці, які живуть у Підкарпатті.
Бріла — великий безформний шматок каменю, землі, льоду.
Бруква — городня рослина, овоч. Вживається як їжа і як корм для худоби.
Брутальний — грубий, жорстокий.
Буланій — світло-рудий (про масть коня).
Буревій — дуже сильний вітер; ураган, буря, бурелом.

В

Вабити, приваблювати — 1. Притягати до себе, викликати потяг. 2. Манити, принаджувати.
Вагатися, завагатися — схилитися то до одного, то до іншого рішення.
Велич — повнота чогось великого, могутнього, що викликає захоплення, подив, повагу.
Вир — 1. Місце в річці, морі з круговим рухом води. 2. Бурхливий стрімкий рух води, що затягує за собою, круговерть.

Відбитися від рук — не слухатися.
Вражати — викликати почуття подиву, захоплення, дивувати.
Втішати — заспокоювати, тішити.

Г

Ганьбіти — соромити, сварити, безчестити.
Голубити — проявляти ніжність, ласку; пестити.
Гуцули — українці, які живуть в Карпатах, в Галичині.
Гучний — дзвінкий, голосний, голосистий.
Грунт — 1. Земля. 2. Наділ, ділянка землі.

Д

Дбати — старатися, турбуватися.
День у день — щоденно.
Дефект — недолік, вада, хиба.
Діамант — дорогоцінний камінь — алмаз, штучно огранений і відшліфований.
Дмухати — дути, хукати.
Досвітній — який буває перед сходом сонця, світанком.

Е

Екзотичний — незвичайний, дивовижний, надто оригінальний, заморський, чужоземний.

З

Заграва — відблиск яскравого світла, пожежі, вогнів.
Запоріжці — українські козаки, які жили в пониззі Дніпра, за порогами в XVI-XVIII століттях.
Захékатися — задихатися, важко дихати від бігу, швидкої ходьби.

Захо́плення — інтерес до чогось чи когось.

Зва́блювати — 1. Привертати увагу, викликати цікавість.

2. Спокуша́ти.

Зника́ти — переставати існувати, стати невидимим, щезнути.

I

Імла́ — повітря, густо насичене водяною парою; мла, морок, мряка, туман.

K

Кану́пер — багаторічна трав'яниста рослина з приємним запахом, яка вживається як прянощі.

Ква́пливий — поспішливий, хапливий.

Князь — голова роду, племені або союзу племен; вождь війська, правитель князівства.

Ко́їти — робити щось недобре; витворяти.

Кра́сний — красивий.

Кривда — несправедливий вчинок; неправда.

Кри́ця — сталь, булат.

L

Лазу́ровий — яскраво-синій, блакитний.

Лева́да — присадибна ділянка, сіножать, пасовисько.

Літній — прикметник до *літо*.

Літній — немолодий, який починає старіти.

Ловити гав — бути неуважним.

Лука́вити — хитрувати, лицемірити.

Лю́дяність — щирість, доброзичливість, чуйність до чужих потреб.

M

Мани́ти — 1. Кликати. 2. Вабити.

Мерехті́ти — світити тремтливо, нерівно.

Мерці́й — якомога швидше, скоріше.

Метуши́тися — рухатися, робити поспішно, заклопотано.

Му́за — у грецькій міфології богиня мистецтва та науки.

N

Наддні́прянци — українці, які живуть над Дніпром.

На диво — з доброго дива, невідомо чому, без причини

На самоті́ — наодинці, без нікого.

Ненаро́ком — ненавмисне, мимохіть; випадково.

O

Ожерéd — велика купа сіна, соломи; скирта.

Окса́міт — тканина з густим коротким ворсом.

Олі́ва — вічнозелена рослина, маслина.

Осе́ля — помешкання, житловий будинок; місце для проживання.

P

Па́ша — трава на пасовиську.

Пере́вєсло — джгут із скрученої соломи для перев'язування снопів.

Передпокі́й — перша кімната в будинку, де роздягаються; кімната для челяді, лакейська.

Пе́рли — перламутрові зерна, прикраса; найкращі зразки чого-небудь; найвидатніші мистецькі твори.

Підступний — хитрий, лукавий, віроломний.

Плато — підвищена рівнина, плоскогір'я.

Повінь — розлиття річки при весняному розтаванні снігу, льоду.

Подільці — українці, які мешкають на Поділлі.

Покітник — рушник, яким прикрашали кутки хати.

Половіти — жовтіти, достигати.

Пружний — який після стискання швидко відновлює первісну форму; пружинистий.

Пурпуровий — темно-червоний або яскраво-червоний колір з фіолетовим відтінком.

Р

Резеда — пахуча трав'яниста рослина.

Рік у рік — щороку, весь час.

Рута — багаторічна трав'яниста пахуча рослина.

С

Сісти на шию — жити за чужий рахунок.

Смерека, смерічка — багаторічне хвойне дерево, ялина звичайна.

Споживати — їсти або пити.

Спотворювати — псувати, нівечити.

Стелаж — ряд полиць.

Сургуч — тверда смола, віск, яким опечатують посилки.

Сурма — старовинний духовий музичний інструмент.

Т

Турбота — дбання, клопоти, убоління.

У

Убогий — бідний, той хто живе в нестатках, злиднях.

Ф

Феномен — рідкісне, незвичайне, виняткове явище.

Х

Хвилюватися — 1. Покриватися хвилями. 2. Турбуватися, непокоїтися.

Хрещатий — який має вигляд хреста.

Ц

Цікавий — який привертає увагу, інтерес; захоплюючий.

Цуратися — триматися осторонь, відчужуватися.

Ч

Чаклувати — ворожити.

Час від часу — інколи, зрідка.

Чепурний — охайний, акуратний.

Череда — гурт свійських тварин, стадо корів, овець.

Ш

Шпарко — дуже швидко.

Шпильочок — від шпиль — вершина гори, горба.

Щ

Щодуху — з найбільшою швидкістю, якнайшвидше.

Я

Яліця — високе вічнозелене хвойне дерево родини соснових.

Янтар — бурштін, скам'яніла смола, прикраса.

Manualul acesta este proprietatea Ministerului Educației al Republicii Moldova.

Școala _____				
Manualul nr. _____				
Anul de folosire	Numele de familie și prenumele elevului	Anul școlar	Aspectul manualului	
			la primire	la restituire
1				
2				
3				
4				
5				

- Dirigințele controlează dacă numele elevului este scris corect.
- Elevul nu trebuie să facă niciun fel de însemnări pe paginile manualului.
- Aspectul manualului (la primire și la restituire) se va aprecia folosind termenii: *nou, bun, satisfăcător, nesatisfăcător*.